

Редакційна колегія: **А.Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова); **В.А. Бугров**, канд. філос. наук, доц. (відповідальний секретар); **Л.В. Губерський**, д-р філос. наук, проф., академік НАН України; **І.С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **А.М. Лой**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Лубський**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **О.М. Приятельчук**, канд. філос. наук, доц.; **М.Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **В.Ф. Цвих**, д-р політ. наук, проф.; **П.П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Ярошовець**, д-р філос. наук, проф.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 6 від 31 березня 2008 року)*

Дні науки філософського факультету – 2008 : Міжнародна наукова конференція (16–17 квітня 2007 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – Ч. VII. – 151 с.

Адреса редакційної колегії: 01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Секція

"ЛОГІКА ТА ДИСЦИПЛІНИ ЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ"

І.А. Алексюк, доц., КНУТШ, Київ
ihorra@yahoo.com

ПАРАТАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ НЕПРЯМИХ КОНТЕКСТІВ

Якщо погоджуватись із універсальністю тези "значення істинності речень є функцією від референцій (екстенсій) його слів-складників", тоді як пояснити внесок слів-складників до значень істинності речень не-екстенсійних контекстів? Принцип взаємозамінюваності кореферентних виразів (принцип екстенсійності) зазнає невдачі у непрямих (indirect), непрозорих (opaque) контекстах. В результаті заміни коекстенсійних виразів, наявних у істинних засновках (1) *Галілей сказав, що Земля обертається* і (2) *Земля – єдина планета сонячної системи, де грають у футбол*, отримаємо хибний висновок (3) *Галілей сказав, що єдина планета сонячної системи, де грають у футбол, обертається*, що свідчатиме про неправильність висновування. Унеможливлення висновування (3) із (1) і (2), дотримання вимог принципа екстенсійності і збереження екстенсійного характеру теорії значення в цілому, пояснення правильності висновування із засновку (1) висновку (4) *Галілей сказав щось Девідсон намагається досягти за допомогою, зокрема, паратактичного аналізу проблемних контекстів [Davidson D. On Saying That // Davidson D. Inquiries into Truth and Interpretation. – Oxford: Clarendon Press, 1984. – P. 93–108]. Паратактичний (paratactic) походить від грецького паратаксис, що означає акт розміщення пліч-о-пліч; розміщення речень (clauses), словосполучень чи слів одне за одним, без координуючих чи субординуючих сполучників.*

Припустимо, що колись *х* Галілей промовив речення італійською мовою (5) *Erppur si muove*, а читач цієї сторінки під час читання промовляє речення українською мовою (6) *Земля обертається*. Галілей і читач кажуть одне і те ж саме. Згідно із Девідсоном, логічну форму виразу *каже, що* представлятиме тримісний предикат, який виокремлює мовця (Галілей), промовляння, здійснене мовцем (тобто, (5)) і референцію до промовляння тієї особи, яка формулює речення непрямою мовою (наприклад, промовляння (6) читачем цієї сторінки). Тобто, *існує промовляння х, здійснене Галілеєм, таке, що наше подальше промовляння засвідчує, що Галілей і ми говоримо те ж саме. Земля обертається*. Скорочено: (7) *Галілей сказав, це (that). Земля обертається*. Тлумачення (1) як (7) є паратактичним, бо (1) лише видається одним граматичним реченням, а насправді виявляється парою речень, очевидно наявних у (7) ((7a) *Галілей сказав, це (that)* і (7б) *Земля обертається*). Вираз *це (that)* у (7a) тлумачать як демонстративний займенник, який вказує вперед на (7б) *Земля обертається*. Тлумачення (1) як (7) дозволяє: для речення (7б), яке визначає зміст сегменту прямої мови, зберегти принцип екстенсійності (можемо заміню-

вати кореферентні вирази, не змінюючи значення істинності (7б)); пояснити факт впливу підстановки коекстенсійних виразів у (7б) на значення істинності іншого речення (7а) (підстановка спричинюватиме те, що читач цієї сторінки і Галілей більше не стверджуватимуть одне і те ж саме); блокувати можливість висновування (3) із (1) і (2); висновувати (4) із (7а).

Пояснювальна спроможність аналізу Девідсона непрямой мови – предмет дискусій [див., зокрема, *Platts M. Ways of Meaning.* – 2nd ed. – Cambridge, Massachusetts; London, England: A Bradford Book, The MIT Press, 1997. – P. 109–132; *Lepore E., Ludwig K. Donald Davidson's Truth-Theoretic Semantics.* – Oxford: Clarendon Press, 2007. – P. 239–262]. Зокрема, проблема, яку Девідсон зауважував, але якій не надав прийнятного вирішення, з'являється у можливому варіанті ілюстрації аналізу Девідсона (8) *Існує планета, про яку Галілей сказав, що вона обертається*. Якщо (8) паратактично аналізувати як (9) *Вона обертається. Існує планета, про яку Галілей сказав це (that)*, тоді у реченні (8) вираз *про яку Галілей сказав, що вона обертається* надає виразу *планета* більш точну специфікацію. Слово *вона*, вказуючи на слово *планета*, демонструє анафоричний референційний зв'язок, тому (8) є внутрішньо самореференційним. Цю рису втрачаємо за паратактичного "розколювання" (8) на дві незалежні (розділені крапкою) частини, представлені у (9). Також втрачаємо те, на що вказує (8). Логічною формою (9) буде (9*) *x обертається. ∃x(Галілей сказав це (that). x є планетою)*. У (9*) квантор не контролює перше входження *x*-а, яке не прилаштовується належним чином до другого фрагменту аналізу і, отже, позбавляє (9*) статусу закритої формули. Якщо погоджуватись із існуванням чогось, що обертається (що стверджував Галілей стосовно Землі), тоді (10*) *∃x(Галілей сказав це (that). x обертається)* буде більш прийнятним, аніж (10**) *Галілей сказав це (that). ∃x(x обертається)*. На відміну від паратактичного (10**), (10*) зобов'язує до визнання існування чогось.

А.П. Бойко, доц., МосГУ, Москва, Россия
alboiko@yahoo.com

К ВОПРОСУ ОБ ОСНОВАНИЯХ КЛАССИФИКАЦИИ ВОПРОСНО-ОТВЕТНЫХ ПРОЦЕДУР В РАМКАХ АРГУМЕНТАЦИИ

Анализ предметной области аргументации демонстрирует, что она представляет собой многоаспектную и многогранную деятельность, что в свою очередь обуславливает особенности анализа привычных форм мышления, используемых в качестве базовых оснований теории аргументации.

В последние годы в работах отечественных исследователей возрастающий интерес представляет анализ вопросно-ответных ситуаций, используемых в процессе аргументации.

Несмотря на то, что в современной литературе, посвященной исследованию проблемы аргументации, отсутствует удовлетворительное, на сегодняшний день, определение аргументации, тем не менее, бесспорным является тот факт, что этот процесс многоаспектен. Многоаспектность процесса

аргументации в свою очередь порождает необходимость разностороннего анализа вопросно-ответных процедур, применяемых в рамках этого процесса, которая обусловлена, прежде всего, следующими параметрами:

а) субъектный уровень, определяющий экспозицию субъектов аргументации. Например, социально-психологический срез этой проблемы может прояснить мотивационную структуру вопросно-ответных ситуаций;

б) деятельностный уровень задает основания типологии вопросно-ответных процедур как вида деятельности, взаимодействия. На этом этапе можно выделить следующие подуровни, которые в свою очередь могут задавать основания типологии вопросов и ответов:

1) организационно-концептуальный подуровень задает систему правил постановки вопросов и формулирования ответов;

2) стратегически-тактический подуровень – определяет стратегию и тактику постановки вопросов и формулирования ответов;

3) гносеологический уровень, прежде всего, касается анализа предмета вопроса его базиса, т. е. исследование меры логической структуры вопроса и ответа, их логических характеристик.

Поскольку необходимой компонентой аргументации является аргументативный процесс, как особая форма мыслительной деятельности, характер регулятивов которого является абсолютным и независимым от места и времени его осуществления. В реалиях жизни, тем не менее, спорят конкретные люди, в тех или иных конкретных исторических условиях, которые не могут быть не учтены. В силу этого, на наш взгляд, при выборе оснований типологии вопросно-ответных процедур должен быть учтен личностно-психологический уровень процесса аргументирования, который дает квалификацию целей, мотивов, установок спорящих сторон. Особенно это становится актуальным при анализе аргументации как компонента общественно-политической действительности, где задачи формирования политической культуры, мировоззрения напрямую связаны с формированием культуры политической полемики, пропаганды, контрпропаганды, агитации, которые напрямую связаны с такими характеристиками политического мышления как полемичность, диалогичность, обособанность позиций, аргументированность выдвигаемых положений, что невозможно реализовать вне применения вопросно-ответных процедур.

Анализ исследований в области вопросно-ответных процедур в процессе аргументации позволяет сделать вывод, что при исследовании этой проблемы авторы в основном ограничиваются рассмотрением логического аспекта этой проблемы. При исследовании типологии вопросов рассматриваются виды вопросов с учетом их семантики, функций в познавательном процессе, логической структуры, отношения к обсуждаемой теме, иногда синтаксической характеристики, правильности постановки вопроса. При этом исследователи данной проблемы при рассмотрении структуры вопроса зачастую ограничиваются анализом только таких его элементов, как предпосылка (базис) вопроса, оператор вопроса, что в значительной мере обедняет предлагаемую им типологию вопросов и соответственно ответов.

По нашему мнению при анализе видов вопросов в структуре аргументации необходимо учитывать следующие элементы вопроса: базис вопроса,

предмет вопроса, оператор вопроса, содержание вопроса, объем вопроса, мотивацию вопроса, цель вопроса, а также уровень исследования процесса аргументации. Именно такой подход к построению классификации вопросно-ответных процедур в рамках процесса аргументации позволит построить их наиболее полную классификацию.

К.А. Гудима, студ., КНУТШ, Київ
kassiopea-21@mail.ru

РОЗУМІННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ У АРГУМЕНТАЦІЇ

Одним із підходів розгляду аргументації є її аналіз як складової комунікативного акту. Серед складових комунікативного акту важливим є розуміння комунікатором аргументації комуніканта. Гриненко Г.В. зазначає, що "тільки за наявності " ефекту розуміння", до якого прагнув комунікатор при процедурі аргументації можна коректно ставити питання про досягнення основної цілі комунікатора – переконання комуніканта у правильності вихідної тези комунікатора" [Гриненко Г.В. Аргументация и коммуникация // Мысль и искусство аргументации. – М., 2003. – С. 58].

Г.В. Гриненко виділяє три види розуміння у комунікативному акті: правильне (має місце тоді, коли смислове значення, сприйняте комунікантом, тотожне смислового значенню, вираженому комунікатором), абсолютно адекватне (якщо комунікант сприймає усі ті значення тексту, які вкладає у цей текст комунікатор, при чому на усіх рівнях тексту) та адекватне (якщо комунікант сприймає ті, і тільки ті значення тексту, які комунікатор хоче донести до комуніканта, при чому кожне із сприйнятих значень тотожне вираженому значенню).

Під комунікацією слід розуміти певний тип спілкування між суб'єктами, характерною рисою якого є передача інформації, закодованої у тексті (як вербальному, так і невербальному). Аргументація завжди повинна враховувати цільову аудиторію, тобто світ суб'єкта, до якого направлена аргументація (як опонента, так і публіки). Успіх аргументації у великій мірі залежить від врахування аргументатора фактора адресата. Це стосується як смислу аргументів, так і форми самої аргументації. Слід зазначити, що вирішення питання про адекватне сприйняття тексту повинне обов'язково враховувати комунікативні цілі комунікатора та комуніканта.

Яким чином можна досягти розуміння повідомлення, а у нашому випадку аргументів? Окрім смислу повідомлення, велике значення має форма його подачі.

Тут можна згадати модель класичного стилю, запропоновану Арістотелем у "Риторичі". Стиль постає як певна манера висловитись, певний спосіб вираження предмету у промові. Форма передачі повідомлення є важливою для сприйняття поряд із іншими ситуативними факторами, адже " недостатньо знати, що потрібно сказати, необхідно також знати як це зробити" [Аристотель. Риторика // Античные риторика. – М., 1978. – С. 127]. Цей стиль передбачає точність, впорядкованість, пристрасність. Він повинен бути в міру лаконічним і в міру тривалим, відповідним обставинам та дійсності, в

міру патетичним та загальнодоступним для розуміння. Тобто, тут пафос і незвичайність вдало поєднуються із ясністю, мірою і доступністю.

Дієвим у цьому контексті є і Принцип Кооперації, запропонований П. Грайсом, який полягає у вимозі зробити все можливе для здійснення прийнятої цілі (у нашому випадку – забезпечення кращого сприйняття та розуміння через нього аргументації комунікантом). Цей Принцип виражається у чотирьох максимах: кількості, якості, способу та відношення. Хотілося б звернути увагу на максимум способу, основний постулат якого – "Говори ясно!" Ясність тут можна трактувати як чіткість. Крім того, Грайс закликає уникати уже завідома незрозумілих для адресата виразів, неоднозначності, говорити стисло, послідовно та організовано.

Процеси аргументації можуть здійснюватися тільки у процесі спілкування суб'єктів, тобто у реальних комунікативних актах. Аргументацію завжди будує певний суб'єкт і розраховується вона зазвичай на визначену аудиторію. Тому слід враховувати рівень потенційної зрозумілості аргументів для того чи іншого опонента чи слухача, тобто суб'єктивні фактори – психологічний тип, освіченість, обставини і т.д. Зрозумілість – це півдорogi до переконання.

В.Г. Денисова, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
denisova-vika@yandex.ru

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ВОПРОСОВ В ЭРОТЕТИЧЕСКОЙ ЛОГИКЕ

В 1955 году для логики вопросов М. Прайор и А. Прайор ввели термин "эротетическая логика". Позже, крупнейшие исследователи логики вопросов Н. Белнап и Т Стилл выделили те составные части эротетической логики, благодаря которым она похожа на другие логики, а именно грамматикой (синтаксисом) и семантикой. Действительно, мы не можем придать истинностное значение вопросам, как мы это делаем в логике высказываний. Эротетическая логика рассматривает вопросы не как самостоятельные объекты исследования, но как связанные с ответами. Именно поэтому понятие логической истинности замещается здесь понятием правильности, то есть мы определяем, является ли данный ответ правильным или неправильным в отношении конкретного вопроса.

Поэтому классифицировать вопросы следует в неразрывной связи с ответами. Хотя и существует классификация вопросов по способу их формулирования, она не считается исчерпывающей. Классификация вопросов, основанная на логических, лингвистических и гносеологических средствах предлагает иной подход к проблеме классификации вопросов.

Под логическими средствами мы понимаем выделение родовидовой связи между информацией вопроса и информацией ответа. Разделяя вопросы по виду информации, которую мы запрашиваем ответе, мы получим более определенную спецификацию вопросов. В "Топике" Аристотель приводит определение рода, а именно, что "род есть то, что сказывается в сути о многих и различных по виду вещах" [*Аристотель. Топика. Сочинение* : в 4 т. – М., 1978. – Т. 2. – С. 354]. В эротетической логике в вопросе мы запраши-

ваем вид того рода, который определяем в формулировке вопроса. При этом то, что Аристотель называет "сказываться в сути" будет не чем иным, как темой нашего вопроса.

Помимо темы, согласно лингвистическому подходу, в полученном логически корректном ответе должна присутствовать рема, а именно та информация, которую мы добавляем к теме, чтобы получить полный ответ. Для того чтобы исключить неопределенность в ответе и получить полный ответ, нам необходимо наличие в ответе темы и ремы. Ремой ответа является та информация, которая появляется в ответе и представляет собой вид родовой ремы вопроса, которая при соединении с информацией темы вопроса образует истинное высказывание. Следует также отметить, что та информация, которую мы получим в ответе, будет относиться к информации, содержащейся в вопросе как вид к роду. Заданный подобным образом вопрос, а именно содержащий позитивную рему и не содержащий негативной ремы, называется научным вопросом и является полным. Поэтому и вопросы следует классифицировать, основываясь не на способе формулирования вопроса, а по виду ремы, которая в совокупности с темой, дает истинное высказывание. Таким образом, при помощи лингвистических средств мы будем различать вопросы по типу ремы. Поскольку рема вопроса разделяется на однородовую или многогородовую, а также она может относиться к одному или нескольким объектам, то в совокупности получаем следующие возможные типы рем: (1) однородовая однообъектная рема, (2) однородовая многообъектная рема, (3) многогородовая однообъектная рема, (4) многогородовая многообъектная рема.

Наконец, заключительным критерием классификации вопросов служит различие вопросов по виду познавательной функции вопросов. Первая функция – это описание, ее выражают "вопросы на знание". Вторая – объяснение, выражением которой являются "вопросы на понимание". И заключительной третьей функцией является прогноз, которую выражают "вопросы на интеллектуальное умение". И соответственно функциям вопросы называются (1) описательные вопросы, (2) объяснительные вопросы, (3) прогностические вопросы.

Согласно классификации, основанной на совокупном использовании лингвистических, логических и гносеологических средств, вопросы разделяются на тридцать шесть типов.

О.М. Джалилова, студ., КНУТШ, Київ

НЕЧІТКА ЛОГІКА В КОНЦЕПЦІЇ ЛАТФІ ЗАДЕ

Мабуть, найбільш вражаючою властивістю людського інтелекту є здатність приймати правильні рішення в умовах неповної і нечіткої інформації. Побудова моделей наближених роздумів людини і використання їх у комп'ютерних системах представляє сьогодні одну з найважливіших проблем науки.

Основи нечіткої логіки (fuzzy logic) – як математичної науки, яка є розширенням класичної (булевої) логіки і заснована на концепції часткової правди - правди, що знаходиться десь посередині між "і" і "немає". Були закладені наприкінці 60-х років у працях відомого американського математика Латфі Заде.

На відміну від Брауера і його послідовників, Заде вирішив зблизити актуальну й потенційну нескінченності, зробивши стосовно неklasичних підмножин класичних множин базовими поняттями своїх теоретичних досліджень "нечіткість", "неясність", "випадковість", "можливість", "правдоподібність".

Для нової теорії потрібна була й нова логіка, яка дістала назву нечіткої. Філософська основа нечіткої логіки, на жаль, не досить виразна, але практична мета вже визначена – дослідження із "штучного інтелекту". Теорія Заде – це теорія саме нечітких підмножин, а не множин. Нечітка підмножина відрізняється від звичайної тим, що для елементів x з E немає однозначної відповіді "ні" відносно властивості R . У зв'язку з цим, нечітка підмножина A універсальної множини E визначається як множина впорядкованої пари $A = \{\mu_A(x)/x\}$, де $\mu_A(x)$ – характеристична функція приналежності (або просто функція приналежності), що приймає значення в деякій впорядкованій множині M (наприклад, $M = [0,1]$). Існує легенда про те, яким чином була створена теорія "нечітких множин".

Один раз Заде мав довгу дискусію зі своїм другом відносно того, чия з дружин є більш привабливою. Термін "приваблива" є дуже невизначеним і в результаті дискусії вони не змогли прийти до задовільного підсумку. Це змусило Заде сформулювати концепцію, що виражає нечіткі поняття типу "приваблива" у числовій формі. Стосовно таких об'єктів тільки підмножини можуть бути нечіткими. Розглянемо, що собою являє нечітка логіка. Як зазначає відомий французький пропагандист теорії нечітких множин професор А. Кофман, у поєднанні термінів "нечіткий" і "логіка" криється щось незвичне. Розглянемо деякі характерні риси теорії нечітких підмножин. Нехай M є множиною, а P – підмножина $M(P \in M)$. Той факт, що елемент x множини M є елементом підмножини P (належить P), звичайно виражається так: $x \in P$. Для вираження вказаної належності можна використовувати поняття "**характеристична функція $\mu_P(x)$** ". Ця функція вказує, чи є (так чи ні) x елементом P : $\mu_P(x) = \{1, \text{якщо } x \in P, 0, \text{якщо } x \notin P\}$.

Як приклад розглянемо скінчену множину з п'яти елементів: $M = \{x_1, x_2, x_3, x_4, x_5\}$.

Нехай $P = \{x_2, x_3, x_5\}$. Для кожного елемента з M ступінь його належності множини P становить: $\mu_P(x_1) = 0, \mu_P(x_2) = 1, \mu_P(x_3) = 1, \mu_P(x_4) = 0, \mu_P(x_5) = 1$. Це дає змогу зобразити P через усі елементи множини M , супроводжуючи кожний із них значенням його функції належності:

$$P = \{(x_1, 0), (x_2, 1), (x_3, 1), (x_4, 0), (x_5, 1)\}.$$

Тепер уявімо, що характеристична функція набуває будь-якого значення в інтервалі $[0, 1]$. Відповідно до цього елемент x множини M може не належати ($\mu_P = 0$), може бути елементом P невеликою мірою (μ_P , близько до 0), може більше чи менше належати P (μ_P ні надто близько до 0, ні надто близько до 1) і може бути елементом P ($\mu_P = 1$). Математичний об'єкт, що відповідає означенню $P = \{(x_1 | 0,2), (x_2 | 0), (x_3 | 0,3), (x_4 | 1), (x_5 | 0,8)\}$, де \sim – символ нечіткості, x – елемент універсальної множини M , а число після вертикальної риски дає значення характеристичної функції на елементі множини, будемо називати нечіткою підмножиною множини M і позначати так: $P \in M, P \in M$.

Належність до нечіткої підмножини позначимо так: $x \in P$, $y \in P$, $z \in P$.
0,2 1 0

У випадку з нечіткими підмножинами символ \in можна вважати еквівалентним традиційному символу належності, а символ \notin – еквівалентним символу \notin , що позначає відсутність належності

0

елемента до множини. Означена тут нечітка підмножина P містить невеликою мірою x_1 , не містить x_2 , містить x_3 , трохи більшою мірою, ніж x_1 , повністю містить x_4 і значною мірою – x_5 . Отже, можна створити якусь математичну структуру, яка дає змогу оперувати з відносно неповністю визначеними елементами, належність яких до підмножини лише якоюсь мірою ієрархічно упорядкована. Нечіткими називаються висловлення форми "з p впливає q ", в яких змінні (p, q, \dots) мають нечітке значення. Наприклад: "з того, що p мале, впливає, що q велике". Тут "мале" і "велике" розглядаються як елементи нечітко визначених множин.

Висловлення нечіткої логіки, як і висловлення звичайної формальної логіки, пов'язані з теорією нечітких підмножин і з традиційною теорією множин. Що стосується звичайної формальної логіки, то теоретико-множинним операціям \cap (перетин), \square (об'єднання) і $\bar{}$ (доповнення) у ній відповідають зв'язки $\&$ (кон'юнкція), \vee (диз'юнкція) і \neg (заперечення). У нечіткій логіці цим зв'язкам відповідатимуть відповідні нечіткі зв'язки Δ , ∇ , \neg . Використання таких зв'язок визначається найпростішими операціями над нечіткими підмножинами. У реальному житті часто трапляються випадки, коли просто необхідно враховувати неясність і неточність інформації про явища й процеси навколишнього світу.

У США розвиток нечіткої логіки йде по шляху створення систем, що потрібні великому бізнесу і військовим. Нечітка логіка застосовується при аналізі нових ринків, біржовій грі, оцінці політичних рейтингів, виборі оптимальної цінової стратегії і т.п. З'явилися і комерційні системи масового застосування. Сьогодні елементи нечіткої логіки можна знайти в десятках промислових виробів – від систем керування електропоїздами і бойовими вертольотами до пылососів і пральних машин. Рекламні кампанії багатьох фірм (переважно японських) підносять успіхи у використанні нечіткої логіки як особливу конкурентну перевагу. Без застосування нечіткої логіки немислимі сучасні ситуаційні центри керівників західних країн, у яких приймаються ключові політичні рішення і моделюються всілякі кризові ситуації.

О.М. Заремба, студ., КНУТШ, Київ

ВИДИ РЕКЛАМНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Переглядаючи телевізор, листаючи сторінки журналів і газет, блукаючи Інтернетом, або просто йдучи по вулиці ми знаходимося під впливом реклами. Нам приводять безліч аргументів, що той чи інший товар(послуга) є кращими і більш вигідними для нас. Тим самим реклама намагається дійти до

певної мети. А саме, підвищення оборотів і інтенсивний продаж товарів(послуг). Саме про аргументацію в рекламі я б і хотіла згадати.

Аргументація – це спосіб міркування, у процесі якого обґрунтовується якийсь положення як теза (теза – це положення, яке необхідно аргументувати). Істинність або слушність рекламної тези доводиться за допомогою системи аргументів.

Досліджуючи цю проблематику, я б хотіла запропонувати таку класифікацію рекламної аргументації.

1. За способом дії: *логічна аргументація, емоційна аргументація.*

2. За метою дії: *затверджуюча аргументація, часткова аргументація, породжуюча аргументація.*

Логічна аргументація – це аргументація, яка раціонально обґрунтовує вигоду придбання товару(послуги). При такій аргументції розкриваються внутрішні ознаки предметів і явищ, доводяться певні положення. Цей тип мови спирається на логіку і висновки. Роздум виражає точку зору автора, залучає до мовного процесу читачів, доводить істинність думки. Це приводить до активізації уваги, викликає інтерес до змісту.

✓ *індукція* – це вивід від окремого до загального(узагальнення). Із спостереження маси випадків робиться загальний висновок. Яскравим прикладом є реклами з використанням свідоцтв декількох людей, з аргументів яких робиться загальний висновок.

✓ *дедукція* – це вивід від загального до окремого. З думки про правильність загального твердження робиться висновок, що правильні будь-які випадки його застосування.

✓ *аналогія* – це вивід, в результаті якого на підставі схожості двох предметів, роблять висновок про те, що вони схожі і в інших аспектах. Це може бути посилання на вже розкручений бренд, при виведенні на ринок нового товару цього ж виробника.

Емоційна аргументація – це аргументація, яка побудована на зверненні до емоцій і основних мотивів(фізичне благополуччя, економічні інтереси, соціальні інтереси, розвага, істина і справедливість). Емоційна аргументація апелює до почуттів і відчуттів. Емоційно написаний текст викликає живу реакцію покупців.

Затверджуюча аргументація – це аргументація, яка подає аргумент як факт, аксіому.

Часткова аргументація – це аргументація, аргументи якої направленні на часткову зміну думки споживача на користь товару.

Породжуюча аргументація – це аргументація, яка знищує вже наявну споживчу думку і створює нову.

Реклама має великий вплив на споживача. Правильне застосування вищезгаданих аргументацій є запорукою успішного рекламного ролик, що в свою чергу є гарантією більшого залучення покупців. А саме це і буде виконанням мети, про яку згадувалось раніше.

ПРОБЛЕМА ВПЛИВУ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Реклама є сьогодні невід'ємним елементом масової культури. З моменту свого виникнення вона постійно відпрацьовувала способи впливу на дії індивіда і груп людей та за дуже тривалу історію якісно еволюціонувала, пройшовши шлях від інформування до переконання, і далі – до вироблення умовного рефлексу, до підсвідомого навіювання і, нарешті – до проектування символічного зображення. Реклама – це вид аргументації (аргументація – це процес обґрунтування людиною певного положення, твердження, гіпотези або концепції з метою переконання в його істинності, слушності). Сьогодні реклама все частіше втручається в життя людини, керуючи їм на свідомому і несвідомому рівнях. При цьому вона виходить за межі комерційних інтересів і нав'язує споживачам систему визначених стандартів.

Щоб побачити вплив реклами потрібно розглянути основні аргументи, що використовуються в рекламному дискурсі. Перший аргумент – реклама – це спосіб просування товару, дія, спрямована на стимулювання придбання товару чи споживання послуги. Даний аргумент однозначно визначає мету реклами – продати товар. Другий аргумент – це те, що при спілкуванні лише 10 % комунікації проходить на свідомому рівні, тобто піддається нашому критичному осмисленню, інші 90 % – це процеси, що проходять на рівні підсвідомості, і не піддаються контролю розуму. Третій аргумент визначає, що неможливо не брати участь у комунікації.

В рекламному дискурсі підсвідомо вводяться всі інструкції, що стимулюють купівлю товару, але ніколи прямо не пропонується купувати рекламований товар – команда "Купуй!" (єдина, для якої і роблять будь-яку рекламу) закладається в рекламному роликів засобами підсвідомої комунікації.

Основою введення підсвідомих інструкцій є методи психотерапії, які використовуються усі – від психоаналітичного підходу до наведення трансових станів і використання методик нейролінгвістичного програмування. Тексти багатьох реклам сугестивні (навіюють).

Розглянувши рекламний дискурс, в якому основний натиск робиться на підсвідоме повідомлення, можна виділити такі його основні риси:

- ✓ немає прямого заклик купувати, а демонструється лише процес споживання, реклама ніби "дружно" підказує споживачу про властивості товару, про його якість, про його переваги перед іншими;
- ✓ використовуються вербальні засоби впливу – текст, причому текст із постійним повторенням назви рекламowanego товару. Особливо повинно насторожити, коли використовуються одночасно вербальний і невербальний вплив – пісня і голос диктора, шум за кадром, два голоси одночасно;
- ✓ у тексті маються трюїзми – "усі знають, що...", "усім відомо, що...";
- ✓ сюжет ролика побудований як історія-аргументація – спочатку розігрується початок історії, потім розповідь про товар, потім закінчення історії. У даному випадку розповідь у середині свідомістю не оцінюється;
- ✓ використовується особливий відеоряд та гра кольору – від чорно-білої картини до насиченого кольору при показі товару.

Переконання можна визначити як найважливіший спосіб психологічного впливу в рекламному дискурсі, суть якого – переконати покупця в перевагах рекламованого товару, в необхідності його придбання за допомогою коректних, а іноді і некоректних аргументів.

Основні помилки через некоректну аргументацію: "необґрунтований аргумент", "надмірне обґрунтування", "колова аргументація", "брехливий аргумент", "суб'єктивний аргумент", "ignoratio elenchi" та ін.

І.А. Ковальчук, студ., КНУТШ, Київ
ivanfil@univ.kiev.ua

МОДАЛЬНІ ПОНЯТТЯ В ЕПІСТЕМІЧНІЙ ЛОГІЦІ

Епістемічна логіка є важливим напрямком сучасної логічної науки. Це в першу чергу пов'язано зі здобутками у розвитку як самої мови науки, так і технічних та інформаційних розробках, що так чи інакше пов'язані з епістемічною логікою. Будучи наймолодшою серед модальних логік, що виникли й набули розповсюдження в ХХ ст., і відносно молодою серед інших логічних систем, що мають окрім теоретичної ще й практичну корисність, епістемічна справила досить вагомий вплив на сучасну науку. Розвиваючись сумісно з епістемологією вона заклала базис сучасної теорії інформації, когнітології, діалогових систем, комп'ютерної техніки, моделювання та досліджень в галузі розробки так званого "штучного інтелекту". Спробуймо розглянути даний напрям логічних досліджень з позиції його внутрішньої структури.

Епістемічна логіка – розділ логіки, в якому досліджуються міркування з такими поняттями як знання, погляди, вірування, сумніви, а також відмінності між цими поняттями, та особливості використання їх у тих чи тих різновидах міркувань. Разом з тим добре відомо, що головними категоріями епістемічної логіки є знання та віра. Більше того, основні здобутки і досягнення стосуються саме знання. На перший погляд у цьому нема нічого дивного. Якщо поглянути на історію розвитку філософії, то "Знання і віра" як головна програма праця видатного фінського логіка і, власне, засновника епістемічної логіки Яаакко Хінтіккі є логічним правомірним наслідком усієї традиції логіки, епістемології та філософії загалом. Починаючи вже з Античності знання постає як особливий предмет дослідження. Філософи намагались і намагаються до сьогодні повніше та чіткіше визначити знання, вказати його особливості, окреслити можливості пізнання. Протягом тисячоліть знання викликало більшу зацікавленість у філософів, аніж інші психічні можливості людини. Не дивно, що сучасні дослідники найчастіше намагаються імітувати саме знання і процеси пізнання стосовно штучних "інтелектуальних" систем.

На початку ХХІ століття ми маємо цілу низку різноманітних видів, рівнів, принципів знання. Сформульовані семантичні моделі знання та віри, аксіоми та теореми. Варто також наголосити, що в рамках епістемічної логіки на відміну від інших модальних систем особливу увагу приділяють як основним модальностям, так і пропозиційним установам. До них також застосовуються універсальні логічні закони модальних логік:

- ЛЗ1: $\models \Box\phi \wedge \Box(\phi \rightarrow \psi) \rightarrow \Box\psi$
 ЛЗ2: $\models \phi \Rightarrow \vdash \Box\phi$
 ЛЗ3: $\models \phi \rightarrow \psi \Rightarrow \Box\phi \rightarrow \Box\psi$
 ЛЗ4: $\models \phi \leftrightarrow \psi \Rightarrow \Box\phi \leftrightarrow \Box\psi$
 ЛЗ5: $\models (\Box\phi \vee \Box\psi) \rightarrow \Box(\phi \vee \psi)$
 ЛЗ6: $\models \Box\phi \rightarrow \Box(\phi \vee \psi)$
 ЛЗ6: $\vdash \neg(\Box\phi \wedge \Box\neg\phi)$. Тут символ " \Box " використовуємо як позначення операторів знання та віри.

І, на мою думку, тут починають виявлятися головні недоліки сучасної епістемічної логіки. Тож коротко їх розглянемо.

Перший полягає в тому, що предметом дослідження епістемічної логіки являється лише знання і частково віра. Ніхто не буде заперечувати необхідність ґрунтовного дослідження знання, але разом з тим вона не є незалежним від інших психічних актів. А тому звернення до самого лише знання, так би мовити вирваного з контексту навряд чи дадуть остаточні відповіді. Мабуть кожного разу це будуть додаткові більш чи менш досконалі варіанти. Іншими словами епістемічна логіка прямує до роботи лише з одним модальним поняттям. Така спрямованість в першу чергу характерна для Західної традиції, на яку, власне, і припадають фактично всі 100 % сучасних досліджень. На мою думку, особливо важливим для вдосконалення самої епістемічної логіки і різних логічних напрямків, які з неї починались, є стимулювання дослідження інших психічних актів і відповідних ним модальних понять. Віра, сумнів, очікування чи навіть "забування" безперечно виведуть епістемічну логіку на значно ширший рівень досліджень.

Сутність другого, на мою думку, в тому, що навіть серед вже існуючих повно або частково розроблених логічних систем у межах епістемічної логіки не існує чіткої визначеності модальних понять. Так, скажімо, знання визначається через знання, віру, сумнів; сумнів же намагаються визначити через віру. Більше того, логічні закони, аксіоми та принципи мають одну і ту ж формулу як для знання, так і для віри. Створюється враження, що знання нічим суттєво не відрізняється від віри окрім модального оператора при формалізації і побудові певної семантичної моделі. А тому важливими були б спроби чітко розмежувати, визначити модальні поняття і вказати на їх взаємозв'язки в межах логічної системи.

Тож виникає питання як такий однобічний і непослідовний напрям досліджень як епістемічна логіка досягнув такого розвитку, практичної корисності і взагалі можливостей застосування у ряді наукових теорій. Питання залишається відкритим. Але пошуки відповідей на вказані недоліки обов'язково повинна вивести епістемічну логіку на якісно новий рівень.

Н.А. Колотилова, доц., КНУТШ, Київ
 n_kolotilova@ukr.net

НАПРЯМИ СУЧАСНОЇ РИТОРИКИ

У ХХ ст. оформлюється новий етап розвитку риторичного знання, який було названо "неориторика". На сьогоднішній день такий термін зустрічається досить рідко, здебільшого говорять про сучасну риторіку. Маються на

увазі дослідження другої половини ХХ – початку ХХІ ст., в яких розглядається проблематика впливовості публічних виступів, виразності та переконливості повідомлень у різних сферах людського життя тощо.

У найбільш загальному вигляді розмаїття сучасних риторичних досліджень можна звести до двох напрямів з такими умовними назвами, як "аргументативна риторика" і "лінгвістична риторика". Підставою для подібної типології риторики може бути така думка А.А.Івіна: "Риторика як дослідження засобів переконання іноді називають також теорією аргументації. Ця нова назва у відомому сенсі більш вдала. Вона дозволяє запобігти плутанини між риторикою як аналізом способів переконання і риторикою як лінгвістичною дисципліною, що займається вивченням виразних можливостей природної мови" [Ивин А.А. Риторика: искусство убеждать. – М., 2003. – С. 4].

Аргументативна риторика як напрям сучасного риторичного знання досліджує різноманітні способи аргументації, обґрунтування в публічних виступах. Такий підхід репрезентовано в роботах насамперед засновника неориторики Х. Перельмана. Сюди ж можна віднести роботи представників сучасної теорії аргументації та неформальної логіки, а саме І.А. Герасимової, Р. Гроотендорста, Ф. ван Ёмерена, А.А. Івіна, Д. Уолтона, Ф.С. Хенкеманс тощо.

Лінгвістична риторика як напрям сучасного риторичного знання досліджує різноманітні засоби виразності та переконливості мовленнєвих повідомлень і намагається екстраполювати їх на інші типи знакових систем. Досить яскраво такий підхід репрезентовано в роботах Р. Барта, який досліджував рекламні повідомлення і намагався встановити механізми їхнього впливу. Відмітною рисою реклами є те, що вона являє собою комбінацію вербальних і візуальних повідомлень. Відповідно Р. Барт намагався визначити роль тексту в рекламних повідомленнях. Найважливіша функція тексту, на його думку, полягає в закріпленні, адже смисл візуальних повідомлень може бути неоднозначним, але до адресата він має дійти в тому вигляді, який важливий для промовця.

Найбільш цілісно риторика в межах лінгвістичного підходу представлена в загальній риторичній групі μ (Ж. Дюбуа, Ф. Еделін, Ж.-М. Клінкенберг, Ф. Менге, Ф. Пір, А. Трінон), які за об'єкт дослідження обрали літературу. Здобутком цієї концепції є систематизація всіх риторичних фігур на основі об'єкта перетворення (слово/речення), аспекту перетворення (зміст/вираз), зміни одиниць перетворення (субстанція/лінійний порядок).

Цікавим є те, що вищезазначена типологія неориторики, по суті, відтворює дві традиції у визначенні цієї дисципліни, які оформились ще в епоху Античності. Вже тоді риторика розглядали як "мистецтво переконання" (Аристотель) і як "мистецтво говорити витончено" (Квінтіліан).

Сучасні спроби побудови цілісної риторичної концепції прагнуть врахувати здобутки обох традицій. У цьому сенсі слід відмітити концепцію риторики У. Еко. У своїх ранніх роботах він спирається зокрема на розробки Р.Барта і розглядає в якості прикладу також рекламні повідомлення. Однак, на думку У. Еко, функція тексту далеко не завжди полягає лише в закріпленні значень візуального повідомлення. Наприклад, образ може відсилати до загальноприйнятого аргументу, а текст – йому суперечити. У роботах кінця ХХ – початку ХХІ ст. У. Еко все більше наголошує на тому, що риторика являє собою

насамперед техніку переконання, яка застосовується в різних сферах людського життя. Адже з приводу багатьох предметів люди мають різні погляди, в яких і намагаються переконати своїх співрозмовників. Риторика в такому сенсі може виступати навіть підставою для поділу культур на такі, в яких застосовуються техніки переконання, і такі культури, в яких вони не застосовуються, в яких нікого ні в чому не потрібно переконувати.

Загалом розмаїття сучасних риторичних досліджень характеризується тим, що вони спрямовані на окремі сфери, в яких люди намагаються переконати, вплинути на інших. А створення цілісного проекту сучасної риторики залишається поки що справою майбутнього.

Л.Г. Комаха, доц., КНУТШ, Київ

ПОНЯТТЯ "ДИСКУРС" В СТРУКТУРІ ТРЬОХ КОНЦЕНЦІЙ

Виникнення теорії дискурсу пов'язане з прагненням учених лінгвістів, філософів, логіків вивести синтаксис за межі речення, тобто зі спробою синтаксичного аналізу тексту як певної цілісності.

На сьогоднішній день не існує єдиного визначення дискурсу, яке б відображало всі варіанти вживання цього поняття. Функціонують декілька визначень, що зумовлені специфікою предмету дослідження в тій чи іншій науковій галузі. Можливо, така багатозначність зумовлена саме тим інтересом, який останнім часом приділяється з боку різних наук. Визначення поняття "дискурс" можна об'єднати у три основні групи, які відповідають різним національним традиціям та доробкам окремих авторів.

По-перше, це лінгвістичний підхід, суть якого полягає у дослідженні змісту мови, тексту та діалогу. Історично першим, хто застосував цей термін у такому значенні був американський лінгвіст З. Харріс у статті "Дискурс – аналіз", яка вийшла друком у 1952 році. Але поширення цей термін набув лише через деякий час.

Суть лінгвістичного підходу (Ф.д е Соссюр, Е. Б'юссас, Е. Бенвеніст та інші) витлумачення дискурсу зводиться до мови, вжитої у конкретній комунікативній ситуації, у результаті чого вона набуває більш чіткого виразу соціального змісту у порівнянні з мовленням. Н.Д. Арутюнова пояснює таке застосування тим, що дискурс є мовою втіленою у життя. З іншого боку, дискурс представляє закономірності руху інформації в рамках комунікативної ситуації, тобто взаємодії через діалог.

Виходячи з цього, можна говорити про дискурс не просто як текст, що є статичною структурою, а слід підкреслити динамічний характер цього поняття, тому що обов'язково здійснюється через мовлення. Підтвердженням слугують слова Т.А. ван Дейка, який визначає дискурс як певну комунікативну подію, яка виходить за рамки текстової структури та охоплює соціальний контекст.

По суті предметом дослідження лінгвістичної традиції є протиставлення "мова – мовлення", в основі якого перебуває дискурс. Основними характеристиками дискурсу за такого підходу є його:

- 1) динамічність, тобто зміна в часі;

2) соціальний контекст, тобто тема обговорення виділена з життєвого простору;

3) структура представлена діалоговою взаємодією, яка здійснюється через обмін виразами (репліками).

Таким чином, лінгвістика досліджує дискурс, який тлумачаться як механізм створення текстів, що розглядаються як сукупність стійких надфразових цілісностей. Дискурс розглядається не тільки як комунікативний акт, який містить у собі текст, а як такий, що включає також позалінгвістичні фактори (наміри, думки адресатів, самооцінка і оцінка іншого тощо).

По-друге, витлумачення терміну "дискурс" пропонується французьким структуралізмом та постструктуралізмом (А. Греймас, Ж. Дерріда, Ю. Кристева, М. Пеше та інші). Метою такого аналізу дискурсу є прагнення до уточнення витлумачення таких понять як "стиль", у глобальному, а не вузько спеціалізованому його значенні, та індивідуальна мова. Іншими словами, пояснюється відмінність між такими схожими виразами як: "стиль" та "індивідуальна мова".

Сутністю першого виразу є те, що кожна людина має власний стиль, який відрізняє її від інших та робить її неповторною особистістю, але при цьому дискурс не можна звести лише до стилю однієї людини. Стиль створюється не однією особою, а людством (суспільством) у певну епоху. У результаті, стиль набуває ідейного забарвлення відповідної епохи, яка виражається через сукупність певних прийомів. Таким чином, під стилем може розумітися також стиль певної країни. Носієм і творцем стилю у такому розумінні є людина, у широкому значенні як уособлення цілої епохи.

Індивідуальна мова тлумачиться як те, що притаманне окремій особі і робить її індивідуальністю. Це специфіка викладу матеріалу, думок, за якою ми можемо відрізнити, ідентифікувати авторів. Індивідуальна мова є одним із проявів людини, який виражає особливості внутрішнього світу, тобто відображенням сутності людини.

Таким чином, дискурс розуміється як спосіб мовлення, промовляння, який обов'язково повинен містити у собі відповіді на питання: "Який?" (за стилем) та "Чий?" (хто створює). Основна увага дослідників французької школи спрямована на такі характеристики дискурсу, як: мовні, стилістичні, тематичні тощо, та їх залежність від учасників дискурсу і ситуації.

Дискурс сам створює собі предметну сферу, в якій розвивається. Прикладом може слугувати вираз "дискурс насилля", який відображає скоріше не те, що саме і як говорять з цього приводу, а те, як абстрактний об'єкт "насилля" проявляє себе у комунікативних формах. Під суб'єктом дискурсу можна розуміти як конкретну особу (окремого індивіда, окрему групу, навіть соціальну), так і абстрактного, тобто представленого певним соціальним явищем.

Іншими словами, французька традиція говорить про соціологічне витлумачення дискурсу та його структури. Відповідно дискурс визначається як стилістична специфіка з урахуванням ідеології, яка передається, відображається тим чи іншим змістом.

По-третє, витлумачення терміну "дискурс" пов'язують з ім'ям Ю. Хабермаса. Він пояснює дискурс як особливий ідеальний вид комунікації. Така ко-

мунікація здійснюється в умовах максимальної відмежованості від соціальної реальності з її традиціями, авторитетами, і має на меті критичну оцінку дій та поглядів учасників комунікативної ситуації.

Ю. Хабермас взагалі розрізняє комунікативну дію, в ході якої відбувається тільки обмін інформацією, і дискурс, в якому темою обговорення стають "проблематичні претензії". Відповідно дискурс є ідеальним видом комунікації, тому що в ході нього вирішується певна проблема хляшом вираження різних точок зору, результатом чого є консенсус як непримусове спільне визнання єдиного положення. Дискурс втілюється у тексті, який містить відповідну специфічну лексику, знаходиться в актуальному смисловому полі, спрямований на певний комунікативний акт, який має власне значення.

Отже, дискурс розглядається в межах трьох концепцій: лінгвістична, французька і комунікативна Ю. Хабермаса. Дискурс є динамічним процесом, результатом якого є текст як сукупність тематично пов'язаних між собою висловлювань, що несуть в собі особливий позамовний контекст. Дискурс репрезентує собою особливий стиль подання тексту, але не обов'язково соціального змісту. Починається дискурс з формування теми-проблеми, яка висловлюється одним із її учасників і виражає певні його наміри, які стосуються всіх учасників. Дискурс також не можна звести лише до обміну інформацією, хоча їй приділяється значні увага. Інформація виражена вербальними і невербальними засобами комунікації є підставою для створення когнітивної моделі дискурсу.

В.В. Кондратюк, студ., КНУТШ, Київ
Viktoriya_21@ukr.net

ПОНЯТТЯ НОРМИ ПРАВА ТА ЇЇ ЛОГІЧНА СТРУКТУРА

Правовою нормою зазвичай називають формально-обов'язкове правило, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації. У межах логіки норм та філософії права розглядаються такі норми як "обов'язково", "дозволено" та "заборонено". "Обов'язково" та "заборонено" слід вважати сильними нормами, адже вони зобов'язують виконувати необхідну дію або суворо змушують від неї відмовитись. "Дозволено", в свою чергу, називають слабкою нормою, так як вона виражає лише певну можливість дії. Норми можна також класифікувати як позитивні та негативні. Перші приписують виконувати дії ("обов'язково", "дозволено"), а от останні – утриматися від них ("заборонено", "недозволено").

Слід зазначити, що правові норми, виражаючи світ належного, все ж передбачають фактичну реалізацію в поведінці людей. Але трапляються випадки, коли норма, що міститься в акті або іншому джерелі права не є загальноприйнятим правилом поведінки. Наприклад, заборона переходити дорогу на червоне світло не є фактичною нормою поведінки всіх пішоходів, хоча прописана в законодавчих актах. Тому юридичну норму слід відрізнити від норми фактичної, не все юридично встановлене виконується в реальному житті і навпаки. В останньому випадку мова йдеться про правила, яких дотримуються, але вони законодавчо не прописані.

Щодо логічної структури правової норми, то теоретики права не дають чіткої відповіді на це запитання. Один з підходів виділяє лише два елементи: гіпотезу та диспозицію. Під гіпотезою розуміють елемент норми, що містить умови, за яких настає дія правил поведінки. А от самі правила і розпорядження щодо необхідності або можливості певної дії містяться у диспозиції. Таким чином, гіпотеза окреслює межі дії диспозиції. Норма права постає як причинно-наслідковий зв'язок між двома вищенаведеними елементами. Вона має форму "якщо – то". До такою структури зводяться більшість нормативних міркувань. Це чітко можна побачити на прикладі статті 17 "Кодексу про шлюб та сім'ю України" згідно з якою "не допускається укладення шлюбу між особами, з яких хоча б одна перебуває в іншому шлюбі". Тобто, якщо хоча б одна особа перебуває в іншому шлюбі, то не дозволяється укладення шлюбу між ними. Явно видно двоелементну структуру негативної правової норми "якщо – то", перша частина якої – гіпотеза, а друга – диспозиція. Але постає проблема, яка пов'язана з неможливістю звести до такого вигляду всі норми. Її вирішують за допомогою трьохелементної структури. Поряд з двома вищерозглянутими (гіпотезою та диспозицією) виділяють санкцію, яка вказує на державні заходи впливу на порушника. Санкція забезпечує виконання даної норми в реальному житті, надає їй фактичного характеру. Вона може бути не лише каральною (негативною), як ми звикли вважати, а й заохочувальною (позитивною). Тому санкція – це і міра покарання при порушенні приписів диспозиції за умов, зазначених у гіпотезі, а з іншого боку вона також є заохочення до здійснення рекомендованих дій. Таким чином, санкції спонукають діяти у відповідності до норм права двома способами. Схематично трьохелементну структуру правової норми можна виразити наступним чином: "якщо – то – інакше". Вона дає можливість проаналізувати в повній мірі будь-яке нормативне висловлювання.

Свою точку зору з приводу логічної структури норми обґрунтовує Герасимова І. А. Вона розглядає дане питання крізь призму поділу на позитивні та негативні норми. І ті й інші мають двоелементну структуру, але позитивні складаються з гіпотези і диспозиції, а негативні – з диспозиції та санкції. Пояснюється це тим, що негативні забезпечують дію позитивних і встановлюють міру відповідальності, саме тому не включається до їх структури такий елемент як гіпотеза. Від виду заборонної норми залежить і сила санкції. Санкція при нормі "недозволено" слабша, ніж коли мова йде про заборонну норму [Герасимова І.А. Логический статус отрицания в деонтических ситуациях. – <http://ru.philosophy.kiev.ua/iphras/library/log/11/s9609ger.html>].

На неоднаковості структури всіх норм наголошує й С.С. Алексеєв. Поділяючи правові норми на логічні та норми-примуси, він виділяє гіпотезу, диспозицію та санкцію в структурі логічної норми та гіпотезу, диспозицію або санкцію в структурі норми-примусу. При цьому зазначає обов'язковість кожного з елементів у межах структури [Алексеєв С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 65–66].

Існують інші не менш цікаві варіанти розгляду логічної структури правової норми, але ця робота обмежується найбільш поширеними поглядами. Логічний аналіз структури правової норми дає можливість точніше визначити зміст її різновидів.

ОСОБЛИВОСТІ ВІЗУАЛЬНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Виникнення неформальної логіки пов'язують із так званим "прагматичним переворотом". Її визначають як спробу відійти від суто теорії до аналізу буденної мови, як "живу" логіку поряд з формальною.

Більшість робіт з неформальної логіки присвячені розгляду аргументації, що має місце в рекламі, політичних дебатах, пресі, на телебаченні, в Інтернеті тощо. Одним з найпоширеніших визначень аргументації є визначення її як вербального процесу впливу на погляди та поведінку людини, якій вона адресована. Зокрема, подібне визначення зустрічаємо в Ємерена Ф. "Аргументація – це вербальна, соціальна та раціональна діяльність, метою якої є переконання розумного суб'єкта в (не)прийнятності точки зору шляхом висунення деякої множини висловлювань, яка складається для виправдання (або спростування) даної точки зору" [*Eemeren Frans H. van Argumentation: an overview of theoretical approaches and research themes.* – http://argumentation.ru/2002_1/papers/1_2002p4.html]. Проте подібне визначення є неповним, адже аргументувати можна не лише словом, але й за допомогою візуальних елементів. Яскравим прикладом цьому є реклама.

Реклама, як особливий вид аргументації, характеризується наявністю візуальної складової (окрім радіо реклами). Зображення реклами не є пустими декораціями чи ілюстрацією її вербального повідомлення. За рекламною картинкою приховано ряд аргументів. Причому найчастіше використовуються загальновідомі аргументи, коди, людські цінності, в іншому випадку людина може інтерпретувати візуальне повідомлення на свій лад. Наприклад, знаючи таку суспільну цінність, як діти – наше майбутнє, і зобразивши на рекламному щиті політика у колі дітей, можна розраховувати на подібні міркування в адресатів даної реклами: "Діти – наше майбутнє. Цей політик любить/піклується про дітей. Отже, цей політик буде піклуватися про наше майбутнє (йому не байдуже наше майбутнє).

За силою впливу візуальні аргументи мають ряд переваг над вербальними. По-перше, візуальні аргументи є *більш універсальними*. У той час, як вербальне повідомлення розуміє лише обмежена кількість людей (носії конкретної мови), рекламні зображення доступні більшості людям з різних країн. Наприклад, на рекламі води Вонаqua зображена наречена. У більшості культурах наречена асоціюється з чистотою, а поряд з цим виникають думки і про чистоту води Вонаqua.

По-друге, зображення *краще запам'ятовуються*. 75 % всієї інформації ми отримуємо через зір. Серед цієї інформації – і візуальні аргументи реклами.

По-третє, візуальним аргументам *більше довіряють*. Краще один раз побачити, ніж 7 раз почути. Те, що ми бачимо, здається нам очевидним. "Як можна заперечувати рекламу Marlboro, де зображено ковбоя з ласо і з конем, а пачка цигарок виступає на їхньому фоні? Рекламні зображення в цьому плані принципово не підлягають оцінці "істина-хиба", оскільки достатньо

складно заперечувати те, що ми бачимо" [Почепцов Г.Г. Семиотика. – М., 2002]. Нам дають лише "факти", з яких ми "самостійно" робимо висновки.

По-четверте, вони *легші для сприйняття*. Зображення не потребують пояснення для розуміння, адже в основі їх лежать загальновідомі цінності, символи, аналогії та ін. З цього приводу Еко У. писав: "Якщо деяке рекламне повідомлення з необхідністю передбачає виконання цілої низки логічних ходів, а розуміється раптово і одразу, то це означає, що аргументи і їх засновки, що наводяться в ньому, настільки кодифіковані і так усталені, причому саме в такій формі, яку вони тут мають, що вони легко упізнаються лише за однієї про них згадки" [Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – СПб., 2004]. Тобто, рекламне повідомлення не стільки створює нові схеми міркування, скільки експлуатує вже усталені загальновідомі схеми міркувань і коди.

По-п'яте, візуальні аргументи є *більш інформативними*. За допомогою зображення можна передати більше інформації у коротший час, на меншій площі. До того ж, візуальні повідомлення є багаторівневими. [Детальніше про це див.: Барт Р. Риторика образа // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М., 1994.]

По-шосте, *імпліцитний характер* візуальних аргументів. Рекламні метафори не можна розуміти дослівно. В іншому ж випадку вони просто будуть позбавлені смислу. Істинний смисл візуальних аргументів носить імпліцитний характер. Проте цей смисл зрозумілий цільовій аудиторії, адже він ґрунтується на цінностях та поглядах, властивих цій аудиторії.

Візуальні аргументи можна трансформувати у вербальні, тому вони можуть стати предметом логічного аналізу.

О.В. Коханенко, асп., КНУТШ, Київ
lilja@list.ru

ПРИНЦИП ДОСТАТНЬОЇ ПІДСТАВИ В КОСМОЛОГІЧНОМУ АРГУМЕНТІ Г. ЛЯЙБНИЦА

Проблема логічного аналізу космологічного аргументу – одна з основних проблем, що знаходиться на межі інтересу двох наук: логіки та теології.

Космологічний аргумент – це один з трьох основних аргументів на користь існування Бога, поряд з онтологічним та телеологічним аргументами.

Серед множини варіантів космологічного доказу, що були запропоновані філософами та теологами різних історичних епох, виокремлюють два головні види: аргумент з причинності та аргумент з випадковості [http://en.wikipedia.org/wiki/Cosmological_argument#Origins_of_the_argument]

Аргумент з причинності виходить з твердження про те що, якщо існує світ, то повинна існувати і причина, яка спричинила його появу. Аргумент з випадковості – ґрунтується на ідеї випадковості існування.

Один з найпопулярніших серед сучасних логіків варіант космологічного аргумента з випадковості – доказ, що був запропонований німецьким філософом Нового часу Г.В. Ляйбніцем. В.Л. Крейг з цього приводу писав: "...ця версія аргументу є основною серед тих, що обговорюються сьогодні"

[*Craig William Lane. The Cosmological Argument from Plato to Leibniz. – London: The Macmillan Press, 1980. – P. 257].*

Цікавою є спроба логічного аналізу даного аргументу, здійснена професором філософії Торонтського університету Дж.Х. Собелем в його монографії "Логіка та теїзм: аргументи за та проти віри в Бога" (2004 р.)

Формулювання варіанту космологічного аргументу Ляйбніца, представлене Собелем таке:

1. Світ, Космос існує.
2. Світ є випадковим, це випадкове буття.
3. Для усього, що існує – для кожного факту і кожної існуючої речі є достатня підстава для існування.
4. Достатня підстава для існування будь-якого випадкового буття в кінцевому підсумку (як остання причина) оформлюється в поняття реально існуючого буття.
5. Отже, існує остання підстава для світу, що є причиною самої себе, – необхідна істота.

Використовуючи дане формулювання аргументу Ляйбніца та методи сучасної модальної логіки й теорії аргументації, автор виснує, про те що даний аргумент "не працює".

Головним пунктом цієї критики є розкриття несумісності принципу достатньої підстави та ідеї випадковості світу. Якщо щось є випадковим, то принцип достатньої підстави буде хибним, адже "Тільки необхідності, необхідні істини та об'єкти мають принцип достатньої підстави" [*Jordan Howard Sobel. Logic and Theism: Arguments For and Against Beliefs in God. – N. Y.: Cambridge University Press, 2004. – P. 217].* Це твердження оформлюється в новий принцип, який Собел назвав "Принципом обмеженої дії достатньої підстави".

Варіант логічного аналізу, запропонований Собелем можна тлумачити як такий, що розкриває так звану "заперечувальну" роль логіки у вирішенні проблем теологічного напрямку. Логічний метод аналізу в межах цього напрямку постає як розкриття суперечливостей та протиріч теологічних проблем.

Але поряд з цим важливо враховувати, що в даній спробі логічного аналізу космологічного аргументу, по-перше, розглядається лише один з багатьох його варіантів, що визначає можливість застосування негативних характеристик лише до варіанту космологічного аргумента Ляйбніца. По-друге, що дана аргументація базується на конкретному формулюванні аргумента, тому критика його завжди може бути спрямована на коректність такого формулювання. І по-третє, критика також може бути спрямована на коректність застосування тих логічних методів, які використовуються в даному аналізі.

Л.В. Ломачинська, студ., КНУТШ, Київ

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ДЕОНТИЧНІЙ ЛОГІЦІ (ЗА ВРІГТОМ)

З поняттям "деонтична логіка" пов'язана проблема відношення логічного слідування та сумісність або несумісність сутностей, яка в свою чергу виво-

дять до загально філософських метафізичних питань. В межах класичної формалізованої логіки ці відношення пояснюються за допомогою поняття "істинності". За допомогою поняття істинності пояснюється, що означають наведені відношення. Наприклад, якщо з висловлювання **A** слідує висловлювання **B**, тоді, якщо перше висловлювання істинне, то друге теж буде істинним. У природній мові даний вираз матиме такий вигляд:

Якщо у фізичної особи, яка була визнана недієздатною, поновлюється дієздатність, то опіка над такою особою припиняється. Тобто, якщо істинно, що в особи поновлюється дієздатність (**A**), то також буде істинним припинення опіки над нею (**B**).

В той же час ставиться під сумнів думка, що норми не можуть бути оцінені як істинні або хибні. Тому ставиться під сумнів, чи можуть норми оцінюватися, як логічні, оскільки вони є описом не реальності, а "світу належного". Нові можливості з'явилися з бурхливим розвитком неklasичної логіки і, в першу чергу, через розвиток деонтичної логіки, в наслідок чого почали проводити аналогії між деонтичними і модальними поняттями.

Слід зауважити, що деонтична логіка і логіка норм не є тотожними поняттями. Логікою норм називається правильна з точки зору логіки побудова логічних конструкцій, а деонтична логіка є одним із розділів модальної логіки, що досліджує природу, властивості, відношення деонтичних висловлювань та їх функціонування в структуру міркування. Формально деонтична логіка є надбудовою над логікою висловлювань і логікою предикатів. Але інтерпретація її виразів може бути різною. Так, якщо деонтичні оператори застосовуються до дій (наприклад, оператор "дозволено" у виразі "дозволено палити"), то в основі деонтичної логіки лежатиме обчислення дій. А якщо деонтичні оператори забороняють, дозволяють чи зобов'язують деякі стани справ, то логікою, що лежатиме в основі, буде пропозиційна.

Таке твердження було висунуто відомим філософом і логіком Г.Х. фон Врігтом у праці "Норма і дія". Врігт запропонував класифікувати норми таким чином: норми-формулювання, норми, норми-висловлювання.

Норми-формулювання, за Врігтом, визначають правила людської поведінки.

Наприклад: Кожен зобов'язаний неухильно додержуватись Конституції України та законів України,

не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Норми слід використовувати, коли мова йде про використання норм-формулювань.

Наприклад: Згідно з Основним Законом кожен зобов'язаний неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Норми-висловлювання – це висловлювання, які використовуються для позначень тверджень про існування певних норм.

Наприклад: В Конституції України існує положення про те, що всі громадяни повинні дотримуватись Конституції та законів України та не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Норми-формулювання мають, за Врігтом, двозначність: одне і те ж висловлювання може бути використано і як описуюче, і як приписуюче. Тобто

інтерпретація може бути *дескриптивною*, за якої деонтичні формули позначають висловлювання про те, що існують деякі норми (такі висловлювання є або істинними, або хибними), а також *прескриптивною*, коли деонтичні формули викладають суть норми чи правила поведінки (не виражаючи при цьому істинності чи хибності висловлювання).

Зважаючи на таке розмежування, Врігт визначав деонтичну логіку, як логіку дескриптивно інтерпретованих висловлювань, але базисом для якої є теорія прескриптивно інтерпретованих висловлювань.

Досліджуючи інтерпретацію виразів деонтичної логіки, Врігт приймає диз'юнкцію та заперечення кон'юнкції норм-формулювань як приписуючі, але питання про інтерпретацію норм більш високого порядку залишається відкритим.

Наприклад: вираз ***POp*** – допускається, що повинно бути так (повинен бути випадок), що ***p***. Зважаючи на те, що у деонтичній логіці змістом вважаються стани справ, то в даному виразі не лише змінна "***p***", а й з'єднання "***Op***" повинно розглядатись, як стан справ. Стан справ, виражений за допомогою "***Op***" полягає в тому, що дещо визначене є обов'язковим. Головним чином "***Op***" є виразом того, що певна норма існує. Іншими словами "***Pp***" повинно інтерпретуватись дескриптивно. Як норма-формулювання воно виражає норму-висловлювання, а не саму норму. Але вираз ***POp*** не може інтерпретуватись лише як приписуючий чи описуючий. Згідно дескриптивній інтерпретації даний вираз означає, що є дозвіл для того, щоб міг бути випадок, такий, що має місце випадок, що обов'язково ***p***.

Якщо вираз інтерпретувати прескриптивно, то: є дозвіл, тобто дано дозвіл створити такий-то стан справ (дозвіл вищої влади нижчестоящій владі зробити певну річ обов'язковою згідно припису).

Тому норми-формулювання високого порядку можуть інтерпретуватись, як приписуючі. Але будь-яка норма-формулювання, що знаходиться в області дії деонтичного оператора, повинна інтерпретуватись дескриптивно. Хоча необхідність такого поєднання здається неочікуваною, але вона очевидно впливає з даного прикладу.

Дослідженню деонтичної логіки присвячено багато праць. Врігт та інші дослідники деонтичної логіки намагались розв'язати проблему інтерпретації, інші важливі проблеми, які зараз залишаються відкритими. Для їх подолання необхідно змінити традиційну концепцію логіки, розширити поняття слідування, аби воно стосувалось не лише до виразів у логічному смислі, а й також покривало норми.

І.М. Луканець, викладач, ЗЛТК, Хуст
lukanec@rambler.ru

ПОШУК НОВИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД У ВИВЧЕННІ ПРОБЛЕМИ ЗНАННЯ (ЛОГІКО-КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД)

В переважній більшості наукових робіт знання розглядається в контексті свідомості, тобто знання розуміється як суто людський феномен. Пропонується розширити розуміння системи знань, і трактувати знання в рамках

більш широкого методологічного підходу, включивши до вивчення функціонування знання всіх живих істот, які мають нервову систему. Припускається, що носієм знання є будь-яка істота, яка має нервову систему, і здатна протистояти зовнішньому середовищу у процесі виживання. Здатність до виживання і є визначальним критерієм присутності знання у діяч істоти. Інакше кажучи, на заміну трактування знання в його традиційному значенні (як системного накопичення результатів пізнання людства у формі фактів, зображень, понять і законів) пропонується підхід до знання, як до здатності діяти так, щоб забезпечити найкращі умови існування. Тобто, фундаментальною характеристикою знання є стан самоорганізуючої системи, націленої на вирішення завдань, пов'язаних із виживанням у відповідному середовищі. Весь еволюційний процес зводиться саме до формування цього стану організму, яке в свою чергу спочатку фіксується на генетичному рівні і організовує відповідним чином нервову систему істоти. Тому знання доцільно визначити, як результат еволюційних процесів, яке "записане" у фізико-хімічних станах нервових тканин, і є ключовим атрибутом життєдіяльності, в якому задіяні всі ресурси організму: гени, інстинкти, рефлексії, і зрозуміло, коли мова йде про людину, свідомість у всіх її аспектах (підсвідоме, несвідоме, воля, тощо).

Пошук нових методологічних засад у вивчення системи знань передбачає виділення рівнів і типів знань, які б дали змогу розширити і разом з тим конкретизувати поле аналізу феномена знання. Безперечно, така структурованість знання до певної міри є умовною, але вона надає смислової цілісності цьому поняттю. Таким чином, можна виділити два рівня і чотири типи знань. Перший рівень – рівень долюдського знання, тобто знання, яке має місце у світі тварин. Цей рівень поділяється на два типи: а) генетичний тип знання; б) адаптаційний тип знання. Другий рівень – рівень людського знання, знання, яке існує в загальноприйнятому розумінні. Воно також поділяється на два типи: в) утилітарний тип знання; г) аксіологічний тип знання. Перший рівень знання охоплює всі види тварин, які мають нервову систему. Класифікувати тварин відповідно до цих двох типів знань справа окремого дослідження і спеціальних наук. Що стосується людського рівня знань, то тут впливає у особлива – психофізична проблема, і ця проблема "свідомість – мозок" активно розробляється в рамках як мінімум чотирьох концептуальних підходів: фізикалізму, менталізму, біхевиоризму та функціоналізму. Є всі підстави вважати, що пошук нових методологічних підходів саме у вказаних напрямках розширить можливості аналізу проблеми знання.

Т.Е. Мамедова, студ., КНУТШ, Київ
milata@ua.fm

ДВА ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ЛОГІКИ (ІСТОРИЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Феноменологія – філософський напрямок у науковій думці, який значно вплинув на розвиток філософії у цілому і логіки зокрема. Розгляд питання щодо взаємозв'язку логіки і феноменології є досить актуальним у наш час.

Саме завдяки Е. Гусерлю і його проблемі обґрунтування логіки можна говорити про початок історії розвитку "феноменологічної логіки". Однак, сучасні дослідження формують свої варіанти феноменологічної логіки, які хоча і ґрунтуються на підході Гусерля, проте відрізняються своєю побудовою. Сьогодні феноменологічний підхід до розгляду логіко-філософських проблем є досить актуальним. Це відкриває нові напрямки досліджень як в науковій думці загалом, так і логіці зокрема. Коли йде мова про включення пізнавальної діяльності в сучасну логіку, то мається на увазі не включення суб'єкту і суб'єктивного, а включення їх характеристик. Таким чином, слід переглянути загальну концепцію логіки з урахуванням позицій феноменології.

Існує два підходи щодо вирішення проблеми побудови феноменологічної логіки:

- 1) шляхом використання засобів модальної логіки;
- 2) виходячи із позиції самої феноменології.

До першого підходу, який має характер "формальної феноменології", можна віднести роботи В. Васюкова, Я. Слініна. Зразком другого підходу є роботи А. Ішмуратова. Щодо першої позиції, то Я. Слінін у своєму проекті "формальної феноменології" зазначає, що феноменологічна логіка має модальний характер. Роботи Е. Гусерля історично передують виникненню сучасної модальної логіки, але це не заважає використовувати засоби останньої у феноменологічній логіці. Зокрема, дослідник апелює до вчення про модальності буття у Е. Гусерля, що проявляється перш за все в "логічній" чуттєвості сторін модальності "... вже в перцепції об'єкт сприймається як дійсно існуючий" [Слінін Я. Учение Э. Гуссерля о модальностях и современная логика // Вестн. Лен. ун-та. Сер. Экономика, философия, право. – 1973. – № 5. – С. 104], оскільки результати акту сприйняття визначають модус дійсності самого суб'єкта пізнання. Щодо підходу В. Васюков, то він торкається питань побудови не самої феноменологічної логіки, а феноменологічно орієнтованих формальних мов, які дозволяють інтерпретувати раціональні моменти філософських учень таких видатних філософів ХХ століття, як Ф. Brentano, Е. Гусерля, Р. Інгардена та ін. Це ілюструє основні положення формальної феноменології, яку можна кваліфікувати як новий самостійний напрям логіко-філософської думки, що виникає на межі декількох філософських дисциплін, – онтології, логіки, феноменології. В. Васюков зазначає, що "формальна феноменологія не покликана замінити собою "традиційну" феноменологію. Її мета – створення нового розділу логічних досліджень: побудова нових логічних систем, що використовують ідеї феноменології. Це швидше відображення логічної структури феноменологічних конструкцій за допомогою нової для них мови – мови неklasичної логіки і математики" [Васюков В.Л. Формальная феноменология. – М.: Наука, 1999. – С. 65].

Прихильник іншого підходу щодо "феноменологічної логіки" А.Ішмуратов, вказує на двохрівневість ракурсу логічних досліджень з використанням основних ідей феноменології. "Феноменологічна логіка, – як визначає А. Ішмуратов, – у широкому розумінні – напрямок в сучасній логіці, що досліджує феноменологічні структури і виробляє засоби їх експлікації в контексті загальних логічних тем (логічна семантика, теорія доведень). Феноменологічна

логіка у вузькому розумінні – дедуктивна (формальна) система, що задовольняється канонами сучасної логіки і результатами феноменологічного аналізу." [Ишмуратов А. К построению феноменологической логики // Феноменология: рецепция у Східній Європі : Щорічник / Укр. феноменол. т-во. – 2000. – С. 111]. У своїй статті "До побудови феноменологічної логіки" А.Ішмуратов розглядає проблему візуальної (графічної) репрезентації, яка виявляється з природно-мовних текстів логіко-феноменологічних (інтенційних) структур. А. Ішмуратов, пропонуючи варіант побудови логіко-феноменологічних числень, наслідуює ідею самого Е. Гусерля, викладену в "Логічних дослідженнях": побудова феноменологічної логіки як науки наук. Феноменологічна логіка А. Ішмуратова є дещо ширшим аспектом логіко-феноменологічних досліджень. А. Ішмуратов пропонує принципово новий підхід до логіки в цілому. Він будує свою теорію, виходячи із феноменологічного стану самого пізнання, що стало питанням перегляду самої концепції логіки. А. Ішмуратов підходить до логіки феноменологічно, його феноменологічна логіка – це логіка феноменологічної свідомості.

Отже, обидва підходи рівноправно існують в сучасній феноменологічній логіці, що підкреслює варіативність шляхів розвитку її структури. Сучасна "феноменологічна логіка" переживає етап становлення, розвиваючись на шляху до досягнення своєї мети.

А.І. Орлов, студ., КНУТШ, Київ

ПРАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ТЕХНІКИ ПЕРЕКОНАННЯ

На сьогоднішній день все більше дослідників звертається до аналізу прийомів переконання, як запоруки успішної комунікації. Але при цьому не існує завершеної системи практичних механізмів переконання. В цьому контексті значна увага приділяється пошуку фундаментальних вербальних, невербальних, паравербальних засобів переконання, які б виправдовували себе в переважній більшості випадків.

Дослідженню зазначеної проблематики присвячена значна кількість наукових робіт. Серед них нашу увагу привертає робота Карстена Брадемаєра "Чорна риторика: влада і магія слова". Результатом його наукового пошуку стала розробка та систематизація основних практичних прийомів техніки переконання, які (за належного застосування) виступають надійним підґрунтям для перемоги в різних видах комунікації.

В результаті глибокого опрацювання згаданої вище роботи К. Брадемаєр, можна виділити ряд практичних прийомів, що сприяють процесу переконання, а саме:

1) постійний візуальний контакт. Автор обґрунтовує цей принцип тим, що зоровий зв'язок сприяє переконанню аудиторії у достовірності послання доповідача. Однак, варто було б також додати, що візуальний контакт допомагає промовцю аналізувати реакцію публіки на свій виступ і, таким чином, вже в процесі промови вносити відповідні сутнісні чи стилістичні корективи.

2) внутрішній контроль та гармонійність невербальних і паравербальних елементів комунікації (рухів, жестів, міміки, постави). Важливість

цієї складової є очевидною, оскільки яскраво виражена невідповідність поведінки оратора до його слів неминуче зумовить (у уважних слухачів) сумнів в достовірності інформації, яку він викладає та в коректності її подання. В цьому сенсі варто звернутись до роботи Алана Піза "Мови жестів", в якій стверджується, що в комунікаційному процесі саме невербальні і паравербальні сигнали формують основне враження та загальне розуміння промови.

3) доречне використання пауз. На думку автора, вони полегшують викладення інформації та осягнення її слухачами. А також, слід відзначити, саме вони допомагають позбутись хвилювання, оцінити викладену інформацію, проаналізувати допущені помилки та оцінити вдовolenеність чи невдоволеність слухачів вже прослуханою частиною.

4) чіткість і ясність формулювань. Особливість цього прийому є очевидною, оскільки лише за умови розуміння аудиторією змісту промови доповідача можливим є переконання її в істинності та слушності сказаного. Ще видатний учений античності Аристотель, у контексті обґрунтування закону тотожності, доводив необхідність дотримання такого принципу ефективної комунікації як однозначність.

5) попереднє надання дефініцій. Цей прийом тісно пов'язаний з попереднім прийомом, оскільки він також забезпечує розуміння аудиторією суті тексту промови. Виправданим є акцент автора на тому, що ефективною є саме попередня, завчасна інтерпертація понятійно-категоріального апарату промови. Варто було б також додати, що оскільки дефініція є концентрованим знанням про предмет, то пояснення терміну на самому початку промови чи дискусії вже дозволить сформуувати у слухачів загальне бачення проблеми, що буде виголошена промовою.

6) концентрація уваги слухачів саме на основних положеннях доповіді. Це забезпечує карбування в пам'яті аудиторії не другорядних, а принципово головних ідей, переконання в яких є метою промови.

7) правильна послідовність розміщення негативного/позитивного матеріалу. Тобто, оскільки найкраще слухачем запам'ятовується саме той матеріал, який завершує змістовний розділ чи всю промову, то останньою (виходячи з цієї логіки) повинна бути саме позитивна (вигідна для промовця) інформація.

8) ретельний аналіз доречності застосування пояснень та коментарів. Оскільки іноді можуть мати місце випадки, коли надмірна інтерпретація може зашкодити ефективності самої промови, наприклад, коли промовець при витлумаченні ще більше заплуває аудиторію або ж розкриває ті аспекти проблеми, які здатні відвернути слухачів від її підтримки.

9) врахування контексту мовлення при застосуванні незрозумілих термінів чи текстових масивів. На основі цього промовець зможе переконати аудиторію в тому, про що вона можливо раніше ніколи і не чула, однак виходячи з загальної логіки промови, виявилася здатною відтворити зміст всього незрозумілого.

10) застосування лише переконливих аргументів. В цьому сенсі пріоритет надається не кількості, а саме якості аргументів, оскільки один, але вагомий аргумент вартий більше, ніж достатня кількість несуттєвих доказів.

11) відмова від загравань з публікою чи опонентом. Оскільки це може бути розцінено як підлабузництво, або ж як некоректний "аргумент до людини" (*argumentum ad hominem*) чи "аргумент до публіки" (*argumentum ad populum*), коли доказів по суті питання немає, а послання промовця переходить в особистісну, емоційну сферу.

Таким чином, на підставі глибокого дослідження визначеної тематики, ми можемо прийти до висновку про ефективність і практичну доцільність застосування прийомів техніки переконання в комунікативних процесах. Глибоке розуміння вербальних, невербальних та паравербальних прийомів техніки переконання та їх реалізація є опорою усього алгоритму презентації ефективної промови чи ведення конструктивного діалогу. Специфіка зазначених прийомів також полягає у багатоманітності сфер та галузей їх застосування, оскільки знання цих прийомів, безперечно, буде цінним не тільки для публічних осіб, а й для будь-кого, хто прагне вдосконалити свої вміння і навички у процесі спілкування.

А.Г. Орлова, асп., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
hehelf@yandex.ru

ЛОГИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В РОМАНЕ У. ЭКО "ИМЯ РОЗЫ"

Для историко-логических исследований роман У. Эко "Имя розы" иллюстративен в качестве их актуализации в современном поле мышления. Роль логики как науки, проблем, актуальных для нее в 14 веке, противоречия существующих учений, взглядов авторитетов, существования и развития в режиме постоянного диспута, определяющего экзистенцию ученых мужей, оказывается для романа "Имя розы" сюжетообразующей. Вхождение схоластики в постмодернистский текст Эко осуществляется не только на равных правах с мета-парадигмой, но даже в привилегированной роли ее дискурсного предшественника. Параллели можно проследить в схожести проблематических сюжетов и ходов, в методах разрешения, в выводах.

Логическая проблематика в интерпретации романа задается названием "Имя розы", в переключке с последней строкой: "Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus" (Лишь роза при имени прежнем, с нагими мы все именами) [Эко У. Имя розы – СПб., 2003. – С. 623], является непосредственной отсылкой к тексту П. Абеляра "Логика для начинающих". Тем самым не только диспут о статусе универсалий приобретает статус парадигмы для сюжетной интерпретации романа, но происходит указание на разворачивание номиналистического проекта. М. Суини [Суини М. Лекции по средневековой философии] – М., 2001] интерпретирует весь конфликт логических позиций, представленных в романе, как разворачивание спора об универсалиях в рамках оксфордского номинализма и авторитарного ультра-реализма, а сам спор – как отражение универса средневековой мысли.

Диспут о смехе, центральный конфликт рома, опирается на проблему логических решений христианского догмата о тричности Бога. Способность смеяться названа у Аристотеля собственным признаком человека. Выяснение статуса этого признака становится чрезвычайно важным, поскольку если

Христос обладал тем, что не может быть присуще Богу, но определяет человека, принцип единосущности Троицы необходимым образом нарушается.

Движение теоретической мысли Вильгельма Баскервильского, чьим явным прототипом является У. Оккам, начинается, тем не менее, с позиций, приближенных к концептуализму Абельяра. Смутный образ обобщения, предшествующий познанию индивидуальной вещи, аналогичен понятиям "концепта" и "статуса", опосредующим познание индивидуальных субстанций, не совпадающих в своем бытии. Универсалия предстает как нечеткое знание, результат постепенного схватывания, когда мы не можем сказать об объекте "Это есть конь Гнедок", но уже можем сказать "Это есть живое существо", в виде статуса "бытия-чем-то".

Позиция Оккама в построениях Вильгельма выражена в непосредственном обращении к теории знака. Термин, в понимании Оккама, это то, что выполняет роль субъекта или предиката в случае непосредственного обозначения своего сигнификата. Он заменяет в высказывании вещи вне души, интенции души, другие термины. Происходит отказ от допущения присутствующей в мире схемы. Допущение причинности только в сознании, в области интенций: "Ты-то знаешь, нужно лишь воспроизвести в сознании мысли другого человека", говорит Хорхе Вильгельму [Эко У. Имя розы. – С. 579]. "Я никогда не сомневался в правильности знаков... Чего я не мог понять, это связи между знаками" [Там же. – С. 612].

Реальным референтом термина будет некий объект вне души, что обращает нас к средневековой теории суппозиции, так же нашедшей свое отражение в романе. Примером может служить загадке зеркала в Передел Африки, которое открывалось "рукой над идолом через первый и седьмой в четырех" [Там же. – С. 255].

Теория суппозиции – это аналог теории референции. Суппозиция указывает на конкретный тип связи знака с обозначаемым в зависимости от контекста. Если обратиться, что вполне оправдано, к взглядам Оккама, то он выделяет три вида суппозиции: персональную, простую и материальную.

Отличительной чертой персональной суппозиции будет ее указание на некий основной смысл термина, на тот реальный объект, который им обозначается. Простая суппозиция обозначает интенции души. "Материальная суппозиция имеет место, когда термин не подразумевает как обозначающий, но подразумевает слово произнесенное либо слово написанное". Что мы и имеем возможность видеть в отношении "четырех": "Ну разумеется, *suppositio materialis*, определение дается *de dicto*, а не *de re*" [Там же. – С. 571]. Подразумевается первая и седьмая буква слова "quatuor" в надписи.

М.П. Плахтій, канд. філос. наук, КПНУ, Кам'янець-Подільський

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЛОГІКИ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ ЗА П. ЛЕЙКФЕЛЬДОМ

Павло Емільович Лейкфельд (1859-?) розпочав навчання у Другій Харківській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю та був зарахований до Харків-

ського університету студентом історико-філологічного факультету. Після завершення навчання залишений стипендіатом на кафедрі філософії. П. Лейкфельд розпочав свою викладацьку діяльність як приват-доцент у 1886 р. В 1892 р. захистив дисертацію "Різноманітні напрями у логіці та основні завдання цієї науки". Рада Варшавського університету присвоїла йому ступінь магістра філософії. Від 1893 р. – виконувач обов'язків екстраординарного професора по кафедрі філософії. 1897 р. П. Лейкфельд захистив у Харківському університеті докторську дисертацію "Логічне вчення про індукцію в найголовніші історичні моменти його розробки" та був затверджений на посаді екстраординарного професора, а від 1899 р. ординарного професора. В університеті він викладав історію філософії, психологію, логіку, різні спецкурси.

3-поміж робіт П. Лейкфельда, що мають безпосередній стосунок до бази джерел вивчення історії логіки в Україні, виокремлюється праця "Різноманітні напрями в логіці та основні задачі цієї науки" (1890). У ній вчений визначає чотири напрями розвитку логіки: 1) "формальна логіка, в більш широкому розумінні"; 2) "формальна логіка, в більш вузькому розумінні"; 3) логіка метафізична; 4) логіка індуктивна; 5) логіка математична.

П. Лейкфельд зауважує, що перший та другий напрями мають однакову задачу логіки, але відмінність їх й тому, що прихильники "логіки в більш вузькому розумінні" приймають інший критерій "нормальності" і "ненормальності" для форм людської думки. Вчений доходить висновку, що другий напрямок є тільки певною частиною першого напрямку. Задача логіки у прихильників першого напрямку – "визначити особливості думки нормальної, на відміну від ненормальної, при психологічно однорідних процесах, при чому за нормальну береться думка, що співпадає з істиною" [*Лейкфельд П.* Различные направления в логике и основные задачи этой науки. – Харьков, 1890. – С. 381].

Представники метафізичного напрямку залишають задачі логіки незмінними, але додають ще розмірковування про схожість та навіть тотожність логіки і метафізики. На що П. Лейкфельд зауважує: "виникла метафізична логіка тільки у Новий час, тоді як наука логіка вже існувала і існувала без цих метафізичних доповнень" [Там же. – С. 346]. Вчений виступає проти метафізичного напрямку в логіці. "Ототожнювати логіку з метафізикою, наукою про особливості нормальної думки, з наукою про сутності, називати логіку метафізикою, або відомим розділом останньої, означає докорінно змінити поняття про нашу науку" [Там же. – С. 349].

Представники індуктивного напрямку в логіці, на думку П. Лейкфельда, також визнають ті самі задачі у логіці як і вчені попередніх напрямків. Але індуктивна логіка розробляє, майже завжди, тільки один розділ науки – вчення про індукцію та вважає всю задачу логіки виконаною, вони ототожнюють теорію індукції з усім цілим науки логіки.

Щодо математичного напрямку, то П. Лейкфельд зауважує, що прихильники цього напрямку розходяться у своїх поглядах: одні – зберігають за логікою головні задачі, які намагаються виконати представники формального напрямку, та лише розмірковують про тотожність логіки та математики, "інші прихильники цього напрямку хочуть замінити і саму роботу нашої думки, як ми її зазвичай виконуємо, складанням подібних формул і операцій над ними"

[Там же. – С. 320]. Представників математичного напрямку П. Лейкфельд розділяє на групи. Перша група – Т. Гобс і Е. Дюрінг – не змінює змісту звичайної логіки, але при цьому її представники зазначають, що "наша наука" має щось спільне або навіть співпадає з математикою.

До другої групи він зараховує М. Дробиша і Г. Гросмана, які намагаються встановити в логіці нові закони або дещо інакше довести та краще сформулювати положення, які тут і раніше визнавали. Основні ж задачі науки логіки ці вчені не змінюють.

До третьої групи П. Лейкфельд відносить Дж. Буля та Ст. Джевонса, що "схильні визнати логіку, або, у крайньому випадку, дедуктивну логіку, як одну із гілок алгебри". Водночас вчений зазначає: "Не можна не визнати, що Дж. Буль, Ст. Джевонс та ін., дійсно отримують за допомогою операцій над поєднанням знаків правильний висновок із відомих засновків" [Там же. – С. 357].

У своїй роботі П. Лейкфельд не зупиняється на психологічному напрямку. Обґрунтовуючи це тим, що навіть ті філософи, які визнають "нашу науку" за розділ психології, бачать в логіці усе ж спеціальну частину цієї науки, розділ якої психологія зазвичай у собі не містить.

На вищезазначену роботу П. Лейкфельда, що була зарахована як магістерська дисертація, свою рецензію написав професор Г. Струве [Отзыв профессора Г. Струве о магистерской диссертации П. Лейкфельда. – Харьков, 1890]. Сам професор визначає у логіці три напрямки, відповідно до визначення предмета та задач логіки в історії цієї науки: формальний, метафізичний, неетичний (визначає логіку як теорію пізнання). Математичну логіку та різні теорії філософського суб'єктивізму вважає тільки видозміною цього формального напрямку на предмет і задачі логіки. Загалом професор Г. Струве позитивно оцінює роботу молодого науковця, зазначаючи, що його етуди по історії формальної, метафізичної, індуктивної, математичної логіки відзначаються великою кількістю розглянутих часткових утворень та вірним поглядом на поступовий розвиток відповідних філософських основ. Підводячи підсумок логічних напрямків за П. Лейкфельдом, можна відмітити, що, український логік найбільше підтримує традиційний напрямок у логіці але й не применшує досягнень інших напрямків.

А.С. Синуця, асп., ЛНУ ім. І. Франка, Львів
andriy-synytsya@yandex.ru

ВПЛИВ ТЕОРІЇ "МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ" НА РОЗВИТОК ЛОГІЧНОЇ ПРАГМАТИКИ

Витоки теорії "мовленнєвих активів" були пов'язані, в першу чергу, з пошуком адекватних переходів від висловлювань природної мови до їх формалізованих еквівалентів, які почали реалізовувати логіки в середині ХХ століття. Стало зрозумілим, що осмисленість і істинність висловлювань залежать від контекстів, в яких вони реалізуються.

Саме тому виникла необхідність показати взаємозв'язок тексту (міркувань певної особи) від контексту (певної ситуації, в якій здійснюється акт висловлювання). Для реалізації цього задуму постала необхідність розширити логічну проблематику: включити в її сферу не лише звичні розділи синтак-

сису і семантики, але й прагматику (відношення між мовною формою, в якій виражаються суб'єктивні наміри і описом дій, які обумовлені використанням цієї форми, або ж відношення мовних знаків, до того, хто їх вживає).

Інтересу до проблем прагматики сприяв розвиток модальної логіки.

Прагматика стала точкою перетину логіки, лінгвістики та психології. Логічний аспект прагматики полягає в дослідженні висловлювань про події і факти дійсності. Ефективність логічної прагматики має місце лише в тих сферах, де виявлений стійкий зв'язок між формою висловлювань, які виражають певні наміри того, хто їх використовує і формою висловлювань, які являються їх наслідком.

Об'єктом логіко-прагматичного аналізу виступає мовленнєвий акт.

Мовленнєвий акт можна визначити як мінімальну одиницю мовленнєвої діяльності, висловлену деяким суб'єктом і осмислену іншим суб'єктом. При аналізі мовленнєвих актів використовуються категорії суб'єкту, цілі, інструментів, результатів, успішності, способу тощо.

Першим зосередив увагу на тому, що ми спілкуємося не з допомогою речень, а мовленнєвих актів, оскільки впливаємо один на одного, англійський філософ Джон Остін.

Остін, вслід за Л. Вітгенштайном, пропонує відмовитися від поняття істини і замінити його на категорію "достовірності".

Висловлювання живої розмовної мови не обов'язково повинні відповідати фактам. В цьому немає необхідності. Їх достатньо просто висловлювати. Метою висловлювання не є, наприклад, вимога відповідати фактам, "коли воно є формулою в численні, коли це перформативне висловлювання, ціннісне судження, визначення, уривок літературного твору..." [Остин Дж. Три способа пролити чернила: Философские работы. – СПб.: Изд-во "Алетейя". Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 153].

Перформативи виражають рішення, оцінки, накази, наміри, вибачення тощо. Констативи – лише фіксують в розповідній формі певну інформацію. Констативи і перформативи показують неможливість наявності чіткого критерію розподілу висловлювань на істинні і хибні, в силу того, що механізм визначення значення слова не є чітко зафіксованим, кількість мовних ігор є безмежною, а правила, за якими мовні ігри функціонують є досить заплутаними.

Тому Остін пропонує розподіляти висловлювання в термінах виду акту, який вони виконують. Така структура мовленнєвого акту відрізняється від суб'єктно-предикатної структури речення і містить локуцію, іллокуцію, перлокуцію.

Теорію мовленнєвих актів, запропоновану Остином, в подальшому розвинув і значно удосконалив Джон Серл. Разом із Д. Вандервекеном Дж. Серл розробив іллокутивну логіку, яка використовує засоби логічної прагматики, що є необхідною умовою реалізації синтаксичного і семантичного рівнів висловлювань і являється одним з найперспективніших напрямів розвитку сучасної логіки.

Серл робить висновок, що мовленнєві акти являються інтенціональними діями. Філософію мови він починає вважати такою, яка повинна базуватися на філософії свідомості. Мовленнєві акти не існують самі по собі. Лише завдяки зв'язку із свідомістю вони можуть репрезентувати існуючі в світі речі. Теорія репрезентативного змісту мови, на думку Серла, повинна базуватись на відповідній теорії свідомості. Саме у зв'язку з цим він вводить поняття інтенціональності.

Отже, на основі результатів інтенціоналістської концепції "мовленнєвих актів", її сильних і слабких сторін, можемо зробити висновок, що саме ця концепція найближче підійшла до розкриття сутнісного значення питання співвіднесення свідомості і мови, ролі мови в теорії "штучного інтелекту".

Логіко-прагматичний підхід дозволяє ефективно виявити всі смислові рівні мовної комунікації, що є необхідною умовою їх подальшої формалізації. Поява ілпокутивної логіки знаменує собою зміну аналітичної парадигми філософської логіки постаналітичною, зміну позитивізму постпозитивізмом.

Т.В. Сулятицька, асист., КПНУ, Кам'янець-Подільський

МОРАЛЬНИЙ ІДЕАЛ – ОДНА ІЗ ПРОБЛЕМ ЕТИЧНОЇ НАУКИ

Поняття ідеалу займає велике значення в історії людства. Досягнення одних і поява нових ідеалів відображає необоротний процес розвитку суспільства. В ідеалі відображується майбутній очищений образ, який заперечує теперішній, що вже не задовольняє суб'єкта. В ідеалі відбивається не те, що є, а те, що повинно бути.

Даючи визначення ідеалу, можна зауважити, що ідеал є продуктом активності людської свідомості, його джерелом є реальний процес життєдіяльності людей, надій, сподівань.

Одним із різновидів ідеалів є моральний ідеал. Тобто, ідеал, який спирається на ідею добра, але оскільки він пов'язаний із природою людини і мораллю, як особливою формою її духовної діяльності – є досить складним для наукового дослідження. У радянській етичній літературі моральний ідеал визначається як поняття моральної свідомості, у якій моральні вимоги до людини виражаються в образі морально досконалої особистості, в уявленні про людину, що втіпила в собі всі найвищі моральні риси достоїнства. В подальшому ідеал розглядається як образ моральної досконалості, покликанням якого є формування ідеальних духовних потреб, тобто здатності жити ідеалом, проживати його буття.

Витоки морального ідеалу покладені в архетипічному образі "батька", "захисника", і водночас "першовзвірця" – уособлення життєвої сили роду. Носіями ідеалу виступали і грізні боги племінних релігій, що вимагають неухильного дотримання даних ними "вічних" законів. Конкретизація морального ідеалу, що відображає зростаюче самоусвідомлення людством своїх творчих можливостей, втілена в образах міфічних та епічних героїв – носіїв родових моральних чеснот.

В культурі з часів античності складається поняття морального ідеалу, що стає предметом філософської рефлексії. Моральний ідеал бачиться не лише в діяльності виняткової особистості, але і в діяльності кожного, хто усвідомлює себе суб'єктом вільного вибору добра та послідовно утверджує його як мету діяльності. В етиці Аристотеля проблема морального ідеалу ґрунтовно розроблена саме у зв'язку зі свободою вибору моральної доброчесності як способу життя. " Людське благо є діяльністю душі, узгодженої з доброчесністю" [*Аристотель*. Никомахова етика. Соч. : в 4т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 64]. Вище благо, що збігається з вищою формою діяльності і найкращою

доброчесністю, є щастя, блаженство. Практична та інтелектуальна діяльність – розглядаються як основа доброчесності.

Володимир Соловйов говорив, що "...людині властиво хотіти бути кращою ніж вона є насправді. Якщо вона справді хоче, то і може, а оскільки може, то і повинна, адже дійсність людини є те, що вона сама робить" [*Соловйов Вл. Ідея сверхчеловека // Соч. : в 2 т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 2. – С. 629*].

Шляхи духовного піднесення особи до рівня, на якому вона власним буттям уособлює ідеальне моральне начало, ґрунтовно простежені в етиці Канта. "Бути носієм ідеї морально доброго та послідовно утверджувати його, і означає бути справді людиною" [*Кант И. Соч. : в 6 т. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 376*].

Історичний розвиток людства – це поступальний рух на шляху розв'язання суперечностей між сутністю й існуванням людини. "На відміну від біологічного розуміння життя як способу існування білкових тіл, людське життя, життя індивіда і особистості, протікає у формі суб'єктивного цілеспрямованого процесу створення таких матеріальних і духовних умов буття, які на практиці й у свідомості забезпечували б досягнення найважливішої рівності: "Я" = "людина" [*Іванов В.П. Мир человека: Культура и личность // Научное мировоззрение и социалистическая культура. – К., 1988. – С. 95*]. У моральному ідеалі втілюються загальнолюдське прагнення до справедливості, гуманізму і добра. Моральний ідеал сучасної людини не можна правильно цінити поза зв'язком з історією, у процесі якої неодноразово змінювалися ідеали. Ідеал пов'язує минуле, теперішнє і майбутнє, узагальнює все цінне у моральному розвитку людства. У сучасних умовах орієнтація на моральний ідеал здає спрямування на створення справжньої моральності стосунків, а отже, свідчить про прагнення особи і людства свідомо рухатися до самовдосконалення згідно з ідеєю та образом досконалості.

Н.Т. Супрун, студ., КНУТШ, Київ

ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ СУПЕРЕЧКИ

Будь-яка сфера життєдіяльності людини пов'язана з певними правилами, нормами та законами, якими користуються всі члени суспільства для нормального співіснування. Так юридичні закони фіксують права та обов'язки громадян в державі, а етичні норми стають внутрішніми законами кожної окремої людини. Такі загальні правила існують і в теорії аргументації, які є незмінними при веденні суперечки, та в моменти відстоювання і аргументування своєї точки зору. Важливість таких правил не потрібно доводити, достатньо звернути увагу на телевізійні передачі політичного характеру, де можна побачити, що нашим політикам, політологам та людям, наближеним до цієї сфери потрібно опанувати загальні правила суперечки. Можливо тоді компроміс буде знайдений і при аргументації своєї позиції учасники не використовуватимуть некоректні прийоми впливу.

Головне, що намагались зробити всі мислителі починаючи від Сократа, це віднайти істину. Тому учасники суперечки як освічені люди повинні продовжувати їх справу, тобто вони мають прагнути не лише до успіху та перемоги, а й до того, щоб твердження відповідали дійсності, щоб розмисли

були правильними і послідовними. Для цього виокремлюють "короткий збір загальних правил, якими варто керуватися коли аргументуєш і оцінюєш аргументацію; такі кодекси аргументатора та реципієнта можуть бути корисними для того, хто їх приймає і згадує про них у таких випадках, коли обставини підштовхують до того, щоб їх порушити" [Алексеев А.П. Аргументация. Познание. Общение. – М.: Изд-во МГУ, 1991]. Цікавим є те, що правила, якими потрібно керуватися в суперечках не так просто виокремити, сформулювати. Це є однією з проблем в теорії аргументації, яка потребує теоретичного підґрунтя, як і будь-яка наукова дисципліна. Існує декілька варіантів і способів подачі правил ведення суперечки. Так, наприклад, виділяють загальні правила для всіх учасників суперечки, або розрізняють їх для пропонента і опонента. Саме останній варіант буде розглянутий нижче.

Правила для пропонента:

1. Пропонент прагне досягти або поширити істину, поглибити розуміння предмету.

2. Пропонент розглядає себе і опонента як людей, які мають рівні права вільного пізнання. Він не повинен ставати перешкодою при висуванні точки зору опонентом.

3. Пропонент має ціль – досягти прийняття опонентом тези в тій модальності, в якій його приймає він сам. Тобто, точка зору, яка міститься в тезі, що відстоює сперечальник, має залишатися незмінною впродовж суперечки і для всіх учасників комунікативного акту.

4. Пропонент не може вводити в оману опонента, використовуючи завідома неправильні форми міркувань. Також забороняється використовувати неправдиві та хибні твердження або міркування, які не є логічно правильними.

5. Пропонент повинен уникати ситуацій, що ставлять під сумнів адекватність, об'єктивність суджень опонента стосовно дискусійного питання. Його міркування мають бути ясними і не багатозначними.

6. Пропонент має підтримувати свою емоційну рівновагу у випадку невдалої аргументації і зберігати самоконтроль і прагнення до самовдосконалення у випадку успіху. Результат завершеної суперечки має два варіанти: відмова пропонента від своєї точки зору – невдала аргументація. Відмова опонента від своїх сумнівів з приводу істинності тези пропонента – вдала аргументація.

Правила для опонента:

1. Опонент усвідомлює себе вільним у внутрішній оцінці аргументації.

2. Опонент прагне до досягнення істини. Поширення її та до глибшого розуміння предмету.

3. При внутрішній оцінці аргументації і зовнішньому вираженню її опонент дотримується загальних етичних норм.

4. Опонент прагне дати адекватну логіко-гносеологічну оцінку, а також адекватну прагматичну, етичну та емоційну оцінку тієї точки зору, що дійсно висунув співучасник суперечки. Оцінка дається з огляду на обставини даної аргументації.

5. Опонент не змішує і не замінює одну оцінку іншою в своїх цілях.

6. Опонент дає зовнішню оцінку, яка співпадає з внутрішньою. Він повинен уникати ситуацій в яких може давати таку оцінку, яка не співпадає з його внутрішньою, тобто використовувати результати аргументації в своїх цілях.

Якщо учасники суперечки користуватимуться такими правилами, тоді не ставитиметься під сумнів об'єктивність одне одного, прагнення до істини. На сучасному етапі існує тенденція, при виникненні проблем у ході суперечки, запрошувати "спостерігача", який не приймає участі в процесі, а лише вказує на помилки і порушення правил. Це допомагає учасникам виправити становище самостійно і здобути бажаний результат. Залишається сподіватися, що в майбутньому люди самі керуватимуться правилами без сторонньої допомоги і вказівок.

А.В. Титов, доц., МГУ ПС, Москва, Россия
a.v.titov@mail.ru

"ВООБРАЖАЕМАЯ ЛОГИКА" Н.А. ВАСИЛЬЕВА И МАТЕМАТИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ

Законы исключенного третьего и противоречия, принятые в традиционной логике являются объектами критического исследования, результатом которого становятся варианты логики свободной от этих законов.

В частности, А.Ф. Лосев замечает: "Что диалектика не есть формальная логика, это известно всем". И далее: "Если диалектика, действительно, не есть формальная логика, тогда она **обязана** быть вне законов тождества и противоречия, т.е. она обязана быть **логикой противоречия**" [Лосев А.Ф. Философия имени. – М.: МГУ, 1990. – С. 19].

Варианты логики свободные от законов противоречия и исключенного третьего разрабатывал в начале XX века казанский логик Н.А. Васильев. Из его работ следует, что классификация вариантов пропозициональной логики у его предшественников основывалась на делении суждений, развитием которого занимался Н.А. Васильев, поскольку традиционное "становится тесным" [Васильев Н.А. Воображаемая логика. Избранные труды. – М.: Наука, 1989. – С. 14].

В классической логике, как известно, рассматривается четыре типа суждений: "все А есть В", "ни одно А не есть В", "некоторые А суть В", "некоторые А не суть В". Такая формулировка легко приводит к теоретико-множественной интерпретации суждений, при которой каждому предикату соответствует объем понятия, т.е. класс объектов с определенным свойством. Но семейство подмножеств некоторого множества с объединения пересечения и дополнения образует булеву решетку, вследствие этого и классическое исчисление высказываний является булевой алгеброй или булевой решеткой.

В пропозициональной логике истинностное значение формулы $F(A_1, A_2, \dots, A_n)$ определяется истинностными значениями переменных A_1, A_2, \dots, A_n . Т.е. $\varphi(F(A_1, A_2, \dots, A_n)) = F(\varphi A_1, \varphi A_2, \dots, \varphi A_n)$, следовательно, семантика в пропозициональном исчислении определяется гомоморфизмом $\varphi: F_m \rightarrow V$ из множества формул в семейство истинностных значений. Вследствие этого алгебра V обладает структурой алгебры высказываний, т.е. является булевой алгеброй. В традиционном исчислении высказываний отображение φ множества формул в семейство истинностных значений $\varphi: F_m \rightarrow V$, есть го-

гоморфизм со значением в двухэлементной булевой алгебре. В силу этого каждой формуле соответствует булева функция $F: B^n \rightarrow B$.

Нарушение этого принципа в пропозициональной логике приводит к нежелательным результатам. например, в известном варианте многозначной пропозициональной логики в качестве значений истинности вместо двухэлементной булевой алгебры $\{0, 1\}$ рассматриваются значения истинности из множества чисел $0 \leq x \leq 1$, на котором не сохраняется структура булевой алгебры. В результате при $\varphi A = 1/2$ имеем $\varphi(A \vee \neg A) = 1/2$, что плохо согласуется с интуицией.

Приведенные рассуждения позволяют высказать предположение о возможности построения вариантов пропозициональной логики как алгебр гомоморфных семантическим структурам.

Обобщением структуры семейства множеств, служит структура дистрибутивной решетки с определенным видом дополнения. К таким решеткам относятся импликативные решетки с нулевым элементом, т.е. псевдобулева алгебра и двойственная ей алгебра Брауэра.

Использование принципа гомоморфности алгебры высказываний алгебра значений истинности в логике позволяет рассматривать подход к классификации вариантов пропозициональной логики, основанный на классификации математических структур, элементами которых оценивается истинность высказываний.

Выбор псевдобулевой алгебры в качестве алгебры истинностных значений позволяет реконструировать логику без закона исключенного третьего, те вариант пропозиционального интуиционистского исчисления.

Заметим, что в интуиционистской логике, в качестве значений истинности высказываний рассматриваются совокупности открытых множеств некоторого топологического пространства. Т.е. значение истинности не обязательно должно носить числовой характер. Иначе, хотя $A \cup \neg A \neq X$, тем не менее, мера этого объединения равна единице, т.к. мера граничного множества есть нуль.

Реконструкция исчисления высказываний гомоморфного алгебре Брауэра, выбранной как алгебра, элементами которой являются значения истинности, позволяет построить исчисление высказываний, в котором формула $\neg(A \wedge \neg A)$ не является пропозициональной тавтологией, т.е. вариант паранепротиворечивого исчисления высказываний.

Н.А.Васильев рассматривал миры, в которых возможны лишь три сорта суждений: утвердительное- "A есть B", отрицательное – "A не есть B", индифферентное – "A есть и не есть B". Структуры псевдобулевой алгебры и алгебры Брауэра позволяют рассматривать двойственные варианты пропозициональной логики, соответствующей приведенной системе суждений.

Использование математических структур для реконструкции вариантов пропозициональной должно быть увязано с направлениями философии математики, занятыми изучением природы математических структур и математических объектов, и их соответствия миру объектов теоретического знания, в частности, видам "значений истинности".

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ

Кожен день ми стикаємося з важливою, але незначною для нас дією, з прийняттям рішень. При повсякденних справах – це звичність, але при важливих питаннях, ухвалення рішення стає складною операцією, яка несе власні позитивні чи негативні наслідки. Саме прийняття рішень тісно пов'язане з критичним мисленням.

Критичне мислення – це сучасний розділ "науки мислити", який породжується усвідомленням неопозбутності помилок і хитрощів у теоретичній та практичній діяльності людини, людства. Під час критичного мислення, розум людини спрямовується на дослідження міркувань з метою виявлення і усунення можливих помилок і хиби – як опонента, так і своїх.

Ухвалення рішення – це активний процес, що починається з усвідомлення необхідності пошуку рішення і формування альтернативних варіантів, з яких проводитиметься вибір.

Якщо ви хочете прийняти правильне рішення, необхідно користуватися певним алгоритмом.

Алгоритм – це точне, однозначне розпорядження, яке при рішенні конкретної задачі визначає чітку послідовність дій.

При алгоритмі прийняття рішень, треба враховувати критичні питання:

1. Яка ваша мета?
2. Наскільки ви проінформовані?
3. Які навички мислення можуть допомогти вам в досягненні вашої мети?
4. Чи досягнута ваша мета?

1. Яка ваша мета? Перед тим як приймати певне рішення, треба ретельно все обміркувати. Так треба діяти, коли ви приймаєте будь-яке рішення – особисте, професійне чи те, що відноситься до сфери політики. Треба починати з усвідомлення необхідності прийняття рішення. Необхідно приділити достатньо часу для підбору обмеженого числа варіантів прийняття рішень, тому що через брак часу відбуваються типові помилки. Також, краще обміркувати й додаткові варіанти. Ви повинні ретельно зважити всі позитивні і негативні моменти при ухваленні рішення.

2. Наскільки ви проінформовані? Як я вже зазначила, ухвалення рішень ґрунтується на виборі одного з варіантів вирішення. Необхідно декілька формулювань вашої мети, щоб обміркувати більшу кількість варіантів. Згідно з цим, ви повинні бути добре проінформовані щодо вашої проблеми, питання тощо. Для ухвалення правильного рішення, перед вибором потрібного варіанту, слід ретельно обміркувати і оцінити всю відому інформацію, що стосується цієї проблеми. Якщо ваше знання проблеми недостатньо, то ви не зможете зробити розумний вибір.

3. Які навички мислення можуть допомогти вам в досягненні вашої мети? Залежно від характеру завдання, яке вимагає рішення, ви використовуєте ті або інші типи навичок мислення. Деякі з них полягають в умінні уникати звичайних помилок – таких, як нездатність побачити необґрунтованість наявних даних або невміле використання доступної інформації для оцінки вірогідності резуль-

тату. Якщо рішення припускає потенційно негативні наслідки, тоді слід врахувати всі плюси і мінуси даного варіанту і порівняти їх з плюсами і мінусами інших варіантів. Таке зважування висловлених міркувань корисна у всіх випадках, коли приймається важливе рішення і потрібно вибрати його з декількох можливих. Також треба усвідомлювати згубний вплив аргументації, що будується на обмані; розуміння високої ціни, якою можна поплатитися за їх використання. І треба усвідомлювати дії власних симпатій і антипатій на оцінку варіантів.

4. Чи досягнута ваша мета? В більшості випадків потрібно ухвалити рішення в обмежений термін. Уважно проаналізувавши, які будуть потенційні результати кожного варіанту, вам необхідно ще раз ретельно продумати рішення і потім діяти відповідно до нього. Необхідно, подумки поставити собі такі питання: Чи впевнені ви в правильності рішення? Чи задоволені ви тим, як провели аналіз потенційних варіантів? Тому, що через невпевненість в ухвалених рішеннях іноді й самі хороші з них дають погані результати. Чи не упустили ви в процесі ухвалення рішення якого-небудь важливого міркування? Чи можете ви витягнути для себе урок з негативного результату? Чи можете представити наслідки знехтуваного вами варіанту?

Отже, прийняття рішення – важлива складова нашого життя. З вище приведеним алгоритмом, цей процес стає більш "прозорим", що дає змогу ретельно і зважено прийняти саме правильне рішення, в обмежений термін і без негативних наслідків.

І.В. Хоменко, проф., КНУТШ, Київ
khomenkoi@ukr.net

НЕФОРМАЛЬНИЙ ПІДХІД В ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ: КЛАСИФІКАЦІЯ НАПРЯМКІВ РОЗВИТКУ

Сучасна теорія аргументації – це міждисциплінарна дисципліна. Саме це обумовлює той факт, що сьогодні існують різноманітні підходи до її вивчення, які відрізняються за ступенем концептуалізації, за теоретичним та практичним опрацюванням проблематики. Серед них виокремлюють неформальний підхід, в межах якого відрізняють різноманітні напрями розвитку аргументативної проблематики. Їх можна класифікувати за різними підставами.

По-перше, якщо розглядати географію розповсюдження неформального підходу, то, перш за все, треба назвати такі країни, як Канада, США та Нідерланди. Серед представників канадської школи: Ентони Блейр (J. Anthony Blair), Ральф Джонсон (Ralph H. Johnson), Роберт Пінто (Robert C. Pinto), Дуглас Уолтон (Douglas Walton), Джон Вудс (John Woods), Ендрю Ірвін (Andrew D. Irvin), Майкл Гільберт (Michael A. Gilbert), Труді Говьєр (Trudy Govier), Лео Грорке (Leo Groarke), Крістофер Тіндейл (Christopher W. Tindale), Ханс Хансен (Hans V. Hansen), Девід Хічкок (David Hitchcock) та інші. У США досліджувану проблематику розробляли Стефен Тулмін (Stephen Toulmin), Джонатан Адлер (Jonathan E Adler), Джеймс Фріман (James B. Freeman), Моріс Фінокьяро (Maurice A. Finocchiaro), Майкл Рєєн (Michael Wreen) та інші. Всесвітньо відома нідерландська школа аргументації. Серед її представників: Франс ван Ємерен (Frans H. van Eemeren), Роберт Гроотендорст

(Robert Grootendorst), Евелін Т. Фетеріс (Eveline T. Feteris), Пітер Хутлоссер (Peter Houtlosser), Ерік С.В. Краббе (Eric C.W. Krabbe) та інші.

По-друге, неформальний підхід можна розглядати з точки зору проблематики, яку досліджують науковці. Серед проблем, що активно обговорюються: сутність та складники аргументації; невиражені засновки (unexpressed, implicit, missing premises) в аргументації; схема (scheme) та структура (structure) аргументації; помилки (fallacy) в аргументації; інтерпретація (interpretation) і реконструкція (reconstruction) аргументації; критерії оцінки слушності (soundness) розумної (reasonable) аргументації; методи дослідження аргументації; аргументація в різноманітних царинах знання (перш за все в царині права) та інші.

Враховуючи той факт, що дослідження аргументації на сьогодні ще не призвело до створення єдиної теорії аргументації (постає навіть питання, чи можлива така теорія взагалі), обговорення наведених вище проблем репрезентує різноманітні підходи до їхнього вирішення. Їхній аналіз, виявлення того, що їх об'єднує та різнить, також є актуальною задачею, яка стоїть перед науковцями у наш час.

По-третє, неформальний підхід можна розглядати з точки зору концепцій аргументації, репрезентованих певними науковими школами. Наприклад, концепція неформальної логіки, яка розробляється представниками канадської школи; прагма-діалектична теорія аргументації представників нідерландської школи тощо.

По-четверте, неформальний підхід можна розглядати з точки зору певної області знання, в рамках якої розробляються концепції аргументації. Так, на підставі логічного знання сформувалася неформальна логіка (Ентоні Блейр (J.A. Blair), Ральф Джонсон (R.H. Johnson), Дуглас Уолтон (D. Walton), Джон Вудс (J. Woods), Роберт Пінто (R.C. Pinto), Майкл Гільберт (M.A. Gilbert), Труді Гов'єр (T. Govier)). В рамках діалектики у наш час розроблені сучасні діалектичні концепції аргументації. Серед них: концепція формальної діалектики (Ніколас Решер (N. Rescher), Е.М. Барт (E.M. Barth), Ерік С.В. Краббе (E.C.W. Krabbe) та інші) і прагма-діалектика (Франс Х. ван Ємерен (F.H. van Eemeren), Роберт Гроотендорст (R. Grootendorst), Евелін Т. Фетеріс (E.T. Feteris), Пітер Хоутлоссер (P. Houtlosser)). На підставі риторики розроблені сучасні риторичні концепції аргументації (Д. Венцель (J.W. Wenzel), О. Ребуль (O. Reboul)), практичної філософії – теорія мовленнєвих дій (Юрген Хабермас (J. Habermas), Джозеф Коппершмідт (J. Kopperschmidt)), психології – соціопсихологічні та когнітивні концепції переконання (Даніель Окіф (D. O'Keefe), Джілберт Харман (G. Harman)), лінгвістики – радикальний аргументативізм ((О. Дюкро (O. Ducrot), Ж.-К. Анскомбр (J.-C. Anscombe)).

О.О. Шапіро, асп. КНУТШ, Київ
lutanya@mail.ru

ДІАЛОГ В ІГРОВІЙ МОДЕЛІ КОНФЛІКТУ

Аналізуючи проблему конфлікту засобами логіки, в першу чергу ми маємо зосередитися на розгляді його демонстративної стадії, коли опоненти

обговорюють свої претензії один до одного [Ишмуратов А.Т. Конфликт і згода: основи когнітивної теорії конфліктів. – К.: Наукова думка, 1996]. Саме на цій стадії конфлікту може відбуватися діалог його учасників. Необхідно зазначити, що під діалогом ми розуміємо таке спілкування, коли ми можемо спостерігати максимальну увагу учасників конфлікту один до одного, причому результатом діалогових відносин є розуміння.

Необхідно наголосити, що простий обмін висловлюваннями ще не створює діалогу. Виникнення діалогу, за словами С.С. Гусєва, "має на увазі намагання кожного зрозуміти мотиви співрозмовника, достатньо точно визначити його цілі і орієнтації" [Гусєв С.С. Смысл возможного. – СПб.: Алатейя, 2002. – С. 79]. Але відомо, що люди, які стоять на різних позиціях, часто не в змозі почути доводи своїх опонентів. Вони схильні приписувати іншим власні мотиви, оцінки і т.д., вкрай мінімізуючи відношення діалогу. Впевненість людини втому, що вона краще інших розуміє інтереси і потреби цих інших, обумовлює посилення конфронтації. Але для створення відносин діалогу необхідно входження одного індивіда у простір міркувань іншого, входження учасників діалогу у смислове поле одне одного. Новий рівень спілкування виражатиме не контакт між "я₁" і "я₂", кожне з яких сприймає свого співрозмовника як "ти", а взаємодію особистостей, що усвідомлюють можливість власної реалізації саме у межах багаторівневих зв'язків, що породжуються діалогом, поза яким жоден з них не є справжнім Я [Там же. – С. 98]. Для виходу на такий рівень спілкування необхідним є виконання двох умов: 1) бажання вирішити конфлікт і створити задля цього діалог замість "пикетування висловлюваннями"; 2) можливість вірно зрозуміти міркування опонентів. Виконання першої умови пов'язане, в першу чергу, з психологічними факторами; у виконанні другої умови доцільно використовувати засоби логіки.

С.С. Гусєв пише, що "у разі виникнення якихось труднощів, формалізація "спектру" наявних можливостей забезпечує знаходження можливої помилки та її виправлення. Використання засобів логіки в цьому випадку здається ефективним" [Там же. – С. 26]. Формалізуючи кожне висловлювання учасників конфлікту підчас діалогу, ми можемо представити їх, як низку спільних міркувань. Сам по собі діалог вже виражає спосіб зв'язку протилежних сторін явним образом; формалізуючи діалог ми можемо порівняти, який з опонентів відхилився від прийнятих комунікативних норм в більшій мірі, і таким чином регулювати взаємодію, не даючи їй дійти до стану сvari. За допомогою цього ми можемо втримати діалог на рівні раціонального, аргументативного. Наступним завданням буде аналізувати процес підбору аргументів під кутом зору його організації, зв'язку між елементами думки, які створюються з метою формування найбільш переконливих доводів [Герасимова И.А., Новоселов М.М. Аргументация как методология убеждения // Вопросы философии. – 2003. – № 10. – С. 80]. Це допоможе нам виявити стратегії учасників діалогу; записати це буде найзручніше у вигляді нормальної форми предствлення гри теорії ігор. Більш детально ж ми зможемо представити діалог у вигляді розгорнутої форми запису гри, коли кожне значиме висловлювання одного з опонентів буде предствленим як "хід" у грі. Прогнозуючи можливий подальший розвиток конфлікту, нам необхідно буде у вигляді розгорнутої форми гри побудувати кілька моделей альтернативних сценаріїв; рівень імовірності

таких сценаріїв може бути досить високим, особливо якщо ми при побудові моделі аналізуватимемо попередній розвиток конфлікту, використовуючи засоби сучасних філософських логік. Саме засоби логіки, на думку С.С. Гусева, "забезпечують критерії, відповідно до яких формуються "правильні очікування", задаються межі осмислення повідомлень, за допомогою яких реалізуються різноманітні акти соціально-культурної комунікації" [Гусев С.С. Смысл возможного. – С. 26]. Апелюючи до "можливо-кращого" ("можливо-іншого") [Герасимова И.А., Новоселов М.М. Аргументация как методология убеждения. – С. 83] ми зможемо належним чином коригувати "ходи" опонентів ("гравців") і таким чином дійти вирішення конфлікту (ситуація діалогу має на увазі, що учасники конфлікту відкриті до подібного роду коригувань).

Л.М. Шенгерій, доц., докторант, КНУТШ, Київ
shengerij@mail.ru

Я. ХІНТІККА: ЗАСТОСУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРАВИЛ У ЛОГІЦІ

Логіка Аристотеля виникла як теорія *досконалих* (excellence) *міркувань*. Поняття "excellence" узгоджує, принаймні, два смисли – найвищу якість та перевагу над іншими. Упродовж етапу традиційної логіки такий підхід поступово замінюється якісно іншим. Метатеорія логіки розвивається шляхом, що не спрямований на досягнення досконалості в міркуваннях, оскільки поступово акцент зміщується в бік вимог безпомилковості логічних міркувань, запобігання помилок у логіці та ін. Таку позицію відомий фінський логік Я. Хінтікка характеризує як "обачливу" та оцінює її досить негативно.

Для виправлення такого стану справ Я. Хінтікка вважає доцільним у структурі будь-якої діяльності, що підлягає раціональній реконструкції, зокрема в процесах продукування нового знання засобами логіки, виокремлювати два типи правил – стратегічні та визначальні. В якості ідеального для розуміння прикладу науковець аналізує гру в шахи та виокремлює два типи правил цієї гри. Перший тип складає набір правил, згідно яких експлікуються дозволені переміщення фігур, тому ці правила визначають гру в шахи. Такі правила науковець кваліфікує як визначальні. Другий тип правил або принципів – стратегічні. Саме ці правила перетворюють гру в шахи на справжню раціональну діяльність, оскільки завдяки їм суб'єкт обирає певний в даній ігровій ситуації хід із множини допустимих ходів. Для визнання суб'єкта справжнім гравцем у шахи він з необхідністю повинен оволодіти та використовувати не тільки визначальні, але й стратегічні правила гри. Застосування визначальних правил є необхідною, а стратегічних – достатньою умовою раціональної діяльності суб'єкта.

У праці "Чи дійсно логіка – ключ до будь-якого досконалиго міркування?" науковець прагне неупереджено оцінити сучасний стан розвитку логіки, акцентуючи увагу, насамперед, на такому моменті: логічні правила виведення слід віднести до визначальних правил, які, згідно свого статусу, кваліфікуються як дозволяючі (правила дозволу), завдяки яким можна запобігти помилок у міркуваннях. Дійсно, на будь-якому кроці дедуктивного доведення виокремлюється декілька формул, які можна використовувати в якості засновків коректних дедуктивних виводів. Саме спираючись на правила виведення, можна встанови-

ти, які з цих альтернативних застосувань є допустимими. У той самий час на підставі правил виведення неможливо з'ясувати, які з них є кращими за інші, тим більше обрати раціональний, оптимальний варіант. Тому навчання правилам виведення є необхідним, але тільки першим етапом опанування курсу логіки. Якщо викладання логіки елімінувати повністю чи переважно до опрацювання визначальних правил, то ми так і залишимося в оборонній позиції, будемо виконувати вправи для запобігання помилок, а не пошуку доведень і встановлення нових істин шляхом дедуктивних міркувань.

Побудову логічного доведення можна швидше порівняти зі збиранням цілісного малюнка з окремих частин, аніж з реалізацією певного алгоритму. Тому до підручників з логіки необхідно включати викладення стратегічних аспектів дедуктивних міркувань, додавати до переліку правил виведення множину *стратегічних правил* або принципів, що задовольнятимуть таким умовам:

- ✓ правила не можуть бути сформульованими для окремих кроків доведення, тому не детермінують будь-який окремий крок доведення;

- ✓ формулюються для альтернативних можливих послідовностей кроків доведення, тобто для повних або часткових стратегій. Кожен окремий крок доведення аналізується як складова певної загальної стратегії;

- ✓ оптимальні стратегічні правила в логіці не можуть бути рекурсивними (механічними).

Таким чином, логіка експлікує стратегічну теорію міркувань тією мірою, якою вона спрямована на відкриття. Слід пам'ятати, що її справжнє завдання – бути органом, інструментом досконалих міркувань. Застосування засобів логіки може конструктивно сприяти досягненню досконалості в дедуктивних міркуваннях шляхом вибору раціональних стратегій доведень.

О.Ю. Щербина, доц., КНУТШ, Київ
e-sherbina@mail.ru

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ В ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТАХ

Тлумачення юридичних текстів вимагає доволі напруженої мисленевої діяльності з використанням юридичних та інших спеціальних знань, коли досягається, умовно кажучи, "зворотній переклад" юридичних текстів у систему слів і понять, які дозволяють правильно і точно застосувати закон. Основними способами, що концентрують однотипові прийоми тлумачення, є наступні п'ять: граматичний, логічний, спеціально-юридичний, систематичний, історичний. На практиці всі ці способи повинні використовуватися в єдиному комплексі.

Логічний підхід до тлумачення правових текстів полягає у тому, що у процесі аналізу зазначених текстів застосовуються різноманітні логічні прийоми. Закони та правила формальної логіки в єдності з граматичним аналізом дозволяють зробити важливі кроки до розкриття змісту юридичних норм, адже думка і воля законодавця виражаються не тільки у вигляді граматичних речень, але й у логічній організації, логічній побудові змісту норм.

Коли ж обговорюється текст законодавчого акта, тоді дотримання законів логіки таке ж важливе, як і норм сучасної української літературної мови, оскільки в основі тексту будь-якого закону лежать смислові залежності. Текст як уречев-

лений фрагмент мислення та мови за самою своєю природою повинен відповідати не тільки правилам граматики та стилістики, але й правилам логіки.

Проте в текстах не тільки тих, що готуються до розгляду проектів законів, але й опублікованих законів зустрічаються логічні помилки, найпоширеніші з яких пов'язані з порушенням вимог законів тотожності та суперечності. Важливою вимогою закону тотожності є заборона ототожнювати різні думки та тотожні думки приймати за інші. Зазначений закон ґрунтується на таких характеристиках міркування, як визначеність та послідовність.

У вступній частині Конституції України читаємо: "Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, ... приймає цю Конституцію – Основний Закон України" [Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996. – С. 3]. На початку речення є роз'яснення терміна "Український народ", а далі поряд з ним вживається термін "українська нація". Виникає запитання: Українська нація не є складовою Українського народу? Тут наявне порушення вимоги визначеності думки.

Запроваджений та визначений у першому розділі статті 2 Закону України "Про міжнародні договори України" від 29 червня 2004 р. термін "міжнародний договір України" з метою його аналізу поділимо на дві частини – "міжнародний" та "договір України". Тепер роз'яснимо кожну з цих частин. Термін "міжнародний" відповідає (тотожний) поняттю "той, що стосується відносин між народами, державами, зв'язків між ними". Поняття "договір України" означає договір, який укладений Україною, тобто належність договору Україні. Розглядувані частини не тотожні. Наявна суперечність. Не може договір, що стосується відносин між державами, бути договором тільки України. Обсяг суджень не є рівним. Розглядуваний термін, як зазначалось, входить до назви відповідного закону. На нашу думку, один із можливих варіантів виправлення назви закону – "Про договори між Україною та суб'єктами міжнародного права".

Звернемося до Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. Текст статті 13 цього кодексу, яка називається "Міжнародні договори України", містить наступне: "1. Частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, що регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. 2. Якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України" [Стаття 13 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22.12.2006]. У першій частині цієї статті йдеться про дію на території України міжнародних договорів, що регулюють сімейні відносини. У другій – про відповідні договори України із суб'єктами міжнародного права. Використані у цих частинах розглядуваної статті поняття, є різними за обсягами. Чому ж у назві статті відображається зміст тільки її другої частини? Назва статті не відповідає повному її змісту.

Отже, оскільки право за своєю природою – формально-логічний феномен, то для формулювання та розуміння норм права повинні бути повною мірою використані логічні закони та правила.

Секція "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

М.Р. Бійовський, асп., КНУТШ, Київ

БАГАТОМАНІТНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ІСНУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Сьогодні очевидним постає недостатність розгляду раціональності як відповідності "законам розуму". Людина постає до світу в багатоаспектному відношенні. Раціональність постає одним з фундаментальних способів такого відношення. Для прикладу, як це описує Богачов А.Л. на основі герменевтики Г.-Г. Гадамера, осягнення істини буття відбувається через досвід мистецтва, досвід історії та досвід комунікації [Богачов А.Л. Філософська герменевтика : Навчальний посібник. – К.: Видавництво "Курс", 2006]. Виявляється неможливим зводити раціональність виключно до відповідності законам мислення, бо цим самим ми обмежуємо зміст цього поняття та межі пізнання. В цьому випадку доцільним буде введення концепції багатоманітності раціональності, оскільки це допоможе зберегти цілісність та унікальність всіх її форм.

Необхідним є розрізнення онтологічної та семіотичної сфери. Перший рівень є заданим людині від народження. Проте в ході пізнання світу ми витворюємо семіотичний рівень, бо результати пізнання та осмислення світу оформлюються в знаковій формі. Створюються шаблі реальності, що складаються не просто зі знаків, а з цілих знакових систем. Їх зразками можуть бути релігійні, естетичні, наукові утворення [Лютим Т.В. Розумність нерозумного : Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2007]. Тому раціональність може бути зрозумілою як особлива символічна структура, котра може містити в собі необмежену кількість знакових утворень, котрі є механізмами пізнання буття в усій його багатогранності. Якщо, в слід за Лютим Т.В., визначити символ як смислову загальність, що становить принцип отримання незмірної низки одиниць, то можна розглядати його як основну складову вищезазначеного механізму.

Спрямованість розуму на символ у всій багатоманітності відкриває перспективу поглиблення його контекстів: наукового, естетичного. Звідси і та розгалуженість символу, котрий здатен вміщувати в собі нескінченну низку смислів. Смислова структура символу має нескінченну кількість нашарувань, тому завжди є динамічною. Будь яка інтерпретація є вже новою символічною формою, котра в свою чергу вимагає інтерпретації, а не застиглого смислу [Лотман Ю.М. Символ в системі культури // Лотман Ю.М. Избранные статьи. – Таллінн, 1992. – Т. 1. – С. 191–199]. Це означає, що символ ніколи не належить до однієї площини реальності. Символ тлумачиться через інший символ, оскільки не вичерпується ніяким поняттям, при цьому постійно розширюється контекст дослідження. Різні установи розуму формують відповідні контексти: науковий, релігійний, естетичний, моральний, художній. Кожний

з них надає символу цілу палітру значень та існує у всій своїй специфічності, вступаючи у взаємодію з іншими в межах символічної реальності. Символічні конструкції набувають своїх характеристик та виявляють власну специфіку у залежності від умов свого існування, контексту. У цьому проявляється людиномірність символічного пізнання, оскільки воно завжди відбувається в межах людської комунікації в найширшому розумінні слова.

З очевидністю впливає аналогічність між символічною сферою та її символічними нашаруваннями та між раціональністю та між багатоманітністю її форм. Концептуальні структури секторів раціональності мають безперечно символічний характер, набуваючи специфічності під час свого формування та реалізації. Символічний характер дозволяє існувати багатоманітності раціональності в її символічній єдності. При цьому, є можливість о діалогу між типами раціональності, що описується концепцією перехідного розуму В. Вельша. Кожний тип раціональності конституюється та виявляється у відповідності до своєї предметної сфери. Таким чином виявляється неможливість універсального критерію раціональності. Багатоманітність раціональності орієнтується не на універсальну оцінку реальності за критеріями істини і хиб, а на сукупність умов прояву істини буття.

О.М. Білоус, асп., КНУТШ, Київ
sasha@ufs.com.ua

ЕКОНОМІЧНА НАУКА ТА ЦІННОСТІ

Економічні теорії ХХ ст. значною мірою будувалися на припущенні елімінації цінностей з економічної мови. Цінності, як суб'єктивні складові, протиставляються фактам та виключаються з наукового дослідження цілком в дусі позитивістської традиції [Putnam H. The Collapse of Fact // Value Dichotomy and Other Essays. – Harvard University Press, 2002]. Прийняття ціннісно-нейтрального критерію оптимального економічного функціонування дозволяє застосувати кількісний підхід та побудувати розвинутий математичний апарат. Раціональна поведінка в стандартних економічних теоріях характеризується як така, в якій дотримуються принципів несуперечності вибору та максимізації власного інтересу. Зокрема теорія раціонального вибору, на якій ґрунтується більшість економічних теорій ХХ ст., описує раціонально-економічного агента, преференції якого лінійно упорядковані відповідно до аксіом рефлексивності, повноти та транзитивності.

Незважаючи на виявлення великої кількості випадків, в яких ці аксіоми виглядають як контрінтуїтивне обмеження раціональної поведінки людей в реальних ситуаціях, така модель ідеального раціонального економічного агента продовжує розглядатися як корисна апроксимація. Попри те що практична більшість економічних моделей побудована на сильних ідеалізаціях, економісти продовжують пояснювати та робити ефективні прогнози, використовуючи різні витончені техніки, зокрема такі, як "конкретизація". Стратегія отримала назву "мінімалізм", або інженерний підхід в економіці.

Не занижуючи колосальну ефективність такого підходу, доводиться констатувати, що "поза-етичне" конструювання поведінки і мотивацій агентів економічної діяльності вже не задовольняє багатьох економістів, зокрема з області глобальної та політичної економіки. В зв'язку з розробкою стратегій та проєктів розвитку країн так званого третього світу такими світовими організаціями, як Світовий банк, та численними "провалами" реалізацій цих стратегій в економічній політиці, у західній спільноті спостерігається тенденція до реабілітації ролі етики в економічних стратегіях. Замість прямого втілення технологічних рішень, економісти звертаються до етичних питань.

Зв'язок економіки з етикою протягом століття обмежувався зверненням до утилітаризму та лібералізму Джона Роулза тих економістів, які не бажали виключати ціннісні судження з економічних теорій. Особливу увагу в сучасних дискусіях привертає *sarability arproach* англо-індійського економіста, лауреата Нобелівської премії по економіці 1998 року Амартія Сена [*Sen A. Development as Freedom.* – N. Y.: Knopf Publishers, 1999].

В етичних концепціях попередніх етапів, як з утилітаристських, так і не утилітаристських, предметом дослідження були етичні питання стосовно розподілу прибутків, в яких не приймали до уваги значення таких цінностей, як свобода приймати рішення та різноманітність стилів життя. Моделі будувалися виходячи з західного типу розуміння справедливості, раціональності, цінностей. На сучасному етапі врахування попередніх недоліків приводить до суттєвих трансформацій взаємовідносин етики і економіки та тенденцій до включення ціннісних аспектів у розробку та застосування економічних стратегій.

Л.М. Богата, доц., ОНУ ім. І.І. Мечникова, Одеса
libog@blacksea.net.ua

О СБЛИЖЕНИИ ГУМАНИТАРНОЙ И ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ СФЕР ПОЗНАНИЯ

В начале 21 в. конвергентные тенденции оказываются характерными для многих культурных сфер. Особенно ярко этот процесс наблюдается в области электронных технологий, быстрое развитие которых приводит к универсализации способов представления данных. Во многих странах мира в настоящее время рассматривается возможность объединения телекоммуникационных сетей, Интернета и кабельных линий связи в единые сети, что позволит существенно упростить инфраструктуру соответствующих сетей. При этом конвергенция никак не означает простого механического соединения указанных технологий. Можно предположить, что отмеченные прикладные проявления конвергентных тенденций имеют более глубокие корни, связанные с переосмыслением особенностей фундаментальных когнитивных процессов.

Разделения когнитивных процессов на две достаточно независимые сферы – естественнонаучную и гуманитарную – относится к ряду базовых оснований, представляющих человеку познающему. *Аполлоническое и диони-*

сическое в человеке – различие, которое сложно не признать, проявляется в существовании специфического когнитивного инструментария. Более чем две тысячи лет человечество совершенствовало этот инструментарий. Однако в конце двадцатого века стали проявляться определенные тенденции по сближению того, что настойчиво разводилось в принципиально различные сферы. Причин отмеченных тенденций можно зафиксировать несколько и одна из них заключается в том, что в настоящее время в рамках естественнонаучных и гуманитарных дисциплин возникло множество *кроссдисциплинарных* объектов исследования. Подобные объекты осмысляются не только в рамках совершенно различных методологических подходов, но и в рамках различных познавательных сфер. К ряду подобных объектов можно отнести, к примеру, *сознание, время, пространство*. При этом в каждом конкретном случае исследование организуется в некотором *локальном смысле* *пространстве*. Попытки соотнесения этих локальных пространств в рамках некоторого метапространства (развитием соответствующих подходов и занимается автор данного исследования) актуализирует необходимость проведения определенного *терминологического согласования*, а именно – соотнесения гуманитарного и естественнонаучного смыслов ключевых терминов, используемых в ходе анализа функционирования *метапространства смыслов*. В рамках данного исследования в едином смысловом контексте обсуждается наиболее элементарный когнитивный инструментарий – *термин, понятие, концепт*.

Основные выводы, которые выносятся на обсуждение в результате проведенных рассматриваний заключаются в следующем:

1. *Концепт* также как и *понятие* относится к фундаментальным когнитивным инструментам, с помощью которых тот или иной смысл ставится в соответствие *термину*. При этом с помощью понятия фиксируется *один* смысл, концепт же позволяет зафиксировать *набор смыслов*, некое смысловое множество.
2. Главное назначение *концептов* – генерирование смыслового разнообразия, главное назначение *понятия* – ограничение этого разнообразия.
3. *Концепт* и *понятие* объединяет *термин*. Или иначе: один и тот же *термин* может использоваться либо как *понятие*, либо как *концепт* (в зависимости от способа их логического развертывания в конкретном тексте).
4. Концепт является основным когнитивным инструментом в гуманитарной сфере, понятие – в сфере естественнонаучных исследований.
5. Сближение гуманитарной и естественнонаучных сфер знания во многом определяется глубиной *различения* особенностей функционирования *слова* в соответствующих сферах мыслительной деятельности.

Дальнейшее изучение конвергентных тенденций гуманитарного и естественнонаучного знания возможно в результате рассмотрения в едином контексте таких *когнитивных процедур, ситуаций, установок* как – *измерение, событие, парадигма*. При этом главная задача, по мысли автора, должна заключаться в фиксации кроссдисциплинарных смыслов соответствующих терминов.

ЭТИЧЕСКАЯ И ЭПИСТЕМИЧЕСКАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ В НАУЧНОМ ПОЗНАНИИ

Рациональность, выступавшая в классической философии как ключевая характеристика человека, подвергается сегодня критическому переосмыслению. В ситуации, когда на смену концепции человеческой личности как "индивидуальной субстанции рациональной природы" (Бозэций) пришло понимание ее как отношения, неопределенной возможности, рациональность не может рассматриваться в качестве предельного основания личности. Становление личности сопровождается утверждением определенности, порядка и перспектив ее деятельности, но рациональная ясность и отчетливость отсутствует в восприятии условий разворачивания этого процесса. Рациональность востребована реализующейся в мире личностью в двух основных, обуславливающих друг друга аспектах – этическом и эпистемическом: кардинальной проблемой и этики, и эпистемологии является проблема обоснования. Философская традиция, нацеленная на поиск предельных оснований человеческого бытия, в лучших образцах своих демонстрировала тесную связь моральной ответственности и познавательной активности.

Механизм рационального действия есть инструмент, позволяющий личности определять принципы собственной активности. Личность есть синтез отношений "Я-Мир" и "Я-Другой", которые реализуются в различных плоскостях, но предполагают единство Я. Представление о тождественности Я носит нормативный характер: *Я должно быть* доминирует над Я в его явленности. Являющееся Я и его корреляты – мир объектов утрачивают очевидность своего существования при первом пробуждении философского сознания от догматического грез разума. Сознание мирится лишь с *Я должным быть*. Через Я в его должествовании субъект философствования приводит в действие механизм реализации проекта "Человек". Исходным моментом, первоначальной конкретизацией Я становится моральное действие. Моральное отношение – это встреча Я и Другого, которые не могут быть рационально редуцированы друг к другу. Опыт Другого есть точка отсчета существования Я, первый опыт осознанного существования. Обращаясь к Другому, Я не только со-действую Иному, но встречаю возможность самого себя. Другой выступает как инвариант моего собственного антропологического проекта. Я принимаю решение удержать эту возможность, и реализация моего решения обеспечивается формирующимся механизмом моральной ответственности, благодаря действию которого впервые дает о себе знать зарождающаяся рациональность.

Научное познание не сводимо всецело к рациональному действию. Роль творческой силы воображения, социального конструирования и иных факторов, не укладывающихся в прокрустово ложе рациональности, основательно исследована в истории науки. Философы науки (К. Поппер, Т. Кун и др.) отвергают существование правил, которые позволяли бы индуктивным пу-

тем формувати правильні теорії на основі фактів. Створення наукової теорії – це творчий процес, а факти і пов'язані з фактами висказування є поле раціональної інтерпретації теорії. Однак епістемічна раціональність несе в собі вимогу абсолютної достовірності, яку не можна реалізувати в межах, окреслених пізнавальною активністю. Це вимога може бути зрозумітою лише як відголосок здійснюваної завдяки механізму моральної відповідальності вільної волі. "Всяке створення науки і так званого пізнання заключається... в діях. Тому вся наука повинна мати свої кінцеві основи в *ученні о діях*... в етиці" [Dingler H. Philosophie der Logik und Arithmetik. – München, 1931. – S. 32]. Критерії наукової раціональності змінюються. По Т. Куну, вони цілком залежать від пануючої на даний момент парадигми, задаючої ученому план діяльності, окреслюючої коло підлягаючих розв'язанню головоломок. Логіка або експеримент не є вирішальним фактором при виборі парадигми. Діяльність наукових спільнот і приймаємі вченими рішення, в першу чергу, визначаються моральними імперативами, тем "кодексом наукової честі" (І. Лакатос), який складається з цінностей, а не з правил. Механізм моральної відповідальності бере участь в конституюванні суб'єкта наукового пізнання і в силу цього процес пізнання розгортається в неперемінному співвідношенні з нормами і оцінками. Абсолютизація пізнаючого Я перешкоджає розумінню морального контексту всіх наших пізнавальних зусиль. Але коли знання виступає як *людське* знання, коли активність суб'єкта наукового пізнання змінюється ясністю *людського* розуміння, тоді відновлюється етична спрямованість здійснюваної в науці проєктивної діяльності людського свідомості.

Н.В. Бойчук, студ., ЧНУ імені Ю.Федьковича, Чернівці
Natok_sofi@meta.ua

ГАРМОНІЯ ЯК СПОСІБ БУТТЯ КРАСИ В НАУЦІ

Витонченість естетичних уподобань людини є проявом сутності її особистості. Гармонійна єдність духовного та матеріального втілюється в тому, що вже понад тисячу років прийнято називати красою. Вона пронизує всі сфери діяльності людини. Краса – не просто формальна категорія естетики, а рушійна сила буття. Проте критерії краси історично змінюються – не лише від покоління до покоління, а й від однієї мислячої голови до іншої.

Дослідження естетичного виміру раціонального пізнання висвітлює науку з нетрадиційного погляду. Вчені так само, як і митці, є творцями. Креативність їх мислення проявляється в неординарних ситуаціях. Яблука падали на землю з незапам'ятних часів, але закон земного тяжіння сформулював Ньютон тільки у XVII ст. Якби наукове знання не виконувало утилітарної функції, а винаходи не застосовувались у повсякденному житті, то й наука, мабуть, стала б одним із видів мистецтва, а результати наукової творчості теж мали б суб'єкт-суб'єктний характер. Фрідріх Ніцше залишив після себе безцінну

пораду людству: "Подивись на науку з погляду художника, а на мистецтво з погляду життя" [*Ницше Ф.* Соч. : в 2 т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 53].

Здебільшого об'єктами дослідження науковців є явища та процеси фізичної реальності. Описуючи їх, вчені намагаються змодельовати світ у фізико-математичній площині науки, нічого при цьому не змінюючи. Піднесене й нище, прекрасне й потворне, доцільне й абсурдне пронизує всю природу й утворює гармонію. Той порядок, який панує у світі, має бути відображеним і у його моделі. Тому в науці присутній особливий вид краси. Митці створюють свої шедеври на основі чуттєвого сприйняття, власних емоцій, переживань, тобто суб'єктивність у мистецтві є перевагою, а не недоліком, тоді як у науці знання має бути якомога об'єктивнішим, відповідати фактичним даним. Краса в мистецтві є втіленням суб'єктивних ідей автора, тоді як у науковому пізнанні способом її буття є гармонія. "Прекрасними та витонченими ми називаємо ті математичні предмети, елементи яких розміщені настільки гармонійно, що розум без зусиль може охопити ціле, проникаючи водночас у деталі. Ця гармонія задовольняє наші естетичні потреби й слугує опорою для раціонального пізнання світу" [*Луанкаре А.* О науке. – М.: Наука, 1989. – С. 410–411].

Ідею гармонії як основного принципу світобудови одні з перших висловили філософи Стародавньої Греції (Геракліт, Демокрит, Платон, Аристотель та ін.). Наприклад, у Піфагора музика й математика були втіленням гармонії світу. Аналізуючи вчення грецького мислителя, Едуард Шюре писав: "*Число* – це не просто абстрактна кількість, а сутнісна й діяльна якість верховної *Одиниці*, Бога, джерело світової гармонії. Наука чисел була наукою живих сил... як у макрокосмі, так і в мікрокосмі" [*Шюре Е.* Великие посвящённые. Очерк эзотеризма религий. – 2-е изд., испр. – Калуга: Типография Губернской Земской Управы, 1914. – С. 252–253]. Мислителі вже тоді намагалися поєднати мистецтво і ще не зовсім сформовану науку, започаткувавши у такий спосіб принцип краси як один із найважливіших для її (науки) поступу.

Сумірність хаосу та порядку в природі є вираженням гармонійної сутності Універсуму. Це розуміли й новочасні вчені. Хоча настанови класичної науки постулювали об'єктивність, точність, детермінованість як основні критерії істини, навіть тоді поряд із теоретично обґрунтованими й експериментально перевіреними положеннями вченим доводилося виконувати ще одну, не менш важливу умову: закони мали бути просто сформульовані. Нерідко для цього доводилося нехтувати властивостями реальних тіл і моделювати ідеальні ситуації. На такому принципі побудована теорія газу, другий закон Ньютона та ін. Подекуди нескладність була критерієм істинності. Сьогодні простота в науці теж не ігнорується, ба більше, вона вважається умовою гарної теорії: "Той тип краси, що ми знаходимо в фізиці, – пише лауреат Нобелівської премії Стивен Вайнберг – обмежений... мова йде про красу простоти і немінучості, ідеальної структури, сумірних частин цілого, незмінності, логічної строгості. Така краса по-класичному стійка й лаконічна, вона нагадує піднесеність грецьких трагедій" [*Вайнберг С.* Мечты об окончательной теории. Физика в поисках самых фундаментальных законов природы. – М., 2004. – С. 187].

Естетика науки є проявом раціонального та ірраціонального, об'єктивного та суб'єктивного. Безмежний потенціал того, що людина може пізнати, існує

завдяки гармонійності та впорядкованості. Наука не втратить своєї сутності доти, доки продукуватиме знання красиве. В тому-то й різниця між людським мисленням і штучним інтелектом: останній працюватиме завжди відповідно до схем встановленої програми, а людський розум завжди припускатиметься помилку, які встановлюватимуть рівновагу і будуть підґрунтям істини. Нескінченність – це не те, що продовжується вічно, а те, що може будь-коли зупинитись і бути довершеним. До цього й прагне людина, пізнаючи світ.

И.В. Владленова, преподаватель, ХНФУ, Харьков
ilianavlada2004@mail.ru

ИДЕЯ О ГАРМОНИЧНОЙ ВСЕЛЕННОЙ И СОВРЕМЕННЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ

Представления о музыкально-математической архитектонике космоса уходят в глубь веков. Видение музыкального звучания планет, солнца, луны и сфер воодушевляли на философские поиски Аристотеля, Платона, Пифагора. В дальнейшем их идеи развивали неопифагорейцы и неоплатоники. Теория гармонии сфер пронизывает научные построения Кеплера, творчество Гете, Шекспира. Не были чужды идеи о числовой гармонии, цветомузыке Ньютоном и Эйнштейну, Вернадскому, Винеру.

Звуки, музыка, действительно переводимы в числовые соотношения: к примеру, разность звуков, вызываемых ударами молоточков, зависит от разности их веса (определяемого в числах), разница звучания разных струн музыкального инструмента зависит от разницы длин этих струн. Пифагорейцы открыли гармонические соотношения октавы, квинты и кварты – и числовые законы, которые ими управляют (1:2, 2:3, 3:4) [*Реале Дж., Анти-сери Д.* Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1: Античность. – СПб., 1994. – С. 28]. Представление о числе как о начале всех вещей отнюдь не беспочвенно. Философия пифагорейцев ориентирована на осмысление вселенной с точки зрения понимания ее глубинной внутренней упорядоченности. Таким образом, гармоничность того или иного объекта выступает не просто как его организованность, противостоящая хаосу, но мыслится в качестве глубокой имманентной объекту закономерностью. В античной философии гармония – это, прежде всего, мировой космический закон. Вот что по этому поводу говорит Филолай: "все происходит по необходимости и согласно с гармонией" [*Можейко М.А.* Гармония // История философии. – Минск, 2002. – С. 208]. Диоген Лаэртский отмечает следующий факт из учения пифагорейцев: "Так как, далее, они видели, что свойства и соотношения, присущие гармонии, выразимы в числах; так как, следовательно, им казалось, что все остальное по своей природе явно уподобляемо числам и что числа – первое во всей природе, то они предположили, что элементы чисел суть элементы всего существующего и что все небо есть гармония и число. И все, что они могли в числах и гармониях показать согласующимся с состояниями и частями неба и со всем мироустроением, они сводили вместе и приводили в согласие друг с другом; и если у них где-то получался тот

или иной пробел, то они стремились восполнить его, чтобы все учение было связным ..." [Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М., 1986. – С. 296].

Идеи Пифагора о гармоничном, соотносимом с числовыми параметрами космосе, нашли свое продолжение в философских построениях Платона, для которого космос – самое прекрасное творение Демиурга. Космос Платона гармоничный, упорядоченный, совершенный и не разрушаемый.

Идея о гармоничной, упорядоченной вселенной отнюдь не чужда современным ученым. Представления о мировой космической гармонии лежат в основе современной теории струн, согласно которой все вещество состоит из тонких невидимых струн, из которых возникает вещество во вселенной, подобно музыке. Таким образом, большинство современных физиков утверждают, что природа сделана из музыкальных нот, сыгранных на этих струнах. Вновь возродилось представление о музыкальной симфонии космоса, только на новом уровне. Что же такое струны? Имеются в виду крошечные, вибрирующие, сворачивающиеся и удлинняющиеся катушки энергии, каждая из которых настолько малы, что могут быть поняты только в терминах чрезвычайно сложной математики. Современные физики стремятся применить к своим теориям "требования красоты и простоты". К примеру, вот что пишет об этом физик Брайан Грин: "Начиная с "музыки сфер" древних пифагорейцев и до "гармонии мира", на протяжении столетий направляющих наши научные поиски, мы пытаемся понять песнь природы в величественных хорах небесных тел и неистовой пляске субатомных частиц. С открытием теории суперструн музыкальные метафоры приобрели удивительную реальность, поскольку согласно этой теории микромир заполнен крошечными струнами, звучание которых оркеструет эволюцию мироздания. Согласно теории суперструн ветры перемен дуют через золотую арфу Вселенной" [Брайан Грин. Элегантная Вселенная. Суперструны, скрытые размерности и поиски окончательной теории : Пер. с : англ. – М., 2007. – С. 81].

Итак, все "кирпичики мироздания" возникают подобно звукам, рождаемым при колебании. Из звучания этих струн рождается вселенная. То, что представлялось различными частицами, на самом деле является различными "нотами", исполняемыми на фундаментальной струне. Вселенная, состоящая из бесчисленного количества этих колеблющихся струн, подобна космической симфонии. Таким образом, древнее представление о мировой гармонии, музыки сфер нашло свое воплощение в современной науке.

І.М. Возняк, доц., НЛТУУ, Львів
vtmesh@gmail.com

ДОСВІДНЕ ПІЗНАННЯ ЯК СУПЕРЕЧНІСТЬ СПРІЙНЯТТЯ ТА МИСЛЕННЯ

Зазвичай ми не усвідомлюємо, що досвідне пізнання, спрямоване на пошук наукової істини, базується на діалектичній суперечності між чуттєвістю та мисленням, відображенням та пізнанням, яка виражається в тім, що предметом відображення для чуттєвості є усе одиничне, конкретне. Воднораз, ми не помі-

часом, що саме з таким витлумаченням реальності не погоджується наше власне мислення, позаяк предметом пізнання є надчуттєва або трансцендентна дійсність, яка визначається загальністю, необхідністю, вічністю. Коли б пізнання, так само як і чуттєвість, було відображенням, то це означало б, що мислення, здатність думати для людини була б зайвою, непотрібною.

Отож, суперечність між сприйняттям та мисленням існує тому, що на відміну від чуттєвості, емпіричне пізнання, яке продукує загальні поняття, знання, не є відображенням. Якщо загальне поняття трактувати як відображення, що відтворює об'єктивну дійсність, тоді належить визнати, що речі існуючого світу містять у собі такі самі загальні поняття, які включає у себе і свідомість людини. Отож, із визнання поняття, знання відображенням логічно випливає твердження про те, що вся об'єктивно існуюча дійсність є одухотвореною, антропоморфною, бо інакше буде неможливим адекватне відтворення та відповідність між поняттям і його оригіналом. Щоб відтворення було адекватним, як це випливає зі змісту відображення, загальності знання має відповідати не що інше як існування у навколишньому світі "речей взагалі" або "речей як таких", відмінних від усього одиничного, видимого. Та визнання об'єктивного, наявно існуючого загального, що відтворюється в знаннях людини, може бути лише поверненням за допомогою відображення до філософії неоплатонізму.

Сприймаючи у досвіді навколишній світ, людина не усвідомлює роботи свого мислення, в результаті чого предметом її пізнання й постає не власна здатність думати, а існуюча фізична реальність. Та, незважаючи на неусвідомлений спосіб роботи нашого мислення, ми все таки знаємо конкретно існуючий світ у вигляді того загально-поняттєвого змісту, якого надає йому наша здатність думати. Отож, і свого вираження у слові вимагає не та видима реальність, яка у чуттєвому сприйнятті відкривається усім і є доступною кожному, а, навпаки, та реальність, яку завдяки змісту сприйняття витворило мислення і яка є надчуттєвою, трансцендентною. Мислення людини, розрізняючи та порівнюючи за своїм змістом чуттєві сприйняття у вигляді яких відкриваються йому речі, явища фізичної дійсності, визначає якими є останні. У такий спосіб мислення продукує поняття, знання видимих речей, за допомогою яких воно надає їм ті власні загальні значення, що знаходять своє вираження у слові. Як бачимо, визначення фізичної дійсності в емпіричних поняттях є продуктом спільної діяльності як чуттєвого сприйняття так і мислення людини.

Проте усвідомлення залежності знання лише від сприйняття і неусвідомлення його залежності від роботи мислення, призводить до того, що в процесах емпіричного пізнання людина, несвідомо для самої себе завжди здійснює ототожнення власного знання зі сприйняттям як відображенням буття. Це ототожнення, мабуть, і допомагає зрозуміти, чому у досвіді одиничні речі постають для нас такими, якими є наші загальні знання, поняття, тобто чому зміст наших знань видає себе за зміст чуттєвих образів. Фактично це ототожнення є накладанням загального, духовного на усе чуттєве, конкретне, завдяки чому поняття про речі постають несвідомо для людини як сама видима дійсність. Наприклад, витворені мисленням поняття необхідності, причини та наслідку усвідомлюються людиною як існуюча фізична реальність, що є репрезентованою у чуттєвому сприйнятті, відображенні.

Існування в класичній філософії матеріалістичного та ідеалістичного вчень також базувалося на не- усвідомленні єдності чуттєвого та раціонального факторів пізнання у визначенні безпосередньо видимої дійсності. Загальність змісту знання та конкретність змісту чуттєвого образу змушували фактично усю класичну філософію виключати з емпіричного пізнання єдність сприйняття та мислення. Так, ідеалізм, усвідомлюючи залежність знання лише від мислення та усуваючи з процесу пізнання зміст чуттєвих образів, перетворював таке знання в абсолют, не пов'язаний з існуючим світом. І, навпаки, матеріалізм, стверджуючи залежність знання лише від сприйняття як відображення і недооцінюючи в процесі пізнання роль мислення, не зміг протиставити їй піднести знання над чуттєвою матеріальною дійсністю. Отож, як в процесах безпосереднього ставлення людини до світу, так і в матеріалістичному та ідеалістичному вченнях лишається нез'ясованою роль діалектичної суперечності між сприйняттям та мисленням у емпіричному пізнанні.

О.Ю. Волик, метод., НТУУ "КПІ", Київ
volik-olga@yandex.u

ПІЗНАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ПСИХІКИ В КОНТЕКСТІ РІЗНИХ ТИПІВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Сучасна методологія відкриває перспективи погляду на численні відгалуження психології, як на корисні та такі, що не виключають одна одну. Це дозволяє трактувати їх розмаїття не як недолік та ознаку кризи психології як науки, а навпаки, як перевагу та ознаку її еволюції. Нашою гіпотезою є гадка про те, що існує можливість впорядкувати розгалуженість психологічного знання, виходячи з методологічної концепції В. Стьопіна про типи раціональності (типи раціональності розрізняються В.Стьопіним на підставі способів прийняття знання в якості об'єктивного) [*Стёпин В.С. Теоретическое знание. – М., 2000. – Гл. 6: Научные революции*].

Згідно з класичним типом раціональності, якому притаманна ідея об'єктивності наукового дослідження тільки за умови виключення всього, що відноситься до суб'єкта пізнання, прояви людської психіки розглядалися від часів Декарта спочатку лише в межах усвідомлюваного. Відповідно, науковими визнавалися такі відгалуження психології, які найбільш відповідали критеріям здобуття та верифікації "чистого" знання, незайманого впливом процедур пізнавальної діяльності та здатні вповні виконувати передбачувальну функцію (теорія І.Павлова, біхевіоризм, тощо). Загальні закони намагалися віднайти методом обчислення кореляцій, походячи від імпліцитного припущення, що кореляції, як прояв точкових причинно-наслідкових зв'язків, по мірі скупчення зіллються в ті самі закони. Концепти душі та духу відкидалися як ненаукові.

Некласичний тип раціональності для забезпечення об'єктивності пізнання вимагав обов'язкового урахування засобів дослідження, що взаємодіють з об'єктом. В психології цей тип актуалізується з розумінням того, що метод психології не має безпосереднього характеру, тобто глибинні, неусвідомлювані процеси мислення недоступні прямому спостереженню, та підвладні

аналізу, усвідомленню та впливу лише при посередництві терапевта. Це дозволило створити першу структурну модель для опису неусвідомлюваної частини психіки. Незважаючи на первинну сфокусованість на сексуальності, теорія психоаналізу органічно вписується в нову картину світу, який вже не є "каузальною машиною", в якому переважають не жорсткі каузальні зв'язки, а сама каузація є частковим та досить рідким випадком залежності, ймовірність якої дорівнює одиниці" [Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики. – М.: Эдиториал УРСС, 2001]. Поряд з теорією психоаналізу, з неklasичним типом раціональності асоціюються інші теорії особистості, що вимагають включення дослідника в досліджуваний ним світ: психологія мислення О. Кюльпе та вюрцбургців, психологія народів В. Вундта, та інші. У вітчизняній психології слід відмітити культурно-історичний підхід Л.С. Виготського, психологічний аналіз поведінки М.Я. Басова, принцип єдності свідомості та діяльності С.Л. Рубінштейна, теорію Леонтьєва.

Нарешті, постнеklasичний тип раціональності не тільки легалізував емоційну залученість суб'єкта в процес пізнання, але й, в якості обов'язкової умови його об'єктивності, передбачив наявність обов'язкових посилань на нього, особливо при вивченні так званих людинорозмірних систем. Такі надскладні природні системи включають в якості компонента саму людина, а отже стратегії їх вивчення та перетворення повинні обов'язково орієнтуватися на гуманістичні цінності. Тобто для забезпечення об'єктивності пізнання необхідним стає урахування ціннісних орієнтацій дослідника.

Відтак психіка, як людинорозмірна відкрита система, здатна до самоорганізації, знаходить своє місце в предметному полі постнеklasичної науки. В цьому сенсі екзистенціальна психологія В. Франкла, онтопсихологія А. Менегетті, теорія подолання перешкод М. Воронова, концепція психіки як дисипативного середовища І. Ершової–Бабенко та інші психотерапевтичні практики, що виникають в нелінійній науці, дозволяють відтворювати різні можливості самоорганізації людської психіки, в тому числі ініційовані самим її носієм, тобто досліджувати психічні процеси в їх розвитку, в їх випадковості.

Отже, напрямки психологічних досліджень можна розцінити як відображення людської психіки, адекватні діючому на час та в середовищі їх виникнення типу раціональності. Поява нового типу наукової раціональності не знецінює попередні, а лише *переоцінює* накопичений ними досвід пізнання. Адже найцінніше знання "створюється саме в зазорах між конкуруючими поглядами на дійсність" [Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М.: Наука, 1990].

С.О. Волковинський, асп., КНУТШ, Київ
Servolale@rambler.ru

КОЕВОЛЮЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДИ

У сучасній науці та філософії науки існує тенденція до створення загальнонаукової картини світу, що об'єднувала б сучасні наукові знання про неживу та живу природу. Завдяки теорії самоорганізації та принципів глобального

еволюціонізму виникла науково обґрунтована можливість перебороти існуючий тривалий час розрив між уявленнями про живу й неживу природу [Див.: *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – С. 219–227]. Таким чином, виникає потреба в розширенні застосування теорії самоорганізації класу систем, що самоорганізуються.

Цей аспект застосування ідей самоорганізації знайшов своє відбиття у роботах Э. Янча [*Jantsch E.* The Self-organizing universe: science a human implications of the emerging paradigm of evolution. – Oxford, 1980. P.19], де еволюція виступає як цілісний процес, складовими частинами якого є фізико-хімічні, біологічні, соціальні, екологічні, соціально-культурні процеси. При цьому для живих систем специфічною властивістю виступає функція "автопоезису" [*Матурана У., Варела Ф.* Дерево познання. Биологический корень человеческого понимания. – М, 2001]. Поняття "автопоезису" визначає пізнання в його мінімальній біологічній формі як смислороджуючу здатність життя [*Князева Е.Н.* Творческий путь Франсиско Варелы: от теории автопоезиса до новой концепции в когнитивной науке // Вопр. философии. – 2005. – № 8. – С. 95]. Як відзначає Варела, "когнітивне Я – це спосіб, яким організм – через свою власну самопродуючу активність – стає окремою сутністю в просторі, постійно пов'язаною з відповідним навколишнім середовищем, з якого вона, проте, залишається виділеною. Окреме когерентне Я – за допомогою самого процесу конститування себе – надає конфігурації зовнішньому світу, що воно сприймає й у якому діє" [Цит. за: Там же. – С. 102]. "Автопоезис" осягає людину як суб'єкта, що шляхом пізнання самоорганізується й, таким чином, не відкриває світ в процесі пізнання, а, скоріше, створює його [Там же. – С. 96]. Це також означає, що людина володіє відповідальністю за ті світи, що вона конструює. У межах сучасної філософії природи, що розглядає взаємозв'язки в системі "людина-природа", теорія "автопоезису" постає як основа розуміння пізнавального ставлення людини до природи.

Світ живого організму виникає разом з його дією. Тому правий Ф. Варела, стверджуючи, що "світ, що мене оточує, і те, що я роблю, щоб виявити себе в цьому світі, нероздільні. Пізнання є активна участь, глибинна кодeterminація того, що здається зовнішнім, і того, що здається внутрішнім" [Цит. за: Там же. – С. 102]. Тому процес пізнання та практична діяльність є неподільними елементами цілісного ставлення людини до природи. При цьому процес пізнання індивіда протікає у взаємному зв'язку, кодeterminації Я – Інший, Я не локалізоване, воно перебуває в процесі становлення, кодeterminації, коеволюції з Іншим/Іншими [Там же. – С. 103]. Оскільки людина шляхом пізнання та шляхом практичного вироблення та застосування техніки конструює світ, то процес коеволюції залежить від світобачення людиною світу природи.

Якщо "автопоезис" є властивістю внутрішньої самоорганізації живого, то зовнішній механізм розвитку виражається в коеволюції [див. *Наумкіна О.А.* Идеї самоорганізації та коеволюції в осягненні розвитку складних систем // *Философия природы и практическая философия. Материалы конференции.* – К., 2004. – С. 172-173]. Отже, людина та природа знаходяться в стані залежної коеволюції, взаємообумовленого розвитку. Тому в сучасній загаль-

нонауковій картині світу, заснованій на принципах теорії самоорганізації та глобального еволюціонізму суб'єкт та об'єкт пізнання виступають лише відносно автономними компонентами особливої цілісної системи "людина-природа", що історично розвивається. Важливо підкреслити, що коеволюційний підхід руйнує попередній образ Природи, як безжалісної боротьби за існування [Карпинская Р.С., Лисеев И.К., Огурцов А.П. *Философия природы: коэволюционная стратегия.* – М.: Интерпракс, 1995. – С. 101]. Водночас коеволюція позначає тільки характер розвитку [див. Там же. – С. 149–151], але не визначає його напрям.

Отже, філософія природи через використання ідей глобального еволюціонізму, коеволюції та автопоєзису знаходить методологічну базу для наукового виявлення зв'язків системи "людина–природа" на онтологічному, світоглядному та епістемологічному рівнях. Таким чином виявляється однорівневість (відсутність панівного положення в системі "людина-природа"), взаємовизначеність, і, в результаті, взаємозалежність в межах системи "людина–природа". Принципи глобального еволюціонізму та теорії самоорганізації дозволяють включити ідею коеволюції в межі загальнонаукової картини світу.

Н.А. Гончарова, преп., ТПУ, Томск, Россия
natg@tpu.ru

СМЕНА КАРТИН МИРА: К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА

Современная наука развивается, являясь частью общей динамики цивилизационных процессов. Данное ситуационное пространство называют глобализацией. Так, проявлением изменений является интеграция науки, тенденция объединения научного знания. В связи с чем отмечается высокая значимость междисциплинарных исследований, которые являются необходимым условием существования и востребованности научного знания как такового. Рассмотрим что происходит с одной из системаобразующих, концептуальных, мировоззренческих структур, которой является научная картина мира.

При этом используем следующее определение научной картины мира, предложенное В.С. Степиным.

"Научная картина мира – особая форма теоретического знания, репрезентирующая предмет исследования науки соответственно определенному этапу ее исторического развития, посредством которой интегрируются и систематизируются конкретные знания, полученные в различных областях научного поиска. Термин "картина мира" используется в различных смыслах. Он применяется для обозначения мировоззренческих структур, лежащих в фундаменте культуры определенной исторической эпохи. В этом же значении используются термины "образ мира", "модель мира", "видение мира", характеризующие целостность мировоззрения. Термин "картина мира" используется также для обозначения научных онтологий, т.е. тех представлений о мире, которые являются особым типом научного теоретического знания. В этом смысле понятие Н.К.М. используется для обозначения горизонта

систематизации знаний, полученных в различных научных дисциплинах." [Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Минск: Изд. В.М. Скаун, 1998. – С. 459].

Не ставя цель разработать собственную периодизацию научных картин мира, обратимся к ряду работ авторов, занимавшихся проблемой смены картин мира, и сопоставим две типологии картин мира. Используя принцип междисциплинарности, представим одну типологию предложенную социологом, другую философом.

В системе научного знания нового времени наибольшее влияние и признание имели "пять доминирующих научных картин мира и способов его познания: схоластическая (можно говорить и о мифологической картине мира как исторически первой); механистическая; статистическая; системная; диатропическая картина мира. На стыке системной и диатропической картин мира, соответствующих им способов познания активно развивается синергетика, синергетическое видение мира, технологии его синергетического осмысления" [Григорьев С.И. Смена научных картин мира и социология. – М., 2000].

Другая типология картин мира может быть представлена, если взять за критерий "тип научной рациональности".

В развитии науки можно выделить такие периоды, когда преобразовывались все компоненты ее оснований. Смена научных картин мира сопровождалась коренным изменением нормативных структур исследования, а также философских оснований науки. Эти периоды правомерно рассматривать как глобальные революции, которые могут приводить к изменению "типа научной рациональности". В последней трети 20 в. произошли радикальные изменения в основаниях науки, которые позволяют говорить о четвертой глобальной научной революции, в ходе которой начала складываться постнеклассическая наука.

Отечественный философ Степин выделяет три исторических "типа научной рациональности". Это – "классическая рациональность" (соответствующая классической науке в двух ее состояниях – дисциплинарном и дисциплинарно-организованном); "неклассическая рациональность" (соответствующая неклассической науке) и "постнеклассическая рациональность" [Степин В.С. Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – С. 632].

Соответственно можно говорить о классической, неклассической и постнеклассической научных картинах мира, которые на определенных этапах развития цивилизации сменяли друг друга. Каждая последующая картина мира "дописывала" и корректировала предыдущую, отражая новые достижения и открытия науки. Необходимо отдавать отчет в том, что этот процесс, во многом социокультурно детерминированный, происходил и происходит постепенно и не является внезапной заменой одной парадигмы на другую. Научный поиск, философско-методологические дискуссии, разработка методологии и категориального аппарата ведут к формированию новых теорий, закладывающая фундамент для построения новых научных онтологий и картин мира.

Таким образом, можно констатировать, что большинство ученых и исследователей разных отраслей научного знания склонны характеризовать современный этап развития науки как постнеклассический. Итак, современная научная картина мира может быть обозначена как постнеклассическая, ядром которой является эволюционно-синергетическая парадигма.

ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДИНИ В КОНТЕСТІ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

Планетарний мегасоціум XXI ст. зазнає кардинальної трансформації всіх сфер його життєдіяльності. За глибиною, масштабами і значенням усі трансформації рішуче перевершать усі види економічних, політичних і науково-технологічних переворотів, що відбулися дотепер. Могутній шквал науково-технічних перетворень породжує могутні супертехнології, котрі дають змогу людині зухвало вторгатися у фундаментальні першооснови матерії. Вторгненням у ці першооснови людина запускає гігантські процеси, початок яких лежить у світі елементарних частинок і атомарних структур, а наслідки цих процесів – у макросвіті мегасвіті. Оскільки такі технології мають справу з об'єктами і процесам; котрі відбуваються в нанометровому масштабі, то їх іменують нанотехнологіями. А тому, що об'єкти і процеси такого масштабу підпорядковуються законам квантової теорії, технології, які мали з ними справу, називають також "квантовими технологіями". Іноді їх іменують також "технологіями третього тисячоріччя": сучасні експерти пророкують, що саме на них ґрунтуватиметься спосіб відтворення людського буття у нинішньому тисячоріччі.

Новітній шквал науково-технологічних революцій, що стрясають нині космофізику, молекулярну біологію, нанофізику, нанохімію, когнітивні науки, комп'ютерсайнс, наноінформатику, наноелектроніку – пріоритетний предмет філософсько-методологічних досліджень. Безперервно прискорюючи гонку в сфері хайтек-індустрії, зазначені революції до кінця XXI ст. визначатимуть обрїй наукового світогляду. Саме з цих причин філософський дискурс про нинішні зміни соціальної ролі науки й породжуваної нею хайтек-індустрії, про довгострокові наслідки цих змін стає найвпливовішим дискурсом нашого часу.

Завдяки зазначеному шквалу революцій процес науково-технологічного оволодіння людиною Всесвіту вийшов на новий виток, пов'язаний зі створенням та використанням наноінженерійних, молекулярно-біологічних, наногеномних, наномедичних технологій, технологій нейрочипів, віртуальної реальності, штучного інтелекту. Розгортаючи практику реалізації таких грандіозних мегапроектів, як "Геном", "Геном людини", "Протеом", "Нанотех", "Біотех", "Штучний суперінтелект", людина XXI ст. усвідомлює себе як таку, що існує не тільки у вигляді біологічної тілесності, яка еволюціонує, але й у формі багатовимірного розумного соціокультурного середовища, яке поступально інтегрує в себе всі творіння людського генія (від кам'яного шкребка до штучного суперінтелекту). Та форма існування людини, яка була характерна для доби Модерну, тепер усвідомлюється не як єдино можлива, не як онтологічна константа, а як одна з минулих еволюційних форм людського існування у світі.

Мірою наближення планетарного соціуму до стану антропної сингулярності турбота людини про прийдешню долю свого власного буття у світі здобуває різні форми. Будучи етико-онтологічним відношенням людини до свого власного буття.

Дискусія з проблеми про моральну виправданість нічим не лімітованого подолання природи людини розколола співтовариство гуманітаріїв ХХІ ст. на два табори – *гуманістів і трансгуманістів*. Перші вимагають категорично заблокувати дію перелічених нами факторів, накласти табу на будь-які технологічні вторгнення у фундаментальні першооснови людської природи.

На відміну від них, *трансгуманісти* наполягають на цілковитому праві вільної особистості втручатися в природу. На їхню думку, не має бути моральних або етичних табу, котрі забороняли б людям за їхнім власним розсудом змінювати свою природу. Вони не убачають нічого негожого ні в бажанні жити якомога довше, ні в природному прагненні зробити, вивчити й пережити більше, ніж це можливо нині, за звичайного людського життя. Особистість, у розумінні *трансгуманістів*, має право розвиватися, ставати дорослим значно довші, ніж ті жалюгідні вісімдесят років, які відпущено їй еволюційним минулим.

Не претендуючи на вичерпно повне й абсолютно достовірне знання про те, що означає бути *постлюдиною*, трансгуманісти застерігають нас, що справи, вчинки прагнення *постлюдей* можуть виявитися нашому нинішньому розумінню такими ж недоступними, як і приматам – розуміння складності нашого людського життя.

Але як би не ставитись до позиції трансгуманістів, сьогодні неможливо вірогідно прогнозувати фінал загостреної суперечки про стратегію самоподолання людини. Зрозуміло лише одне: практика., застосування технологій третього тисячоріччя – це гігантський і вкрай ризикований експеримент над людством у всій своїй тотальності. Антропологія постлюдини, яка народжується на наших очах, – це не абсолютно обґрунтована теорія, а, скоріше, практика пошуку шляхів до нової філософії, здатної перебороти вади й обмеженості практичної філософії доби Модерну.

Д.С. Дели-Славов, студ., ОНУ ім. І.І. Мечникова, Одесса
denis-deli@rambler.ru

СИСТЕМНО-ДЕСКРИПТОРНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ ФИЛОСОФИИ НАУКИ К. ПОППЕРА И СТ. ТУЛМИНА В РАМКАХ ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ (ОТС)

Постепенное усиление темпов научно-технической модернизации производства и увеличение информационного потока требует не только новых методов овладения информацией, но и методов, способных эффективно проанализировать уже существующие информационные потоки, теории. Одним из методов, способных адекватно отвечать перечисленным свойствам, представляется системно-параметрический анализ как научных, так и гуманитарных теорий. Преимущество применения Параметрической ОТС заключается в том, что теория или концепция рассматривается в виде системы, с выделением системных дескрипторов. В Параметрической ОТС существуют параметры, благодаря которым возможно сравнение различных системных моделей по системным дескрипторам. Это реляционные системные параметры, то есть набор некоторых отношений, а именно таких, что любые системы находятся в каком-то отношении из этого набора [Уйо-

мов А., Сарасва І., Цофнас А. Загальна теорія систем для гуманітаріїв / Під ред. А.І. Уймова. – Варшава: Universitas Rediviva, 2001].

Название дескриптора	Что означает	Системная модель концепции К. Поппера	Системная модель концепции Ст. Тулмина
концепт	некоторый способ представления научной теории как системы	свойство научного знания развиваться по аналогии с неodarвинистской теорией эволюции	свойство концептуальных и научных изменений эволюционировать в соответствии с дарвиновской концепцией
структура	значения определяются концептом системы; отношения между понятиями в научной теории	отношение отрицания между теорией фальсифицированной и вновь выдвинутой; принцип фальсификации; отношение сходства между научным знанием и теорией эволюции	аналогичность процесса концептуальных изменений и процесса эволюции; отбор как искусственный (селекция), так и естественный
субстрат	понятийный состав теории; то, на что распространяет свои значения концепт и структура системы	гипотезы, теории, которые выдвигаются, эмпирические данные, живые организмы, теория эволюции так же являются элементами субстрата	понятия, процедуры, исторические популяции, проблемы, цели, дисциплины, профессии, целые науки и языки

[Критика современных немарксистских концепций философии науки / Отв. ред. А.И. Ракитов. – М.: Наука, 1987].

Из таблицы видно, что структуры системных моделей различны, не изоморфны, хотя и можно провести некоторые аналогии между их элементами. Например, метод проб и ошибок К.Р. Поппера несколько сходен по выполняемым функциям с селективным и естественным отбором гипотез Ст. Тулмина. Оба элемента структуры призваны сосредоточить внимание ученых на наиболее продуктивных гипотезах. Субстраты концепций одинаковы, то есть здесь применим системный реляционный параметр "полностью совпадать по субстрату". Это объясняется тем, что как К. Поппер, так и Ст. Тулмин ставили перед собой задачу объяснения развития науки на протяжении истории человечества. Поэтому и элементы субстрата обеих системных моделей совпадают. Необходимо также помнить о том, что одним из инструментов объяснения развития науки служит теория эволюции Ч. Дарвина. Таким образом, основное различие обеих системных моделей заключается в неизоморфности их структур. То есть того набора методов, которые представлялись для Поппера и Тулмина наиболее важными при объяснении развития научного знания и выделялись ими как первостепенные. Наряду с существующими концептуальными и структурными различиями нами было выявлено, что системы почти полностью совпадают по субстрату.

СБЫВШЕЕСЯ ПРОРОЧЕСТВО ИЛИ ИНТЕГРАЦИЯ НАУК ЧЕРЕЗ ЭКСТРАПОЛЯЦИЮ МЕТОДА

Всемирно известный экономист, лауреат Нобелевской премии В. Леонтьев в статье методологического характера [The journal of philosophy. – 1948. – Vol. XLX, № 23] сделал ряд выводов о состоянии академической экономической науки и о проблеме междисциплинарного сотрудничества, выводов, как он полагал сам, вынуждающих экономистов, психологов, политологов и антропологов определить свои позиции. Участие этих и многих других наук в междисциплинарных исследованиях требует отказа от методологического параллелизма, при котором каждой наукой применяется свой специфический тип анализа общего сложного объекта. При этом выявляются "свои" законы в его развитии, описываемые собственным аналитическим аппаратом. Таким образом, развившись абсолютно независимо, эти науки в рамках междисциплинарных проектов остаются невзаимодействующими между собой. Одна избранная дисциплина попирает паритет всех остальных и добивается выбора монистической, *своей* интерпретации результатов исследования, исключая, тем самым, практически плюрализм решения.

Леонтьевым предложен **метод систематического исключения невозможных последовательностей** (см. подробнее [Дмитриева М.С. Легитимация психических свойств человека творящего // Наука і освіта. ПНЦ АПН України. – 2007. – № 4–5. – С. 53–57]), т.е. новый подход выбора дисциплин и их вклада в общую интерпретацию модели исследуемого объекта. Принцип, согласно которому ни одной, даже достаточно высокоразвитой, автономно выступающей науке не под силу исчерпывающая интерпретация свойств сложного объекта, требует обеспечить взаимодействие всех участвующих наук. Они должны, по словам Леонтьева, для подлинного взаимодействия "обрести готовность переходить от одной интерпретации к другой", выявляя сопряженные зоны знания об объекте каждой из них. В итоге попарного сравнения образуется комбинация подходов, наилучшим образом приспособленная к изучению объекта в рассматриваемой ситуации, как возможное единство всех альтернативных позиций. Леонтьев уверен, что "такой метод может превратить науку, которая раньше практически не привлекалась для анализа определенной ситуаций в самый важный, может быть, единственный элемент наиболее эффективной схемы объяснения" [Леонтьев В. К вопросу о плюралистической интерпретации истории и проблеме междисциплинарного сотрудничества // Экономические эссе. – М., 1990. – С. 27–36]. Похоже, что методу В.Леонтьева грозила участь *ceteris paribus* [Дмитриева М.С. Обнаруживаемое обнаружение или *ceteris paribus* бус // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2004. – С. 31–35] в анналах методологии.

Пять лет назад мир узнал имена двух лауреатов Нобелевской премии по экономике: психолога профессора Даниэла Канемана, который был отмечен "за исследование реального поведения экономических субъектов в условиях современной рыночной экономики" и Верона Смита "за применение лабора-

торных исследований в качестве средства эмпирического анализа экономики" [Филатова А.Н., Алексеев С.А. Отклик на событие (абстрагирование сущности и его пределы) // Философское наследие и современность. – М., МГУ. – Вып. IV, Ч. 2. – С. 30–36].

Во многих областях знания обращения к психологическим свойствам объекта до сего дня считалось психологизмом, а применение методов лабораторных исследований в психологии для социальных наук категорически исключалось. Но именно психология стала "единственным элементом" объяснения реальных экономических процессов и обоснования их человекомерности, что и было отмечено высокой наградой. Взаимодействие двух наук подняло когнитивный потенциал предметного поля исследования и в результате абстрактный *homo economicus* уступил место целостному, полноценному, многообразно проявляющему себя индивиду. Прорыв психолого-экономического знания стимулирует активное развитие научной мысли в сфере междисциплинарных исследований по изучению творчески активного человека как субъекта любого деятельностного процесса.

Е.В. Добровольская, асп., ХНУРЭ, Харьков
dobrovolska@gmail.com

ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ОНТОЛОГИИ

В рамках философии компьютерных наук (philosophy of computer science) рассматривается множество вопросов. В данном докладе обратимся к одному из них – философским основаниям компьютерной (формальной) онтологии.

В контексте компьютерных наук онтология определяется как эксплицитная спецификация концептуализации, где концептуализация представляет собой упрощенное видение мира, представленное с определенной целью; как изложение логической теории [Gruber T.R. Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing // International Journal of Human-Computer Studies. – Vol. 43. – P. 907–928]; как логическая теория, предназначенная для выражения онтологического знания; как концептуализация, где концептуализация представляется в следующем виде: $\langle W, D, R \rangle$, где W – набор возможных миров, D – набор объектов из предметной области, R – набор интенциональных отношений в этой области [Guarino N., Giaretta P. Ontologies and Knowledge Bases. Towards a Terminological Clarification // Towards Very Large Knowledge Bases. – Amsterdam: IOS Press, 1995]; как словарь терминов с общепринятыми определениями, созданный для получения лексической или таксономической системы для представления знаний [Smith B. Ontology // The Blackwell Guide to Philosophy of Computing and Information. – Oxford: Blackwell, 2003. – P. 155–166].

Проблемы философского характера, лежащие в основе идеи создания компьютерных онтологий и возникающие при их разработке – возможно ли создание универсальной структуры, описывающей окружающий мир; возможны ли категоризация всего сущего, формализация знаний о мире; вопросы существования и соотношения слово-объект; возможность создания униве-

рсального языка и др. Эти вопросы рассматривались в XXв. представителями двух философских направлений, которых можно считать разработчиками философских оснований компьютерной онтологии, – аналитической философии и феноменологии.

Особый интерес представляет феноменологическое учение. Феноменология в ходе своего развития получала различные интерпретации. Основателем данного философского направления был Э. Гуссерль, к предшественникам относят Ф. Brentano и К. Штумпфа, к представителям феноменологического направления причисляют М. Хайдеггера, Р. Ингардена, Л. Бинсвангера, М. Шелера и др. Условно в феноменологическом движении можно выделить несколько традиций: трансцендентальную, экзистенциальную, герменевтическую, лингвистическую, этическую, экспериментальную или практическую.

Непосредственно разработку идей, лежащих в основе создания компьютерной онтологии, мы находим у Эдмунда Гуссерля, который в "Логических исследованиях" [Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000] использовал термин "формальная онтология". Формальная онтология, по мнению Гуссерля, имеет дело со взаимосвязями вещей, со структурами и отношениями, которые представлены объектами и отношениями реальности. Формальным онтологиям Гуссерль противопоставил региональные онтологии, создаваемые для того, чтобы выделить фундаментальные понятия различных регионов научного поиска (физическая природа, общество, религия, мораль и т.д.). Такие фундаментальные понятия (пространство, время, причинность, личность и т.д.) формируют предметную область – "конститутивную проблематику".

Таким образом, можно утверждать, что термины "формальная онтология" и "региональная онтология" имеют феноменологическое происхождение. И если региональная онтология в интерпретации компьютерных наук продолжает развитие идей, заложенных Гуссерлем, то термин "формальная онтология" в феноменологии и компьютерных науках трактуется по-разному. Это связано с тем, что в компьютерных науках установлено прямое отношение материальный регион – формальная онтология, при этом опускается одно из ключевых понятий феноменологии – сущностная форма. С точки зрения Гуссерля, материальное подчинено формальному, формальная онтология предписывает всем материальным онтологиям общую формальную устроенность.

В.М. Заглада, асп., ЖДУ ім. І. Франка, Житомир
victor_zaglada@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ: НЕОБХІДНІСТЬ ОНОВЛЕННЯ ІДЕАЛІВ ТА КРИТЕРІЇВ

Наука являє собою виокремлену, привілейовану сферу людської діяльності, яка досить тісно пов'язана із поняттям раціонального. У розвитку науки починаючи з XVI ст. можна виділити три основних типи раціональності: класичний (XVI – поч. XX ст.), некласичний (перша пол. XX ст.), постнекласичний (кінець XX ст. – поч. XXI ст.). Постнекласичний тип раціональності "вра-

ховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки із засобами, але й ціннісно-цільовими структурами діяльності, припускаючи експлікацію внутрішньонаукових цінностей і їхнє співвіднесення із соціальними цілями й цінностями" [История философии: Энциклопедия / Под. ред. Грицанова А.А. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 784].

Сучасний стан науки, а також стан рефлексії над нею, як і раніше стимулюють актуальність проблеми наукової раціональності, яка є частиною загальнофілософської проблеми раціональності, досить популярної у ХХ ст. Наукова раціональність є однією із важливих внутрішніх цінностей сучасного наукового пізнання, взагалі, і природничо-наукового, зокрема.

Проблема раціональності науково-пізнавальної діяльності виникає *лоперше* у зв'язку із труднощами обґрунтування, пояснення, виправдання і прийняття складних систем, які знаходяться у стані побудови та включають людину (об'єкти сучасних біотехнологій, у першу чергу генної інженерії, медико-біологічні об'єкти, великі екосистеми й біосфера в цілому, людиномашинні системи, включаючи системи штучного інтелекту, соціальні об'єкти тощо), і, особливо, у зв'язку із збільшенням ступеня їх абстрактності, все більшому віддаленні думки від чуттєво сприйманої реальності.

По-друге, проблематику наукової раціональності породжують також і нетрадиційні гносеологічні ситуації у процесі освоєння нових шарів реальності (хаос, віртуальні світи, вакуум тощо). При цьому у своїх дослідницьких практиках наука все частіше зіштовхується із феноменом невизначеності. Все більш активне входження сучасної науки у сферу невизначеного, можливого породжує у деяких радикально ("лінійно") і категорично немислячих авторів зростання недовіри до науки і навіть антисциєнтистські настрої. Хоча, слід відмітити, що у самій філософії все більше наполегливо пробиває собі дорогу думка про те, що філософія, на відміну від традиції рефлексувати над дійсністю, повинна тепер все частіше звертатися до світу можливого [Эпштейн М.Н. Философия возможного. – СПб., 2001]. Останнім часом ми все частіше у суспільному житті чи науковому пізнанні маємо справу не стільки з реальними, скільки з можливими об'єктами і навіть світами. У сучасних філософів існує думка про те, що справа філософії тепер не пізнавати-осмислювати і не перетворювати його, а створювати можливі світи.

По-третє, проблематика раціональності стає актуальною завдяки взаємному збагаченню методології природознавства методологічним досвідом соціогуманітарних наук, а також внаслідок посилення "пресингу" на науку і наукову спільноту з боку позанаукових форм знання й псевдонауки [Дынич В.И., Ельяшевич М.А., Толкачев Е.А., Томильчик Л.П. Внеаучное знание и современный кризис научного мировоззрения // Вопросы философии. – 1994. – № 12. – С. 122–134; Романовская Т.Б. Рациональное обоснование внеаучного // Вопросы философии. – 1994. – № 9. – С. 23–36]. До певної міри пресинг це – реакція (при чому нерідко гіпертрофована) на негативні наслідки науково-технічного прогресу (екологічна криза, Чорнобильська трагедія тощо).

По-четверте, у сучасній філософії науки під стягом опозиції нео- і пост-позитивізму, що продовжується, нерідко наполягають на перегляді традиційних концепцій істини [Латнем Х. Введение к книге "Реализм и разум" // Сов-

ременная философия науки : Хрестоматия. – М.: Логос, 1996. – С. 209–220; Что есть истина? (обсуждаем проблемы) // Философские науки. – 1990. – № 4, 6, 9, 12]. Зокрема, популярна протягом тривалого часу кореспондентна концепція істини тепер усе частіше поступається місцем дескриптивній. Все це, разом із зверненням методологічної свідомості вчених (особливо це характерно для вчених-теоретиків) до аксіологічних, поза- і білянаукових аспектів наукової діяльності, актуалізує проблему раціональності, яку не випадково відносять до "одного із кардинальних питань методології науки" [Грязнов Б.С. Логика, рациональность, творчество. – М.: Наука, 1981].

По-п'яте, провокаційна місія постмодернізму, прихильники якого вказують на незвичайні, навіть радикальні тенденції в сучасному науковому пізнанні чи, по меншій мірі, на постмодерністські ситуації, які час від часу виникають у сучасній науці [Ратников В.С. Понятие постмодернистской ситуации и её эпистемологические особенности // Постмодерн: переоценка ценностей. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2001. – С. 67–87].

Прогрес сучасних природничо-наукових знань та успіхи синергетичного підходу ведуть до визнання правомірності і виправдання в багатьох гносеологічних ситуаціях більш "м'якої" методології наукового пізнання (на відміну від методології класичної науки) у процесі прийняття теоретичних побудов у якості наукових. Цю нову методологію Ратников В.С. представляє у вигляді "чотирьох відмов" [Ратников В.С. Научная рациональность: на пути к обновлению критериев и идеалов // Sententiae : Наукові праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). – 2004. – Спецвипуск №1 "Феномен раціональності" – С. 173–174]:

1) відмова від пріоритету класичного (лапласівського) і квантовомеханічного детермінізму і перехід до більш "м'яких" його форм, які допускають поєднання (як взаємне доповнення) жорстко-детерміністичних і ймовірно-статистичних способів опису, хоча і з можливими обмеженнями на здатність їх передбачення;

2) відмова від пріоритету лінійних способів опису, стилю мислення і перехід до нелінійних як більш багатих можливостями і реалістичних, що дозволяють описувати також і хаотичні системи;

3) відмова від пріоритету простоти в науковому описі (репрезентації) і поясненні світу та розширенні класу можливих для наукового дослідження об'єктів;

Э.Ю. Калинин, ст. препод., МЭИ, Москва, Россия
m-m-21-42@mtu-net.ru

ВОЗМОЖНЫЕ СЦЕНАРИИ БУДУЩЕГО НАУКИ

Каким представляется будущее науки, возможные сценарии и условия их реализации? Разделим науку на фундаментальную и прикладную и условимся, что конец прикладной науки нас не ожидает, и мы его не обсуждаем. Примем в качестве рабочего определения, что фундаментальные науки вскрывают универсальные "естественные" закономерности и описывают их

безотносительно к тем предметным морфологическим структурам, в которых они себя обнаруживают. В вопросе о будущем фундаментальной науки выделяются следующие аспекты: 1) онтологические, 2) гносеологические, 3) социо-культурные, 4) экономические, 5) цивилизационные 6) философские.

Возможные сценарии конца науки рассматривались *Г. Фоллмером* в Размышлениях о книге *Дж. Хоргана* "Конец науки". Возможны ли сценарии конца науки? Они могут быть представлены следующим образом: А) Ослабление (ее развитие ослабевает); Б) Стагнация (не наблюдается дальнейший прогресс знания); В) Движение вспять (знание потеряно); Г) Крах (наука исчезает). Диагноз *Хоргана* о "конце науки" представляет главным образом второй сценарий. В будущем не будет открыто ничего нового, так как больше нечего открывать, и так как дальнейшее развитие познания становится все сложнее. Прежние успехи науки обернулись ее закатом. 1) ослабление науки, когда развитие не обязательно, но происходит качественный прирост знания; 2) Нет прогресса, но есть функционирование, например, решение стандартных задач; 3) Потерянность знания в отличие от средневековья может быть просто как невостребованность; 4) Исчезновение науки как перерождение ее в эпоху постмодерна. На наш взгляд, нет практически никаких эпистемологических оснований для утверждений о конце науки.

В каждой из фундаментальных наук от физики до социологии положение дел таково, что "теория всего" там только ожидается или декларируется. Даже в физике, где объединение взаимодействий как-то прогрессирует говорить об окончательной теории не приходится, причем в любой из версий (от традиционной – до струнной и т. п.). Более того, даже объединительная теория в физике реально не включает в себя все другие физические теории. Еще хуже дело обстоит с редукцией химии – к физике, биологии – к химии и физике, психологии – к биологии и т.п. Если же ни внутри каждой из фундаментальных наук ни "между ними" не приходится говорить об окончательной интеграции, то все разговоры о конце науки выглядят как стимулирующее развитие науки, но отнюдь не фиксирующие ее конец.

Если рассматривать онтологические основания вкупе с общегносеологическими, то, скажем, в рамках ленинизма неисчерпаемость материи + недостижимость абсолютной истины давали однозначный отрицательный ответ. Но в рамках постклассической науки или философии такого рода абстрактные ответы малопродуктивны. Однако вместе с эпистемологическими основаниями они дают в целом аргументированный результат. Что касается экономических, цивилизационных и философских оснований для вывода о конце науки, то дело обстоит не так просто. Недостаточность экономических ресурсов из-за увеличения масштабы научных проектов и изменения ценностей в обществе задают реальные внешние ограничения для роста, которые в разных вариантах могут воплощаться в увядании или в стагнации науки.

Философски более интересным представляется другое. Человек достиг пределов экстенсивного (экспоненциального) роста науки как в количественном, так и в качественном аспектах. Дальнейший рост становится неизмеримо более трудным, не просто сложным, как это считает *Г. Фоллмер*. Сложным из-за различного рода когнитивных трудностей как теоретических,

так и экспериментальных. Трудным из-за того, что наука часть новоевропейского проекта (модерна, просвещения и т. п.), где предполагается развитие личности каждого индивида и его стремления к интеллектуальному и духовному прогрессу). Однако в эпоху постмодерна произошло другое. Социальный и экономический прогресс вместе с прогрессом науки сопровождался массовой деградацией человека. А место автономного субъекта заняли агенты и сети отношений. Произошла смерть субъекта, человека и т. д. Здесь постмодерн как пост-философия прав! А наука, требующая все больших героических усилий от человека и общества, оказалась в подвешенном состоянии. Чем больше нужны усилия, тем слабее массовый индивид (одномерный человек) и тем менее интересна наука массовому обществу. Эта пропасть все увеличивается и может привести к социально-антропологическому концу науки.

Стремление религии, с одной стороны, и постмодернистских форм мировоззрения и идеологии, с другой, – размыть границы между наукой и не наукой начинают давать свои плоды. Характерный пример: 1) диагностики этих процессов, так и 2) самих процессов конвергенции. У *В. Визгина* наука не имеет границ как метод познания и мышления, как способ представления устойчивых связей явлений, как целенаправленная система их обработки, заменяющая мир повседневности и традиционных верований такими конструкциями, которые позволяют контролировать явления. Наука безгранична как универсальный метод. Поскольку мы занимаемся изучением мира сегодня, нас не покидает все более острое ощущение того, что мы подошли к концу науки, что наука как некая универсальная объективная разновидность человеческой деятельности завершилась. Имеется в виду потеря веры в способность науки к открытию объективной внеисторической и внесоциальной истины. Подобный исторический и культурологический релятивизм фиксирует философско-мировоззренческие границы классического образа науки.

***Т.А. Капитонова, канд. филос. наук, науч. сотр.,
Институт философии НАН Беларуси, Минск
tanuk@rambler.ru***

КАТЕГОРИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В МНОГОАГЕНТНЫХ СИСТЕМАХ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

В последнее десятилетие ведущее место в направлении искусственного интеллекта занимают исследования по интеллектуальным агентам и многоагентным системам. Многоагентные системы интегрируют передовые достижения в области информационных технологий и представляют собой качественно новый, более высокий уровень их развития. Как отмечает В.Б. Тарасов, данное направление может стать "ядром нового междисциплинарного комплекса наук об искусственном – синергетической информатики, в русле которой предполагается возникновение системных качеств новых информационных и коммуникационных технологий [*Тарасов В.Б.* От искусственного интеллекта к искусственной жизни: новые направления в науках об искусственном // *Новости искусственного интеллекта.* – 1995. – № 4. – С. 93–117].

Синергетическое измерение все глубже проникает в классические методы и модели искусственного интеллекта, делая акцент на исследовании кооперативных механизмов зарождения, самоорганизации и эволюции сложных открытых интеллектуальных систем. Происходит изменение точки зрения на предмет и объект исследования искусственного интеллекта. Если для классического искусственного интеллекта в качестве таковых выступают человеко-компьютерные системы, то синергетический искусственный интеллект вводит в ракурс своего рассмотрения сообщество неоднородных взаимодействующих агентов.

Решение задачи одним агентом на основе инженерии знаний представляет собой точку зрения классического искусственного интеллекта, согласно которой агент (интеллектуальная система), обладая глобальным видением проблемы, имеет все необходимые способности, знания и ресурсы для ее решения. Напротив, в распределенном искусственном интеллекте вообще и в теории многоагентных систем, в частности, предполагается, что отдельный агент может иметь лишь частичное представление об общей задаче и способен решить лишь некоторую ее подзадачу. Поэтому для решения сколько-нибудь сложной проблемы, как правило, требуется *взаимодействие агентов*, которое неотделимо от организации многоагентной системы. Этот социальный аспект решения задачи является важной составляющей той концептуальной новизны, которая свойственна многоагентным системам искусственного интеллекта.

В многоагентных системах категория взаимодействия играет ключевую роль, т.к. позволяет реализовать методологически выверенный переход от индивидуальной интеллектуальной системы к коллективу интеллектуальных агентов. Взаимодействие агентов выступает в качестве интегрирующего фактора, посредством которого происходит объединение частей в определенный тип целостности, т.е. в коллектив или сообщество. При этом, причинами взаимодействия между агентами, чаще всего, являются: потребность агента в ресурсах других агентов; потребность агента в знаниях, опыте других агентов касательно некоторой проблемной области. В свою очередь, условиями для реализации взаимодействия выступают, прежде всего: совместимость целей или намерений агентов; обязательства агентов друг перед другом. Наличие обязательств, дополненное нехваткой индивидуальных ресурсов и неспособностью отдельного агента решить задачу в одиночку, запускает в действие механизм кооперации агентов друг с другом.

Взаимодействие агентов осуществляется в двух формах: коммуникативной – в виде обмена сообщениями и поведенческой – путем создания изменений в окружающей среде. Коммуникация, важнейшее значение которой состоит в социализации агентов, характеризует семиотический аспект их коллективного взаимодействия и лежит в основе социальной организации многоагентных систем. При анализе поведенческой составляющей взаимодействия агентов в многоагентных системах мы использовали категорию деятельности, которая в нашем случае проявляет себя как активное субъект-объектное взаимодействие агента с окружающей действительностью, в ходе которой агент, обладающий внутренними механизмами мотивации и целеполагания, удовлетворяет свои потребности и реализует поставленные перед собой цели.

РЕЛЯТИВНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Развитие науки, принесшее колоссальные блага, появившиеся в результате научно-технического прогресса, и одновременно разбудившее огромные разрушительные силы, угрожающие существованию самой человеческой цивилизации, неоднозначно оцениваются в современной культуре и философии. Возникнув в самой человеческой культуре, наука является порождением рационалистических тенденций ее развития.

Сегодняшнее представление о науке – это образ, который формируется у человека под воздействием ее лидирующего положения в современной цивилизации. Он основан на вере в ее могущество и способность решить все проблемы, стоящие перед человечеством. Наша культура во многом детерминируется наукой.

К. Поппер утверждал, что наука не может ничего безоговорочно проверить или доказать. Она способна только осуществлять фальсификацию суждений, доказывать ложность чьих-то претензий на обладание знанием. Почти все, что наука раньше считала истинным, со временем утратило свое значение. Поппер доказывал, что в выдвижении гипотез отсутствует всякая логика. Она появляется только в их проверке и отбрасывании. Ученые выдвигают множество гипотез, а затем стараются опровергнуть или подтвердить их с помощью эмпирических данных, устраняя неподходящие. И чем больше опровергающих исключений, тем уже границы применимости гипотезы. С. Тулмин сравнил развитие современной науки с биологической эволюцией и выдвинул идею эволюционной эпистемологии. По его мнению, в научном сообществе идет борьба между разнообразными теориями за признание, наиболее удачные из них отбираются и передаются следующему поколению, изменчивость и отбор в мире теорий и в живой природе очень похожи между собой.

Упадок веры в науку и в непременную истинность научного знания дал П. Фейерабенду веские основания провозгласить принцип теоретического анархизма. По его мнению, разнообразие теорий заключается в различии мировоззренческих и социальных установок ученых. Таким образом, научное знание в какой-то мере приобретает идеологическую окраску.

Рассуждения о существовании неких общих критериев научности, неисторичны, т.к. отражают лишь один из моментов истории, на котором оказались человечество и наука. Хотя, путем определенного рационального отбора, можно указать на отдельные общенаучные критерии, но ведь и сами принципы этого отбора изменяются. То, что считалось научным и рациональным столетия назад, сегодня может рассматриваться как нерациональное, и наоборот, иногда определенные внерациональные моменты человеческой деятельности становятся рациональными методами познания. Кроме того, понятие рациональности различается в зависимости от типа культуры. Т.о. критерии научности зависят от социокультурного контекста их принятия.

Наука, отмечает Фейерабэнд, близка по многим своим параметрам к мифологии. Наука – это миф современной культуры. Прежде всего, чисто

мифологическим является принцип, заключающийся в следовании ученых принятым правилам и стандартам. Аналогично этому, миф также всегда жестко запрограммирован. Обоснование мифа науки осуществляется точно так же, не посредством рациональных аргументов, а на основе веры в нее, так как "современная наука подавляет своих оппонентов, а не убеждает их. Наука действует с помощью силы, а не с помощью аргументов". Структура научной теории также близка к мифу. Так, в них обоих можно выделить определенную базовую идею, которая не подлежит разрушению при их изменении. В мифологическом сознании существует система основополагающих положений – запретов, табу, которые в научной теории называются ее фундаментальными основаниями.

Научное сообщество создает механизм их защиты, который очень напоминает, отмечает П. Фейерабенд, защитную "табу-реакцию". "Фундаментальные верования защищаются с помощью этой реакции, а также с помощью вторичных усовершенствований, и все то, что не охватывается обоснованной категориальной системой или считается несовместимым с ней, либо рассматривается как нечто совершенно неприемлемое, либо – что бывает чаще – просто объявляется несуществующим. Наука не готова сделать теоретический плюрализм основанием научного исследования"[П.Фейерабенд]. Однако без такого "догматизма" наука не смогла бы осуществить своих претензий на познание истины, которая в каждой науке объявляется единственно истинной и является таковой, но в узких предметных рамках. Это ее важнейшее свойство, позволяющее сохранять знания в виде системы концептуальных теорий.

К.В. Клименко, асп., КНУТШ, Київ
pled@ukr.net

ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ГРИ ЯК ПРЕДМЕТУ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Ігрова поведінка є однією з найважливіших складових побутової поведінки людини. Людина немов би носить декілька театральних масок, залежно від ситуації, в яку вона потрапляє, кола осіб, з якими вона спілкується. "Гра стає універсальним адаптером індивідуума до реальності, способом пристосування людини до навколишнього світу" [Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. – СПб.: Лениздат, 1992. – С. 159]. Гра відособлюється від "буденного" життя місцем дії та тривалістю. Ізольованість є третьою відмітною ознакою гри. Вона "розігрується" в певних рамках простору і часу. Перебіг ігрових подій і сенс містяться в ній самій. Поки відбувається гра, в ній панує рух, прямий і зворотній, підйом і спад, чергування, зав'язка та розв'язка. Будучи одного разу зіграною, вона залишається в пам'яті гравців і може бути повторена у будь-який час. Ця повторюваність є однією з істотних властивостей гри. Вона характеризує не тільки гру в цілому, але і її внутрішню структуру. Елементи повтору, рефрену, чергування зустрічаються на кожному кроці майже у всіх розвинених ігрових формах.

Окрім часового, є ще і просторове обмеження гри. Будь-яка гра протікає усередині свого ігрового простору, який заздалегідь позначається. Усередині цього ігрового простору панує власний порядок, а щонайменше відхилення від цього порядку розладжує гру, позбавляє її власного характеру і знецінює.

Серед кваліфікацій, доречних відносно гри, можна виділити напругу. Елемент напруги займає в грі особливе і важливе місце. Напруга означає невпевненість, нестійкість, якийсь шанс або можливість, а в азартній грі вона досягає крайньої точки. Саме елемент напруги задає ігровій діяльності, яка сама по собі лежить поза областю добра і зла, цілком певний етичний зміст. В усякому разі напруга гри піддає перевірці самого гравця: його фізичну силу, витримку і завзятість, винахідливість і відвагу, витривалість, а разом з тим і духовні сили гравця, адже він, одержимий бажанням виграти, повинен триматися в рамках дозволених грою правил. Властиві грі порядок і напруга логічно ведуть до дослідження ігрових правил. Вони диктують, що матиме силу усередині відмежованого грою тимчасового простору. Правила гри безумовно обов'язкові і не підлягають сумніву, варто їх порушити – будова гри негайно ж руйнується. Отже, серед загальних ознак гри слід зазначити порядок, напругу і непередбачуваність. Завжди стоїть питання: чи пощастить, чи вдасться виграти? Навіть у одиночній грі на спритність, відгадування або успіх дотримується ця умова. У азартній грі елемент напруги, успіху, невпевненості досягає крайнього ступеня. Прагнення виграти набуває такої пристрасності, яка загрожує повністю звести нанівець легкий і безтурботний характер гри. "Інтерес" в азартній грі є завжди матеріальний результат ігрової дії, а також є факт ідеального порядку, що гра вдалася або зіграна. Це приємне відчуття підбивається при наявності глядачів, але їх присутність не є обов'язковим атрибутом гри" [Хейзінга Й. Номо Ludens. В тени завтрашнього дня. – М.: Академія, 1992. – С. 62]. Але найтіснішим чином пов'язано з грою поняття виграшу, яке доречне тільки коли гра ведеться двома і більш супротивниками. Що ж таке виграш? Виграти означає узяти верх в результаті гри, первинним є прагнення перевершити інших, бути першим і на правах першого удостоїтися почесностей. Зовсім по-іншому встає питання про виграш в той же покер, де сама насолода залежить від матеріальної вартості виграшу, а поняття честі визначається більшою зухвалістю і умінням блефувати. У всякій азартній грі є ставка, яка може бути чисто символічною або ж мати матеріальну цінність.

Останнім часом азартна гра сприймається все серйозніше, правила стають строгими і постійно диференціюються. Тепер гра все більше систематизується і дисциплінується, а дещо в її ігровому змісті на якийсь час втрачається. Це виявляє себе в розділенні на любителів і професіоналів. Ігрова спільнота диференціює себе на тих, для кого гра вже не гра, і тих, хто, хоча і володіє великими здібностями, стоїть рангом нижче за справжніх гравців. Поведінка професіонала вже не істинна ігрова поведінка: спонтанності і безпечності у нього вже не буває. Отже, гра придбала серйозність, з неї так чи інакше випарувалася атмосфера гри. Особливо це зрушення до серйозного торкнулося ігор, заснованих на розумовому розрахунку, наприклад шахи і гра в покер. У настільних іграх на дошці і іграх з ходами, що мали розповсюдження вже у первісних народів, із самого початку, особливо якщо це азартні

ігри (наприклад, рулетка), присутній елемент серйозного. Лише останнім часом громадська думка завдяки чемпіонатам, що отримали визнання, публічним змаганням включило всі ці розумові ігри, як на дошці, так і в карти, в спорт. Гра в карти відрізняється від ігор на дошці тим, що в картах не виключена роль випадку. У тій мірі, в якій ця гра є азартною, вона по своєму настрою і як рід заняття граничить з грою в кості, мало відповідній для організації клубу або публічного змагання. І навпаки, там, де карткова гра вимагає роботи думки, вона цілком допускає такий події, як командні змагання. Саме у карткових іграх зростання серйозності виглядає особливо красномовно. Від ломберу до кадрилі, від кадрилі до вісту, від вісту до бриджу, а від бриджу до покеру карткова гра проходить процес ускладнення і витонченості, але тільки в покері сучасна соціальна техніка стала господинею гри. Покер, з його підручниками і системами, видатними майстрами і професійними тренерами, став дуже серйозною справою. Саме така серйозність покеру викликає необхідність більш детального його розгляду, але не з математичної чи психологічної точки зору, яке б зменшило його значущість, а з точки зору організації та самоорганізації як типів соціальної структурної визначеності.

С.В. Коваленко, проф., ИГЭУ, Иваново, Россия
Kovalenko_1@pochta.ru

НЕГЭНТРОПИЙНОСТЬ КАК ПРИНЦИП ОНТОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СУЩНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Проблема определения сущности человека связана с поиском методологии онтологического исследования, приемлемой и для гуманитарного, и для естественнонаучного исследования. Традиционно в контексте гуманитарных исследований "человек" рассматривался как субъект, наделенный духовностью, и, в известной степени, противостоящий косному и живому веществу природы. При таком подходе нарушается принцип онтологического исследования, поскольку человек исключается из эволюции косного и живого вещества. Данная методология научного познания определяется как методология классической рациональности. Её реализация идет в векторе поиска вечных и неизменных сущностей и ценностей, источником которых становится метафизическое начало. По мнению Н. Гартмана, общим в онтологическом и метафизическом подходах к бытию является исследование бытия, существующего независимо от человека. То, что познано или возможно познать, изучает онтология; принципиально непознаваемое, является предметом метафизики. В этом контексте сторонники методологии классической рациональности отказались от исследования эмпирического человека.

Невозможность исследования эмпирического человека в рамках классических концепций породила иррационализм как неклассическое философское течение, основанное на изучении таких аспектов состояния субъекта, как воля, непосредственное созерцание, чувства, интуиция, бессознательное, воображение, инстинкт и т. п. Бессознательное стало приоритетным фактором формирования западноевропейской философии жизни, экзистенциализма и философской антропологии. В итоге сложились концепции не-

классической рациональности, акцентирующей внимание на естественно-биологических факторах самоорганизации человека. Определение сущности человека, как биосоциального существа, вызывает много вопросов в связи с возникающим синтезом человек – компьютер, человек и искусственные органы, человек с заданными свойствами робота.

Поиск новой методологии анализа движущих факторов самоорганизации материи и человека основан на фундаментальном обобщении И.В. Вернадского о том, что сущность человека обусловлена действием универсального принципа материально-энергетических взаимодействий Биосферы и Космоса. Онтологическая проблематика синергетической самоорганизации В.И. Вернадского позволяет нам выделить в качестве универсального признака человека – способность использовать и энергию Космоса, и биогеохимическую энергетику организма в форме культурной биогеохимической энергии или энергии человеческой культуры. В данном контексте понятие самоорганизация означает способность живого, в том числе и человека, согласовывать взаимодействие различных потоков энергии, обеспечивая свое расширенное воспроизводство в конкретных условиях бытия. Функционирование данного фундаментального принципа эволюционной самоорганизации проявляется в феномене поля, как универсального способа синергетического взаимодействия всех форм и уровней существования материи. Методология исследования онтологии человека должна исследовать его способность согласовать взаимодействие различных потоков энергии посредством интеллекта, дабы обеспечить свое воспроизводство.

Полевая природа феномена человека дает возможность применить методологию постнеклассического типа научной рациональности в трактовке В.С. Степина и снять альтернативность материализма и идеализма в понимании феномена человека и его сознания. Содержание понятия "сознание" включает в себя понятия "идеальное" и "духовное". Идеальное представляет собой проективную деятельность человека, духовность – способ самореализации личности во взаимосвязи прошлого и будущего, посредством созидания ценностей, гармонизирующих связи индивида с социумом, биосферой и Космосом. Очевидно ценности (этические, эстетические, научные) мы можем исследовать только как полевые феномены, созданные в процессе самоорганизации человечества. Их функциональное действие характеризуется негэнтропийностью, т. е. переводом рассеянной энергии в концентрированную энергию социальных институтов, обеспечивающих упорядоченность, эффективность и прогнозируемость взаимодействия человека, общества, природы.

Следовательно, самоорганизация человека направлена на движение к негэнтропийности социальных организмов, которые создают условия свободного развития индивидуальности каждого посредством созидания общественно значимых ценностей. Эффективность такого социального организма определяется его способностью реализовать творческий потенциал каждого в движении к гармонии интересов человека и биосферы.

Онтологическое определение сущности человека в контексте современной научной картины мира заключается в рассмотрении его как субъекта негэнтропийной деятельности, осуществляемой посредством субъективно-духовного моделирования реальности в целях её антропологического преобразования.

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ

Виникнення проблем "на стиках" різних наук є неминучим етапом у розвитку наукової комунікації, діалогів між вченими. Це проблеми екології, нейрокомп'ютерингу, проблеми використання ресурсів Землі, медицини і кібернетики. Також, простежуючи загальні закономірності розвитку систем, вчені розробили таке трансдисциплінарне знання, як синергетику. Коли ж мова йде про вдосконалення методологічної бази, принципів і загальних норм знання, необхідним стає звертання до філософії, але, на відміну від часів марксизму, воно вже носить діалогічний характер.

Сучасне розуміння міждисциплінарності диференціює це поняття на "міждисциплінарність", "полідисциплінарність" і "трансдисциплінарність". В наш час говорять про "інженерію трансдисциплінарності": це зв'язок різноманітних дисциплінарних знань, знань і діяльності, традицій і новацій [Князева О.Н. Пробуждающее образование // Синергетическая парадигма. – М., 2004. – С. 373–375].

Класифікація типів міждисциплінарного підходу в сучасній філософії зустрічається у В.Г. Буданова. Він розуміє міждисциплінарний підхід "ширше, ніж тільки взаємодію дисциплін" [Буданов В.Г. Синергетика коммуникативных сценариев // Синергетическая парадигма. – М., 2004. – С. 445].

Термін "міждисциплінарність" він використовує в п'яти значеннях:

1. Узгодження суміжних дисциплін, що включає феноменологічну базу.
2. Узгодження не обов'язково близьких дисциплін. Мова йде про спільність методів. Це математика, синергетика.
3. Евристична гіпотеза-аналогія, коли конструкції однієї дисципліни переносять в іншу. Незавершеність і креативність таких гіпотетичних переносів приводить до додаткових процедур обґрунтування або до перегляду основ дисципліни.
4. Метою міждисциплінарного підходу є евристична гіпотеза як міст між дисциплінами і пошуково-дослідницька діяльність.
5. Міждисциплінарність як самоорганізована комунікація [Там же. – С. 445-446].

Роль загальної картини світу для міждисциплінарного підходу детально розглядається В.С. Стьопінін: "...загальна наукова картина світу, як така форма знань, котра регулює постановку фундаментальних наукових проблем і направляє як мету трансляцію уявлень і принципів з однієї науки в іншу" [Степин В.С. Теоретическое знание. – М., 2003. – С. 610]. Обізнаність вчених із загальною науковою картиною світу має бути обов'язковою для формування мети свого вкладу в науку. Тут велику роль відіграє регулятивна ідея ідеальної комунікативної спільноти, причому її роль диференціюється на:

а) тих, кому адресовано наукові знання – суспільство, тобто практичні наслідки наукової праці з усім комплексом проблем, що чекають свого вирішення;

б) корисність знань для історії науки, для загальної картини світу, для евристики в різних науках;

в) корисність знань для наукової спільноти, котра опікується тими самими проблемами.

Ідея ідеальної комунікативної спільноти у співвідношенні з розширенням кола об'єктів пізнання, сприймається як ідея прогресу раціональності, як принцип розширення наукових перспектив.

Міждисциплінарний підхід треба розуміти як узгоджену з практикою рефлексію над знанням, що має свою специфіку. Ускладнення ситуації інтерсуб'єктивності за умов врахування складових при комунікації вчених різних наук веде до потреби вживати регулятиви – норми, правила для визначення досягнень міждисциплінарного підходу. Це результат комунікації вчених, що вивчають об'єкт з різних боків, представляють різні науки. Має місце диференціація проблем на внутрішньо наукові та комплексні. Інтерес суспільства до знань "на стиках" різних наук з їх практичним втіленням демонструє сучасні вимоги до науки.

Ставлення філософії до міждисциплінарного підходу як феномену сучасної науки повинно бути продуманим з урахуванням аналізу ролі регулятивних ідей у цьому процесі, котре веде до впорядкування наших знань згідно вимог розуму, як писав І.Кант.

Також В.С. Стьопін звертає увагу на "парадигмальні щеплення" – перенос уявлень спеціальної картини світу, а також ідеалів і норм дослідження з однієї наукової дисципліни в іншу. [Там же. – С. 579]. Тобто комунікативний інтерес однієї науки не обмежується пошуком раціональних шляхів всередині самої науки. Дослідники прагнуть бачити узагальнену картину досягнень у вивченні реальності, і комунікація вчених переростає у міждисциплінарний підхід для більш фундаментальної постановки проблем як всередині самої науки, так і "на стиках" наукового знання.

А.А. Кравчук, доц., КНУТШ, Київ

ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО ЗНАННЯ В ГЕОЛОГІЇ

Геологічна наука є однією з найдавніших галузей природознавства, однією з конкретних форм наукового пізнання природної системи, в рамках якої існує саме людство. Геологія займає провідне місце серед сучасних наук про Землю, своїми специфічними методами і формами дослідження вивчає земну кору і планету в цілому, її речовинний склад, фізичні властивості і поля, будову і історію розвитку планети. Вона також досліджує шляхи виникнення і еволюції органічного світу, перспективи оптимізації динамічної системи "людина – природне становище". Як фундаментальна наука природничо-наукового ряду, геологія пізнає такі складні форми руху матерії, якими є геологічна і біосферна форми.

Питання про основні механізми становлення нового знання, стилі мислення в сучасній геології ще не достатньо досліджені в літературі, не мають коректного тлумачення, однаково як і сама природа геологічного знання. У

відсутності поки що загальної геологічної теорії, чітко визначеної геологічної парадигми і достатньої кількості окремих теорій стосовно конкретних компонентів геологічної реальності, має місце все ж типологічний стиль мислення класичного і не класичного стилів, що проявляється у теперішній час з врахуванням історико-генетичного підходу дослідження. Це в певній мірі дозволяє у деякому теоретичному просторі реалізувати і організувати великий емпіричний досвід у рамках історично сформованих методів і процедур геологічного пізнання, що довели свою плідність.

Враховуючи "різностильність" епістемологічного процесу в геології, виділяють типові універсальні характеристики, що відображають реалії теперішнього етапу диференціації і інтеграції геологічного знання, властиві йому світоглядні посылки і уявлення.

Ось чому на даному етапі розвитку геологічної науки важливим є вивчення основних механізмів становлення нового знання в геології, вивчення можливостей їх використання.

Основними механізмами становлення нового знання в геології, як і в інших науках, є мислений експеримент, мислене моделювання і евристичний алгоритм.

Перші геологічні мислені експерименти проводилися ще в XVI ст. Ж. Бюффон отримав нові знання для визначення тривалості існування Землі за допомогою мислених експериментів. Активне використання мисленого експерименту для становлення нового знання було завжди важливим в геології і особливо зараз в зв'язку з проникненням в неї методів інших наук, особливо фізики, хімії, механіки, математики.

Крім цього найбільші можливості використання мисленого експерименту пов'язані з урахуванням факторів геологічного часу в надмірно тривалих процесах.

Наглядні моделі розширюють і збагачують абстраговану думку, дають їй силу конкретності, безпосередньої певності і виразності, поєднують її з емпіричним фундаментом наших знань.

Мислене моделювання, разом з іншими механізмами становлення нового знання також слугує ефективним засобом отримання нового знання про світ. Дослідники часто стикаються з тим, що наші спостереження – тільки частина дійсності, а стосовно геології – частина тільки сучасної дійсності. Ступінь наближення до дійсності залежить від того, який зміст надається цим фактам, яким способом факти пов'язуються в образ, що видається за дійсність.

В геології мислене моделювання для отримання нового знання набуло великого застосування на різних рівнях модельності. Мислені моделі діляться на математичні (формули, алгоритми), логічні (гіпотези, теоретичні концепції), знакові (карти, колонки, розрізи).

Геологічний об'єкт не можливо виїняти із природних зв'язків і перенести в лабораторію. Природні відношення і зв'язки (прямі і опосередковані) в цілому обумовлюють його специфіку. Розрив цих відношень і зв'язків фактично ліквідує геологічний об'єкт (процес) як єдине ціле, в результаті чого він розкладається на фізичні, механічні, хімічні компоненти. Тому в геології мислене моделювання призване подолати таку межу, як просторово-часовий фактор геологічних об'єктів.

Механізм становлення нового знання типу евристичного алгоритму має на даний момент інноваційний статус.

Цей механізм становлення нового знання притаманний сучасному стилю мислення і характеризується використанням разом зі старими, нових методологічних принципів, існуванням алгоритмів направлених пошуків і схем опрацювання відкритої інформації. Евристичний алгоритм є універсальним інструментом отримання і пошуку нових знань в режимі цілеспрямованих на будь-яких напрямках діяльності дій.

Н.К. Матросова, доц., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
matrosovank@mail.ru

К ОНТОЛОГИЧЕСКОМУ ОСНОВАНИЮ ТИПОЛОГИЗАЦИИ

В анализе любого объекта залогом успеха является опора на познавательный прием, адекватно раскрывающий содержательные стороны исследуемого. Известно, что успешное использование метода предполагает поиск соответствий, который может касаться содержания и строения знания, установления категориальных оснований, синтез и снятие предшествующих познавательных проекций. Любой исследователь стремится достичь того, что называется "идеалом живого знания". Анализируя возможности его достижения, исследователи констатировали не только значимость корректного использования собственно познавательного приема, но и, что существеннее, соответствие действительности. Так Н.О. Лосский, Н.А. Бердяев отмечали важность установления того, что "...в знании дано не адекватное отражение, верная копия действительности, а сама действительность" [*Бердяев Н.А. Об онтологической гносеологии // Вопросы философии и психологии. – 1908. – Кн. III (93). – С. 423*]. В своеобразной форме связь метода и объекта (формы и субстанции) передает и Л. Ельмслев. "Поскольку субстанция селекционирует форму, форма может "существовать", т.е. обнаруживаться научными методами, даже и в том случае, когда эмпирически не обнаруживается субстанция, в которой она себя манифестирует.... Далее, форма и субстанция взаимно дополняют друг друга, а это логически имплицитно постулирует возможность приписать некоторую субстанцию данной форме. Это, если угодно (и следует в этом признаться), операция произвольная, но она вполне законна, потому что отношение формы и субстанции по определению всегда произвольно. Вместе с тем эта произвольность имеет свои границы, поскольку имеется четко выраженная связь между определенными формами и определенными отрезками субстанции. Субстанция, которую приписывают некоторой форме, – отнюдь не конструкция в воздухе" [*Ельмслев Л. О категориях личности-неличности и одушевленности-неодушевленности // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М., 1972. – С. 116–117.*]

Познание – анализ бытия и выявление его сущностных характеристик должно во многом определять познавательный прием. В изучении объекта всегда существует момент трансформации того, что еще подлежит изучению в то, что уже является исследуемым материалом. Но эта трансформация не должна зачеркивать изначального бытийного состояния исследуемого.

Одним из интересных преломлений сказанного являются типологические приемы познания, успешно используемые как в естественнонаучном, так и социогуманитарном знании. Широта применения, соприкосновение, а порой прямая аналогия с другими видами систематизации знания, приводят к неправомерному рассмотрению типологии как достаточно простого приема, упорядочивающего знание, элементарной классификации. Заблуждение рокового свойства состоит, на мой взгляд, в том, что познавательную силу типологизирования как методологического приема не ставят в зависимость от очерченности ее бытийного начала, тогда как эвристичности типологизации изначально поставлены определенные границы.

Типологизировать – значит добиваться обобщения. Процедура обобщения может иметь различный характер, от простого суммирования, до создания целостностей, близких органическим, в которых компоненты не просто "соединяются", а имеют объективную укорененность в бытии. В случае типологии это будет результатом творческого синтезирования устоявшегося, нахождением инвариантов природного и социального мира, связанным с их с устойчивостью, временной неподвижностью. Временные показатели типологических построений могут приобретать различную "окраску", зависимость от слоя типологизируемой реальности, но, в любом случае, теоретико-методологически типологизация успешна там, где распады, взаимные вытеснения пройдены. Это сфера устоявшегося. Отстраненность от динамичности бытия, своеобразная "зрелость" материала – объективные требования типологизации.

Типологические построения, не лишённые характеристик эссенциализма, герменевтичности, обладающие конструктивистским началом, не могут отринуть специфику своей онтологической исходности. В теоретико-познавательной форме типологизация являет тот слой бытия, который мы называем реальностью, слой нашего осмысления мира. Но глубинным определяющим будет фактичность бытия, действительность, характеризующаяся независимостью от нашего сознания. Твердая установленность действительности, как структурного слоя бытия, на который опираются типологические приемы, как раз и позволяет им интегрировать многообразие мира, переходить к сущностной реальности. Здесь и находит воплощение онтологичекий метаморфоз типологических построений, успешность которых лежит в онтологической плоскости.

В.І. Маханьков, здобувач ЦГО НАН України
vim@promin.voks.ua

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ ВІЗУАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ У СОЦІАЛЬНИХ НАУКАХ

Цікавий приклад аналізу герменевтичного виміру візуального сприйняття у соціальних науках подає аналіз П.Штомпкою фотографічного методу у соціології у його праці "Візуальна соціологія" [*Штомпка П. Візуальная социология. Фотография как метод исследования. – М.: Логос, 2007*]. На підставі критичного аналізу звернення соціології до герменевтичного методу вида-

ється можливим здійснити ширші узагальнення для спеціально-наукового соціального пізнання.

Цікавою є класифікація Штомпкою типів інтерпретації, далеко не всі з яких він розглядає як такі, що належать до компетенції герменевтики. Так, польський дослідник розрізняє крім герменевтичної, семіотичну, структурну та дискурсивну інтерпретації фотографії як соціологічного документу. В першому випадку наголос робиться на суб'єктивній стороні створення фотографічного образу: "варіант значення, який можна визначити як суб'єктивний, є предметом аналізу власне герменевтики" [Там же. – С. 79]. Якщо ж "предметом інтерпретації ми робимо відокремлений від автора образ як певний візуальний факт, центральне значення отримує не герменевтична, а семіотична і структурна інтерпретації" [Там же. – С. 83]. За цього на відміну від герменевтики, на думку Штомпки, звернення дослідження спрямоване не на індивідуальну психіку (автора знімка чи його героїв), а на спільні правила культури, до якої належить цей знімок як факт цієї культури. З точки зору семіотики фотографічний образ є знаком або системою знаків, за якими приховане культурне значення. За цього Штомпка вважає семіотичний аналіз лише формальним і лише вступом до змістового аналізу, який здійснюється вже на рівні структурного аналізу, коли соціальні явища та події, відображені на знімках розглядаються як прояви глибинних соціальних структур. Ці структури задають поле можливих соціальних подій і явищ. До таких структур Штомпка відносить структури інтеракцій, норм, ідей та можливостей, які характеризують певне суспільство. Четвертий різновид інтерпретації фотографії пов'язаний не з автором знімка або самим фотографічним образом, а з множиною можливих адресатів фотографії як специфічного послання чи сигналу: "аналіз, який бере до уваги аспект отримувача, ми назвемо дискурсивною інтерпретацією" [Там же. – С. 96]. Дійсно, фотографія як елемент реклами може набути при її сприйнятті значень, які більшою або меншою мірою відповідають вихідним інтенціям автора фотографії. Відомо, що лише у рідкісних випадках фотографія-реклама має універсального адресата, як правило у рекламі застосовується метод орієнтації на певну цільову аудиторію.

Легко звернути увагу на те, що кожен з чотирьох видів інтерпретації мають дві сторони, які Штомпка відзначає, ще аналізуючи герменевтичний різновид інтерпретації, і які ми пропонуємо характеризувати як суб'єктивну та об'єктивну. У випадку з фотографією Штомпка говорить про її неминучу типізацію (репортерська, особиста, пам'ятна, художня, туристична тощо), а отже лише через цю об'єктивну характеристику фотографії можна здійснювати її суб'єктивну інтерпретацію: "Тільки на такому типовому фоні можна конкретизувати наближення, виявляючи індивідуальний, унікальний, суб'єктивний зміст при фотографуванні" [Там же. – С. 80]. Найбільш очевидною є подібність відношення суб'єктивного та об'єктивного, індивідуального та типового герменевтичного способу інтерпретації з дискурсивним її різновидом – на наш погляд тут також особливість індивідуальної інтерпретації базується на типовості адресата – а саме визначенні, до якої цільової групи він належить або тягнє. Втім, незважаючи на формалізацію і структурування, суб'єктивний елемент неминуче причетний і до інших двох (семіотичного та структурного) різновидів інтерпретації.

Взагалі інтерпретація індивідуального та суб'єктивного на основі типового та об'єктивного характерна для будь-якого герменевтичного тлумачення, як його обґрунтовує з філософських позицій Г.-Г. Гадамер. З цієї точки зору, той різновид інтерпретації, який Штомпка називає герменевтичним, варто уточнити як герменевтичний у вузькому сенсі слова, або психологічно-особистісний, тоді як усі чотири види інтерпретації разом утворюють більш повне уявлення про власне філософсько-герменевтичну інтерпретацію візуального образу (у даному випадку фотографії). А за аналогією з соціологічним дослідженням можна застосовувати такий широкий спектр можливостей інтерпретації і у інших соціальних науках, коли психологічні, семіотичні, структурно-культурологічні та дискурсивно-комунікативні методологічні ресурси будуть використані для цілей соціального пізнання.

**Ю.А. Мелков, канд. филос. наук,
Благотворительная организация "Центр практической философии",
Киев
ym173@yahoo.com**

ПОСТНЕКЛАССИКА КАК ПАРАДИГМА МИРОВОЗЗРЕНИЯ

Понятие постнеклассической науки стало уже довольно обыденным словосочетанием в современном философском дискурсе, наряду со многими другими культурными "пост" феноменами: постмодернистским искусством, постиндустриальным обществом, постматериалистическими ценностями и постдемократической политикой. Проблема, однако, в том, что отсутствуют чёткие определения данных понятий, изначально введенных для описания самых различных сфер культуры, особенно в их соотношении друг с другом. Более того, часто под такого рода словоупотреблением скрывается более или менее явно подразумеваемая установка на принципиальную невозможность какого бы то ни было чёткого определения, классификации, категоризации рассматриваемых явлений. Явлений, которые поэтому обозначаются столь замысловатым образом, предполагающим скорее инстинктивно-бессознательное восприятие, нежели рационально осмысленное. Даже в литературе по философии науки, которая всегда отличалась строгостью категориального аппарата, можно встретить – в качестве равнополагаемых для описания современной научной парадигмы – такие термины как "постклассическая" или "неонеклассическая". И что особенно важно, сказывается нехватка критериев для отнесения той или иной научной практики к неклассической или постнеклассической, не говоря уже о более экзотических классификациях.

На наш взгляд, постнеклассика вполне может быть определена как парадигма мировоззрения, парадигма культуры в целом, а не только как парадигма современной науки. Её первое, радикальное отличие от различного рода "постклассических" феноменов – изначальная диалектическая направленность, достаточно недвусмысленно характеризующаяся отрицанием отрицания: взаимным снятием как классического "тезиса", так и неклассического "антитезиса". И хотя такое видение постнеклассических феноменов, разумеется,

является весьма упрощённым (в частности, происходит не только "возвращение" к классике "на новом уровне", но и возрождение до-классических, до-современных концептов), именно "неоклассический" аспект постнеклассики составляет её *differentia specifica* по отношению к феноменам постмодерна.

С точки зрения содержания, а не только терминологии и формы, постнеклассика представляет собой, прежде всего, обращение к ценностям, и ценностям человеческим, общекультурным. Если моноцентристская по своей сути классика формирует свои ценности в качестве фундаментальных, а неклассика в форме антифундаментализма выступает отрицанием, переоценкой таких ценностей, своеобразным "подростковым" бунтом и релятивизмом, то постнеклассическая парадигма как полифундаментализм и полионтологический взгляд на мир возвращает этическое и аксиологическое измерение на центральное место в культуре. В этом плане те современные научные практики, которые ориентируются на эзотерическое знание, на экспертный дискурс в духе релятивизма и антидемократизма, основываются на автономии обозначающего от обозначаемого, при всей своей "новизне" и злободневности не могут быть отнесены к постнеклассическим, выступая лишь эквивалентом постмодернистского мировоззрения, то есть оставаясь в сфере неклассической парадигмы.

Важно подчеркнуть, что признание этических, культурных оснований естественнонаучного познания не ведёт к отрицанию классического принципа объективности как основной внутринаучной ценности, если осознавать эти культурные ориентиры не как человекоцентрический произвол по отношению к природе, но как меры, положенные человеку самой природой, реальностью как субъектом и источником ценностей, отображающихся в том числе и в зеркале человеческой экзистенции. Кроме того, осознание человеком того обстоятельства, что он познаёт мир таким, каким является ему в человеческой культуре и практике, способствует и осознанию наличия иных способов познания и иных практик. Поэтому "альтернативные" постнеклассические практики не выступают как взаимоисключающие, но объединяются метапарадигмой общечеловеческой культуры, преодолевая классический монизм и неклассический релятивизм, достигая подлинного, диалектического единства многообразия.

М.А. Нестерова, соискатель, КНУТШ, Киев
maria@amity.ua

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА КАК НАУКИ

Исторический анализ этапов развития менеджмента как науки об управлении мы проведем, исходя из подхода В.С. Степина, на основании изменения предмета этой науки.

Принято считать, что основы менеджмента как науки были заложены в начале XX века с развитием производства. Причем, менеджмент как наука возникает не просто с бурным ростом промышленности, а с переходом ее на новый интенсивный путь развития. Этот этап мы по праву можем считать этапом классического менеджмента: построением основных принципов управления.

При этом предмет управления классифицируется как малые системы. По Степину, "малая система характеризуется относительно небольшим количеством элементов, их силовыми взаимодействиями и жестко детерминированными связями" [Степин В.С. Теоретическое знание. – М., 2000. – С. 621]. Предполагается, что свойства целого полностью определяются состоянием и свойствами его частей, система относительно устойчива, а происходящие процессы линейны. Социально-экономические организации как предмет менеджмента описываются с использованием механистических метафор: завод как часы, фабрика как паровой двигатель. Эти системы понятны, управляемы, причем единственно возможным правильным способом. В менеджменте этот механистический редукционизм затянулся вплоть до середины XX века.

Успехи в развитии других наук, отказ от механистической картины мира привели к отказу от идеала единственно истинной теории, характерного для классической науки. При этом была не только осознана относительность истинности, но и взаимосвязь между старыми и новыми теориями на основе принципа соответствия. На этом неклассическом этапе развития для менеджмента было очень важно становление кибернетики и теории систем. Этот этап в развитии менеджмента еще себя не исчерпал. Ведь если классическая "винеровская" кибернетика так же непопулярна, как чистый "тейлоровский" менеджмент, то системный подход по-прежнему сохраняет свой мощный познавательный потенциал и активно используется в теории управления. По изменению предмета самого менеджмента можно отметить, что поле исследований расширилось в сторону сложных саморегулирующихся систем. "В отличие от малых систем, такие объекты характеризуются уровневой организацией, наличием относительно автономных и вариабельных подсистем, массовым стохастическим взаимодействием их элементов, существованием управляющего уровня и обратных связей, обеспечивающих целостность системы" [Там же. – С. 623]. Усложнились не только сами системы в силу развития их внутренних и внешних социально-экономических связей. Соответственно усложнились теории управления. Причем, по принципу обратной связи они, в свою очередь, продолжали влиять на усложнение самих систем. Недаром в описании организаций стали использоваться не механистические, а кибернетические модели, появились биологические, "организмические" метафоры.

С 70-х годов XX века неклассическая наука, возникшая на рубеже XIX–XX веков и развивавшаяся на протяжении XX века, сменяется постнеклассической наукой. Постнеклассическая наука исследует не только сложно организованные системы, но и сверхсложные системы, открытые и способные к самоорганизации. Объектом науки становятся и "человекоразмерные" комплексы, неотъемлемым компонентом которых является человек. В менеджменте это означает обязательное включение "человеческого фактора" в построение принципов управления, вплоть до описания самих организаций в антропных, психологических терминах (например, используются модели жизненных циклов организаций по аналогии с жизненным циклом человека). Особенно важным становятся исследования организаций с точки зрения их исторического развития. Историзм – основа для поиска успешных стратегий управления.

"Объектами современных междисциплинарных исследований все чаще становятся уникальные системы, характеризующиеся открытостью и саморазвитием. Исторически развивающиеся системы представляют собой более сложный тип объекта даже по сравнению с саморегулирующимися системами... Формирование каждого нового уровня системы сопровождается ее прохождением через состояния неустойчивости (точки бифуркации), и в эти моменты небольшие случайные воздействия могут привести к появлению новых структур. Деятельность с такими системами требует принципиально новых стратегий" [Там же. – С. 628].

Специфика современного этапа заключается в том, что ориентация на исследование сложных исторически развивающихся систем существенно переосмысливает идеалы и нормы исследовательской деятельности: "при изучении "человекообразных" объектов поиск истины оказывается связанным с определением стратегии и возможных направлений преобразования такого объекта, что непосредственно затрагивает гуманистические ценности. С системами такого типа нельзя свободно экспериментировать" [Там же. – С. 628–29]. Это значит, что некоторые стратегии управления потенциально содержат в себе опасность катастрофических последствий. Важно сознавать не только возможности, но и запреты менеджмента как науки об управлении.

Н.В. Ніколаєнко, асп., КНУТШ, Київ
natalia.nikolayenko@gmail.com

НЕЛІНІЙНЕ МИСЛЕННЯ В МЕТОДОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ БІОТЕХНОЛОГІЙ

Для того, щоб зрозуміти перспективи, які стоять перед біотехнологією, необхідно розглядати її як складну систему, що розвивається. Пошук необхідних методологічних засобів для осмислення біотехнологічних практик приводять нас до синергетики. Об'єктами її дослідження є відкриті системи, які здатні до самоорганізації, а їх поведінка визначається попередньою історією їх еволюції. В той же час вона дозволяє перейти від "лінійного" мислення до нелінійного, яке відповідає новому етапу функціонування науки [Добронравова І.С. Синергетика: становлення нелінійного мислення. – К., 1990. – С. 127].

Більшість процесів в природі та суспільстві мають хаотичну фрактальну динаміку – від космічних та планетарних до фізіологічних та біохімічних явищ. Дослідження фракталів та хаосу в біології та біотехнології зокрема, поступово охоплює всі рівні організації живого. Наприклад: 1) на молекулярному рівні (молекулярна біотехнологія, генна інженерія, ДНК-технології, генна терапія, нанотехнології) – це вивчення первинної та вторинної структури ДНК, РНК, білків, інших макромолекул та їх комплексів; 2) на клітинному рівні (клітинна інженерія, практика культивування стовбурових клітин) – досліджуються фрактальні властивості просторової організації мембран, цитоплазми, ядер; динаміка клітинного руху, морфологія клітин тощо; 3) на рівні органів та організму людини – вивчається фрактальна організація дихальної, судинної систем; більшість фізіологічних реакцій організму. Навіть відносно

прості фрактали живої природи відрізняються від ідеальних комп'ютерних фракталів неповнотою та неточністю повторень структури. Для біологічних структур на різних рівнях організації характерна неоднорідність, нерегулярність та наявність елементів хаосу. Так, наприклад, вже виявлені елементи хаосу в функціонуванні нейронів та їх мереж, хаотична фрактальна динаміка на енцефалограмах та електрокардіограмах людини (скорочення серця здорової людини не мають суворої періодичності). В той же час виявилось, що хаос в функціонуванні організму є нормою та ознакою здоров'я, а впорядкований режим – свідченням патології. Звісно, патологічна і інша крайність – висока ступінь хаотизації [Исаева В.В. Синергетика для биологов. – Владивосток, 2003. – С. 103]. Тому, ймовірно, співіснування та конкуренція порядку та хаосу в функціонуванні організму є загальною властивістю живих систем.

Для дисипативних структур характерною є ситуація, яка позначається як виникнення порядку через флуктуації. Інколи ці флуктуації можуть посилюватися, і тоді, існуюча організація системи може порушуватися. В такі моменти (точки біфуркації) виявляється принципово неможливим спрогнозувати в якому напрямку буде відбуватися подальший розвиток [Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы : Учебник для аспирантов и соискателей научной степени кандидата наук. – М.: Гардарики, 2006. – С. 340]. Наприклад, поява будь-якої нової біотехнологічної практики приводить процес розвитку в точку біфуркації. Після чого з'являється подальший вибір її розвитку між двома можливими рішеннями (або подальший розвиток біології як науки або впровадження біології як технології). Саме в ситуації вибору неминучим є присутність елемента випадковості. Також треба відмітити, що поблизу точки біфуркації система (практика) дуже чутлива до зовнішніх впливів. І навіть маленький за силою вплив ззовні може викликати несподіваний ефект. Тому всі без виключення біотехнологічні практики мають непередбачувані та важко спрогнозовані наслідки.

Отже, шляхи розвитку біотехнологічних практик не визначені. Власна історія конкретного біологічного об'єкту може бути представлена як каскад біфуркацій з випадковим вибором. Цей вибір відкриває різні набори можливостей подальшого розвитку.

О.Г. Охріменко, доц., КНУТШ, Київ

АНТРОПОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ТЕХНІЧНОГО РОЗВИТКУ

Усвідомлення антропологічних можливостей розвитку техніки стає однією з найбільш актуальних філософських проблем сучасності. Цікава версія розробки цієї проблеми запропонована видатним російським філософом першої третини ХХ ст. П.Флоренським. Склавшись як мислитель і вчений при з'єднанні культур – європейської та народної, світської та церковної, – Флоренський попереджував щодо згубності бездуховного шляху культури, відстоював цінності релігійної віри. Культ людини не обмеженої в діяльності та вдачі найвищими релігійно-моральними духовними цінностями, неминуче призводить, підкреслював він, в мистецтві – до культу крайнього індивідуалізму, в

науці – до культури відірваного від життя знання, в господарюванні – до хижацтва, в політиці – до культури особи.

Флоренський приділив увагу осмисленню техніки як частини культури, що впорядковує, організує матерію, існуючу поза людиною. Ідея німецького філософа Е.Каппа про органопроекції – створення технічних знарядь "за зразком і подібністю" штучних органів – трактується Флоренським як намагання людини активно впливати на довкілля, свідомо оволодівати ним, цілеспрямовано його перебудовувати. Організм, на думку Флоренського, начебто жадає розповсюдитись у просторі, накласти свої контури на всі речі світу, бо відчуває себе недосконалим. Техніка – не просто посередник між людиною і природою, але й свого роду засіб пізнання людини. Конструюючи інструменти та машини ми начебто намагаємось глибше і точніше зрозуміти будову наших внутрішніх органів. Те, що в організмі є несвідомим, рефлексивним, тут робиться свідомо відтвореним, побудованим за осмисленим проектом і планом. Більш того, відтворюючи у техніці ті з органів людини, які є рудиментарними або ж взагалі невиявленими, перетворюючи їх у досконалі механізми, людина відкриває для себе "сплячі" можливості свого організму.

"Лінія техніки та лінія життя йдуть паралельно одна до одної", – стверджував Флоренський. Ця спорідненість, схожість будови та функцій органів і знарядь, що виражена ідеєю самопроекції, підводить своєрідну теоретичну основу головної думки Флоренського про необхідність переходу від технічного прогресу, що залишає особистість у її фізичній недосконалості, до прогресу органічного. Людина має оволодіти вмінням створювати органи – знаряддя зовні себе та застосовувати це вміння до свого тіла, оволодіти керованим органотворенням; точність, міць, силу механізму передати організмові; не мертво, а живе зробити досконалим.

О.Є, Перова канд. філос. наук, КНУТШ, Київ

БІОЕТИЧНЕ ЗНАННЯ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІАЛЕКТИЧНОГО ВИМІРУ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Перетин світоглядних, етичних, теоретичних, практико-технологічних проблем пов'язаний з дослідженням живого сприяє аналізу існуючих філософських концепцій у спробі відшукати аналоги методологічних підходів до вивчення живого, що склалися з часів новоєвропейського механіцизму на теренах філософії і природознавства. Осмислити знання біологічної науки на постнекласичному етапі її розвитку (теоретичний рівень) можливо за допомогою пізнавального потенціалу сучасної біоетики. Дедалі більші можливості впливу на людське біологічне, варіативність його розуміння призводять дослідників до питань гносеологічного характеру. Увага дослідника привертається до проблеми визначення аксіологічного статусу наукової реальності (нейтрального в класичній науці), в новому ракурсі постає питання "Що таке людина?" як істота, що пізнає і впорядковує знання.

Засновник біоетики (Поттер) зазначав, що людина від народження намагається впорядкувати своє життя, цим пояснюється тяжіння багатьох людей

до релігії або науки як до певних механізмів, яки впорядковують людську дійсність. "Наука стала такою силою, яка змогла опрацювати масу сирих фактів, що було необхідно людині для зміни і керування природою... Але вона ж породила "небезпечне знання" і дезорганізацію" [*Каратини Р.* Введение в философию. – М., 2003. – С. 64–65]. В.-Р. Поттер наголошує, що наука може допомогти людині покращити умови її існування, але підкреслює вимогу узгодити людську потребу впорядкувати своє життя і нездатність людини регулювати значну кількість процесів дезорганізації і невизначеності, притаманних реальному світу. Користь суспільству від науки, на думку Поттера, полягає в розвитку засобів для чіткого розподілу "порядку" і "безладу". Саме набуте знання – "сила, яка безперервно змінює середовище існування людини і призводить до нової розмірності "порядку" і "безладу" [Там же].

Виявляється, що гносеологічні "параметри" одного типу предметності стають ідентичними щодо іншого (своєрідний епістемологічний інваріант) Наприклад, французький філософ і математик, один з співавторів французької енциклопедії Борда (аналога відомої Британіки) Роже Каратині приділяє велике значення розумінню відношень епістемології і квантової теорії. Розуміючи, що неможливо порівняти те, що неможливо порівняти в принципі (теорію пізнання і фізичну теорію) Каратині звертається до алегоричної форми, використовуючи приклад Шалтая – Болтая, вигаданий Льюїсом Керолом. "В передмові до "Полювання на Снарка" (1876 г.) Льюїс Керол пише декілька строк про те, що він називає, стосовно цього тексту, "словами-валізами", в яких можна побачити поетичне передбачення корпускулярно-хвильового дуалізму: " теорія Шалтая-Болтая, це теорія двох значень, замкнених в одному слові як в валізі..." [*Поттер В.Р.* Биоэтика мост в будущее. – К., 2002. – С. 529]. Керол описував ситуацію, коли треба сказати два слова ("роздратований" і "сердитий") і людина каже те з них першим, до якого вона більш схильна. Каратині нагадує, що Керол був логіком. В його розумінні слово "валіза" відображає дуалізм реальності сенсу змісту, але само воно є лише оформленням змісту. "В англійському тексті слова, які треба "ущільнити", це – *fuming* (роздратований) і *frutious* (сердитий), що дає *frumious*; переклад "не вивіжайте", не надто точний – в англійському тексті – "leave it unsettled", тобто "залиште неформленим, в тому розумінні, в якому речення може бути оформленим чи неформленим... Це логіко-гумористичне зауваження відмінно відповідає відмові від виключеного третього (існує третє можливе рішення між "роздратований" і "сердитий") і принципу доповнювальності" [Там же. – С. 530].

Біоетику ми розуміємо як феномен на якому реалізовано особливий механізм пізнання живого, де чітко просліджується потреба осмислення сенсових дилем, коли не виправдовує себе методологічний редукціонізм. Саме в такому форматі можна говорити про те, що біоетичне знання виступає особливим видом знання постнекласичного. Йдеться про постнекласичну гносеологію, її діалектичний вимір. Можна припустити, що існує пізнавальна "етапність" як в логічній побудові знання (вищенаведений приклад Р.Каратині), так і в об'єктивному пізнанні об'єкта постнекласичного наукового дослідження, (а біоетичне знання є прикладом знання такого типу, його аналіз підтверджує потребу врахування сенсових дилем). Біоетичні дилеми не можуть бути роз-

в'язані ані як пропозиція альтернативного рішення проблеми, ані за допомогою додаткового (нового, порівняно з існуючим) наукового знання. Фахівці з медичної науки наголошують, що розуміння живого принципово виходить за межі медицини як науки і біології як науки. Це питання не може бути вирішеними за наявності відповідної кількості накопичених наукових фактів

Відома фраза Р.Кіплінга "Схід є Схід, Захід є Захід – у віки їм не стикатися" розуміється в постнекласиці як методологічний принцип, що набуває ознаки методологічного регулятиву постнекласичного знання.

А.І. Пупич, доц., КНУТШ, Київ

"ПОСТ-МАРКСИЗМ": ІСТОРИЧНА СИТУАЦІЯ І ФІЛОСОФСЬКА ПОЗИЦІЯ (ТЕЗИ ДО ЗАГАЛЬНОЇ ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Історична ситуація в якій опинилися країни, що утворилися з розпадом СРСР й так званої "соціалістичної системи", зокрема їх "повернення" до засад ринкової економіки, унікальна. З цим, очевидно і пов'язано відчуття парадоксальності, котре виникає, якщо порівнювати, скажімо, ставлення до марксизму у нас і на Заході. В той час, коли на теренах колишньої цитаделі комуністичної ідеології твори класиків марксизму-ленінізму вилучають з бібліотек, у кращому випадку, до найдальших запасників, на Заході наймодніші автори, начебто змагаючись між собою переконують: "Не читати, не перечитувати, не обговорювати Маркса завжди буде помилкою. Й навіть декількома помилками..." [Деррида Жак. Призраки Маркса... – М.: Logos-altera, Из-во "Ессе homo", 2006. – С. 28]. І природа цього парадоксу не завжди на поверхні.

Передусім зрозуміло, що продовжуючи дурити людей розхожими штампами про "буржуазію" і "пролетаріат" деякі партії, забезпечують собі тепленькі місця біля "керма держави". А тому вони не дуже переймаються тим, щоб зі знанням справи хтось взагалі обговорював марксизм. Інші у тому самому не зацікавлені через бажання швидше і без особливих розумових зусиль відправити марксизм в історичне небуття. Але, також очевидно, що марксизм засвоєний на рівні політінформацій чи навіть державного іспиту в вузі не тотожній марксизму про який говорить, скажімо, Ж.Рюс, характеризує його як "живий, насичений запитаннями" [Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей : Панорама Новітньої науки. – К.: Основи, 1998. – С. 526]. Не зважаючи на усі старання у свій час вузівських викладачів марксистсько-ленінських дисциплін, такий марксизм залишився утаємниченим для переважної більшості, оскільки будь яке допитливе викладання його в умовах тоталітарної держави було схожим на спробу втриматись на лезі ножа.

Втім, витоки зазначеного парадоксу, мабуть-таки іще глибші. Марксизм, окрім усього іншого, це ще й певна, досить специфічна світоглядна та філософська *позиція*, свідомо зайняти яку й означає, власне, *стати марксистом*. Знати, розумітися на марксизмі і *бути марксистом* не одне і те саме. Зрозуміло, що з крахом репресивних структур, які начебто опікувались чистотою марксизму-ленінізму всі ті, хто просто орієнтувався на ідеологічну його складову опинились наче б то в вакуумі, оскільки "*свобода від*" автоматично

не перетворюється на "свободу для". Позиція ж так званого "плюралізму", яку проголошують сьогодні деякі підручники з філософії, це вже спроба втриматись не на лезі, а на вістрі ножа, тому що плюралізм як *філософська позиція* не має нічого спільного з тією еkleктикою філософських поглядів, яка під цією рубрикою подається.

Проблеми багатьох дисертантів, які захищаються у нас сьогодні з філософії знаходяться у тій самій площині невизначеності. По-перше, *традиції*, з якою автор себе ідентифікує, а по-друге власної *філософської позиції*, що, як правило, так і залишається не відрефлексованою. Між тим, саме *чітка* визначеність *позиції* робить можливим і зрозуміле формулювання новизни власного дослідження, і, тим більше, відповідну критику позицій інших авторів.

Найперше це стосується сфери, де марксизм склав цілу епоху – сфери *соціальної проблематики*. Тут так званий "плюралізм", виливається в беззмістовність особливого ґатунку – кумедної багатозначності невігласа. В цій сфері особливо важлива чітко артикульована власна позиція, яка часто тільки і надає смисли словам, котрі не рідко набувають значення вчинків. А якщо, скажімо, маніфестується вихід за межі марксизму, то це не просто зміна теоретичної позиції, а і позиції світоглядної – життєвої.

Через це той самий *пост-марксизм* – не стільки певна *історична ситуація після того*, як зникають репресивні структури, що забезпечували панування марксистської ідеології і не будь яка теоретична опозиція марксизму, яка стає можливою в цих умовах. Це такий історичний і логічний вихід за межі марксизму, котрий стає можливим лише *після* глибокого перегляду його основ, теоретичних і світоглядних, особливо якщо йдеться про певну *філософську позицію*.

Втім, зрозуміло, що це не обов'язково повинна бути й одна з двох, вже існуючих на Заході версій *пост-марксизму*: чи та, скажімо, яку пропонує Д. Белл, прямо називаючи себе "постмарксистом" [Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – С. ХСІ], чи та, яку, наприклад, визначають як критику "класичного марксизму на основі антиесенціалістських теорій Деріда, Лакана, Бодріяра та інших" [Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. – К.: Основи, 2003. – С. 324].

Історична ситуація, в якій відбувається трансформація "союзного марксизму", не менш унікальна ніж та, в якій виникли зазначені вище різновиди *пост-марксизму*. А тому нічого дивного немає, що у цій ситуації з'являється ще одна його *версія* як певна *філософська позиція*.

О.В. Руденко, канд. філос. наук, КНУТШ, Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

Питання про статус методології науки викликало і викликає гострі дискусії. Тут існують альтернативні позиції: або методологія науки є теоретичною дисципліною (наприклад, позиція польського логіка Е.Кміна, викладена у статті "Методологія науки як теоретична дисципліна"), або практичною дисципліною (наприклад, позиція Г. Дінглера, для якого граничним принципом

науки є вольовий акт, рішення). Кожна з цих позицій базується на тому, як розуміються методи – чи як форми думки, чи як практично-вольові способи рішення; як трактуються граничні підвалини та суть методології – це форми "мислєдіяльності" (за Г.П. Щедровицкий), чи способи життєдіяльності.

З цим різним обґрунтуванням статусу методології пов'язане і розрізнення "описової" і "нормативної" методології.

В історії методології науки можна виділити два етапи, що відповідають двом різним трактуванням вчення про метод. На першому етапі методологія розуміється як вчення про методи науки, що орієнтоване на трансляцію вже існуючих методів у системі освіти, на навчання методам нового покоління вчених. В філософії таке трактування зазвичай мало назву "Methodenlehre" і було складовою частиною філософії та логіки. Очевидно, останнім філософом, що саме так трактував вчення про методи, був В. Вундт, хоча і дотепер зберігається подібне дидактико-методичне розуміння цього вчення. Методологія по суті справи редукувалася до застосування логіки в індуктивних і дедуктивних науках, усі методи – до методів індукції та дедукції, до логічної техніки додатків в методах спеціальних наук.

Але вже у другій половині XIX століття починається усвідомлення недостатності такого розуміння методології, що стала трактуватися як специфічне нормування дослідницької діяльності в різних областях науки, як конструювання і реконструкція методологічних норм і регулятивів, що є своєрідними у кожній з наукових галузей. Очевидно, вперше це відбулося в Марбурзькій школі неокантіанства, де основна увага була приділена методам математики і природознавства (П. Наторп, Е. Кассирер), і Баденській школі, де були виявлені методи історичних наук і наук про культуру (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт). Саме з цього часу методологія стала мислитися як спосіб нормування дослідницької діяльності.

Це виділення двох етапів в історії методології відповідає і двом формам організації науки – "Methodenlehre" корелює з університетською наукою, що складається в рамках європейських інституцій освіти, а "Methodologie" – з дослідницькою наукою, що виникла в другій половині XIX століття разом з лабораторіями (спочатку в університетах, а потім у промислових фірмах і корпораціях) та орієнтованої винятково на процес дослідження й вирішення тих чи інших проблем. Якщо в університетській науці вчений поєднував діяльність викладача і дослідника то на рубежі XIX і XX століть відбувається поділ цих двох функцій і соціальних ролей: дослідження від'єднуються від викладання, що призводить до виникнення професії вченого як дослідника зі своїми цілями, цінностями і нормами.

М.В. Савостьянова, канд. філос. наук, КНУТШ, Київ
sgm_s@mail.ru

ВІД ПОНЯТТЯ ПАРАДИГМИ ДО ТЕОРІЇ ПАРАДИГМ

Коли Т. Кун створював теорію наукових революцій, він поклав в основу своїх міркувань таке поняття, як парадигма. Зміна парадигм визначалася їм як наукова революція, а домінування парадигми на одному з етапів розвитку

науки – як "нормальна наука". Однак самою головною проблемою Т. Куна виявилось те, що поняття "парадигма" і "нормальна наука" так і залишилися не проясненими.

Як слушно відзначив П. Фейрабанд, "своїм поняттям парадигми Кун, на-самперед, поставив *проблему*. Він роз'яснив нам, що наука залежить від обставин, які не відбиті в звичайних підходах, не зустрічаються в підручниках і які можуть бути виявлені тільки непрямим шляхом" [Фейрабанд П. Избранные труды по методологии науки : Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1986. – С. 500]. Саме тому виникли проблеми і з теорією парадигм.

Причини виникнення труднощів у розумінні того, що таке є парадигма, яку роль вона виконує в зміні знання, ми бачимо в тому, що зміст кунівського поняття "парадигма" був набагато ширшим, ніж те, що розумілося під цим поняттям раніше. Воно містило в собі дуже великий потенціал, який, однак, так і не був реалізований. У Куна зустрічається близько 29 різних визначень поняття "парадигма". Однак ці визначення далеко не завжди мають уточнюючий характер. Часто під терміном "парадигма" розуміються зовсім різні речі (наприклад, теорія, гіпотеза, модель постановки проблеми і т.п.). Крім того, критики Куна звертають увагу ще на одну проблему – невизначеність структури парадигми. Ці труднощі роблять практично неможливим існування теорії парадигм.

Представляється, що для прояснення поняття "парадигма", як і для побудови теорії парадигм, основним є не механізм зміни парадигм (що більш за все цікавило Куна), а аналіз структури парадигми. Однак за допомогою лише перерахування ознак і функцій парадигми, а також через порівняння її з теорією, концепцією чи концептуальним каркасом цього зробити не можна. Тому буде потрібним, насамперед, виявлення й опис елементів структури, а потім – виявлення їхніх стійких зв'язків і взаємодій, які забезпечують об'єкту, що досліджується (парадигмі), збереження його основних властивостей і характеристик навіть при наявності зовнішніх впливів і внутрішніх змін.

Зовнішні прояви парадигми – це об'єкти, теорії, методи, типи раціональності, моделі постановки проблеми, способи аргументації і навіть нові факти. Але зовнішні прояви – це вже наслідок внутрішнього розвитку і взаємодії підсистем, які ще тільки мають бути виявлені й описані. Тому задача прояснення структури парадигми не може бути легкою. Намагаючись її вирішити, дослідники зіштовхуються з низкою проблем. Наприклад, таких:

- ✓ з відсутністю принципу, який об'єднує структуру,
- ✓ з труднощами виявлення базисних понять теорії парадигм,
- ✓ зі складністю виділення онтологічного параметра дослідницького підходу і з постійною спокусою звести явище набагато більшого ступеня складності (парадигму) до одного чи декількох її прояв (теорії, моделі, дослідницької програми і т.п.).

Звернемо увагу на те, що парадигма має структуру і зміст. Структура парадигми константна і виникає в результаті самоорганізації елементів, які її складають. На відміну від структури, зміст парадигми є динамічним. І якщо на зміну структури парадигми вплинути не можна, то на зміст – цілком можливо. Однак ступінь довільного впливу на зміст парадигми має природні обмеження, одним з яких є сама реальність, у першу чергу – закони природи і соціуму.

Ототожнювати структуру і зміст парадигми неправомірно. Але умовно називати парадигмою її зміст іноді припустимо, якщо при цьому усвідомлювати, які механізми стоять за його формуванням. В іншому випадку зміст поняття "парадигма" розмивається, якщо не сказати – зникає зовсім. І тоді парадигмою починають називати усе, що завгодно – думку, точку зору, ідею, концепцію, теорію, стратегію, напрямок розвитку і т.д.

Однак представляється, що така тяга до терміна "парадигма" не тільки в науці, але й у культурі в цілому не випадкова і є наслідком інтуїтивного відчуття того, що за цим поняттям дійсно стоїть дуже складний смисл. Прояснення структури парадигми, на наш погляд, дасть можливість наблизитися до розуміння сутності парадигми, проаналізувати функціональний діапазон, вивчити її наукотворчій і культуротворчій потенціал.

А.Ю. Самарський, асп., НАУ, Київ
a.samarskyi@gmail.com

ГЕРМЕНЕВТИКА В ДЗЕРКАЛІ ПРИНЦИПУ ІСТОРИЗМУ В ФІЛОСОФІЇ

Герменевтичний підхід в філософії прийшов на зміну домінування позитивізму та неопозитивізму. Вважається, що герменевтика в методології науки утвердилась як критичне переосмислення останніх. Недоліком позитивізму вважалась ігнорування культурно-історичної складової наукового пізнання, орієнтація виключно на мову природничих наук, які розглядають світ на рівні наявного буття. З цієї точки зору, філософія являла собою висновки з досягнень науки, і буття описувалось знаково-символічними схемами науки. Представники герменевтики зауважують, що для пізнання люди користуються мовним апаратом, який набагато повніше відображає дійсність, хоча б тому, що при передачі подібних знаково-символічних схем люди все рівно змушені користуватись мовою. Людина пізнає світ не тільки завдяки тому, що сама досліджує, а завдяки спілкуванню з іншими, а це – мова, будь то книга, телевізійна передача чи безпосереднє спілкування з людьми.

Герменевтичний підхід покликаний дати можливість вченим перейти від традиційно теоретико-експериментального інструментарію до нового, що вміщує логіку, побудовану на основі історико-мовного методу. Як філософський напрям, герменевтику започаткував Хайдагер. Він виходив з кантівської феноменології, але замість дослідження форм свідомості запропонував дослідження форм буття, що відбувається через дослідження через форми мови. На місце "трансцендентального суб'єкту" стала логічно бездоганна мова, а на місце "емпіричного суб'єкту" – мови з фактичним науковим змістом. Збіг логічного та історичного тут виражається не в філософських поняттях, а в їх мовних інтерпретуваннях і в історії мови.

Претензії герменевтики на створення нового методологічного апарату науки ґрунтуються на введенні нового гносеологічного принципу: дихотомія "мислення – предмет" усувається введенням умови, що мислення неможливе без предмету і навпаки. Процес пізнання при цьому виглядає як пошук мисленням свого предмету, який вже існує з ним нерозривно. Таке існування

розглядається як буття взагалі, а пошук називається розумінням – це акт тлумачення. З всього цього витікає, що буття, як і свідомість, як і предмет, залежить від того, як буття себе виражає, тобто від мови.

Таким чином гносеологічне відношення "суб'єкт – об'єкт" перетворюється в "суб'єкт – суб'єкт", а дослідження такого відношення можливо лише завдяки ґрунтовному аналізу мовних структур, що складають основу спілкування людей. Предмет дослідження усувається з розгляду і свідомість опирається сама на себе. Звичайно, предмет теж стає залежним від свідомості, виступає, як результат роботи свідомості. Це може набути схожості до об'єктивного ідеалізму, але без послідовного розглядання способу взаємодії суб'єкта з об'єктом (як в герменевтиці) це стає схожим на суб'єктивний ідеалізм, де пізнання навколишнього світу, рівно як і сам навколишній світ, залежить від особливостей структури мови даного суб'єкта.

Якщо брати до уваги лише одну сторону процесу пізнання, то дійсно – у мові фіксуються поняття та категорії, вироблені суспільством за час свого існування. Але задача філософа – дослідити не тільки термінологію понять, а і самі поняття, тобто їх історичний розвиток і їх зв'язки, те, звідки вони з'являються. Полем для такого дослідження є історія філософії. Саме тут століттями відшліфовувались поняття і категорії в ході їх використання в нагальних суспільних проблемах. Робота над встановленням закономірностей розвитку понять і категорій дала можливість Гегелю відкрити принцип історичності в філософії, що призвело до найбільшої революції в філософії.

Багато криз в сучасній філософії і науці виникає через суперечності між старими уявленнями про дане поняття і результатами нових досліджень. Як правило, поняття відкидається, і на його місце намагаються поставити нове. Зміна філософських парадигм передбачає перед усім зміну "концептуальної мови", що теж є заміною старого категоріального апарату новим, більш співзвучним з сучасністю. Класичні концепції замінюються "некласичними" і "постнекласичними". При цьому, хоч об'єктивна реальність і залишається такою, яка була і до введення нового напрямку, перед вченими і філософами з'являється нова картина світу, стара ж безжалісно відкидається. Виходить, що поняття і категорії відображають не реальний світ, і навіть не закони розвитку пізнання, а уявлення дослідників.

Отже, потрібно спочатку ясно зрозуміти, що саме є предметом зміни, викликані новими науковими відкриттями, що саме хоче розвинути дослідник. Інакше кажучи, необхідно зрозуміти той дійсний зміст логічних категорій, що викристалізувались в результаті більше двохтисячорічного розвитку філософії як особливої науки, що спеціально займалася цією справою. Це набагато ефективніше, ніж змінювати термінологію або відкидати старі поняття і ставити на їх місце ще старіші в новій обгортці, оголошуючи при цьому всю попередню філософію застарілою і невартою уваги.

Лінгвістика, як інструмент дослідження логічних форм відіграє дуже важливу роль в оволодінні філософськими поняттями. Про це свідчать і історичні приклади: логіка, як наука про загальні форми людського мислення, починалась з словесних дискусій, і перемагав той, хто найкраще і несуперечливо висловлював свою думку. Проте, її претензії на провідну роль в методології

науки призводять до втрати об'єкту науки – матерії у всьому різноманітті, замінюючи її термінами на зразок "буття". Мовні прийоми лише допомагають скласти несуперечливу на словах і злагоджену картину світу, яку найекономічніше мислити. Доленосний для герменевтики винахід понять-кентаврів, які покликані "поєднати сутності зрозумілих і незрозумілих для людини світів" просто поєднує між собою нові і старі слова. Але розуміння сутності значно швидше можна буде знайти не в новому мовному прийомі, а в "застарілій" історії філософії, яка має над деякими модними неklasичними філософськими напрямками хоча би ту перевагу, що дозволяє не приймати за наднове давно забуте старе, виключене з філософського обороту за непридатністю.

С.В. Светлов, науч. сотр., ИИЕТ РАН, Москва, Россия
sergeisvetlov@rambler.ru

**ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ ФИЗОТЕХНОЛОГИИ,
ХЕМОТЕХНОЛОГИИ, БИОТЕХНОЛОГИИ,
СОЦИОТЕХНОЛОГИИ И НООТЕХНОЛОГИИ
В КОНТЕКСТЕ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ НАУК И ТЕХНОЛОГИЙ:
МЕЖСИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ И СИНТЕЗ ПРОБЛЕМАТИКИ**

Современное состояние науки и техники требует глубокого осмысления, как их сущности, так и социальных феноменов, связанных с их развитием. Однако до сих пор не существует общепризнанной системы взглядов на сущность и роль науки и техники. Различные авторы высказывают различные мнения, причём охват явлений часто ограничивается лишь только частью научно-технологической сферы.

В этой связи актуальным является построение общей системы фундаментальных наук и технологий, способной стать основой для создания искомой парадигмы. В качестве такой системы может быть предложена периодическая система фундаментальных наук и технологий. Эта система логически связывает разнообразные сферы научных знаний, до сих пор рассматриваемые вне единой системы.

В основе периодической системы фундаментальных наук и технологий находится выделение уровней организации материи. Наиболее распространено выделение механического, физического, химического, биологического и социального уровней. Однако более корректно выделять физический, химический, биологический, социальный и ноологический уровни организации материи.

Ноологический уровень организации материи связан с пониманием значения разума (ноос). При таком подходе социальный уровень организации материи утрачивает своё положение "высшего уровня". Понимание значения разума ещё далеко не завершено, и требует развития науки о разуме – ноологии (Noology).

Периодичность фундаментальных наук связана с периодичностью форм организации материи, которая появляется в связи с созданием искусственных (технических) объектов. Природная эволюция (Natur evolution) проходит весь

путь – от физического до ноологического уровня организации (Naturopophysos, Naturochemos, Naturobios, Naturosocios, Naturonoos). Появление человека открывает искусственную эволюцию (Technoevolution), которая также проходит весь путь – от физического до ноологического уровня организации (Technophysos, Technochemos, Technobios, Technosocios, Technonoos).

Существует определённое повторение прохождения этапов эволюции, как в развитии природы, так и в развитии техники. Это было названо техногенетическим законом (Technogenetic Law). В наиболее кратком виде его формулировка: "Техногенез повторяет натурогенез".

Периодичность фундаментальных технологий связана с закономерным характером научно-технологического прогресса. В ходе развития технологий происходит закономерное создание физических, химических, биологических, социальных и ноологических технологий (Physotechnology, Chemotechnology, Biotechnology, Sociotechnology, Nootechnology). В ходе их развития они проходят периоды становления простейших, классических и высоких технологий.

Биотехнология – это знания о возможностях использования биологического уровня организации материи. Иначе говоря, биотехнология – это знания о возможностях использования биологических форм организации материи. В своём историческом развитии она закономерно достигла всех трёх уровней – простейшей биотехнологии, классической биотехнологии и высокой биотехнологии (High Biotechnology).

Становление высокой биотехнологии связано с созданием искусственных биологических организмов. Это стало возможно благодаря использованию новейших методов, позволяющих целенаправленно изменять генетические программы. Хотя такие биологические организмы часто называют "генетически модифицированными", наиболее точное их название – технобионы (Technobion).

Становление других технологий осуществляется в соответствии с закономерным характером научно-технологического прогресса, сформулированным в виде техногенетического закона. Наиболее развитыми являются физические технологии, и искусственные физические объекты – технофизоны (Technorhyson) получили наибольшее распространение. Наименее развитыми являются ноологические технологии, и искусственные ноологические объекты – технонооны (Technonoon) пока ещё не созданы.

С.А. Сидоренко, асп., КНУТШ, Київ
n_r_g_@mail.ru

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ

Серед найважливіших проблем людства, що потребують розв'язання, залишається на початку XXI ст. глобальна екологічна проблема. Написана значна кількість робіт науковців та філософів, в яких представлені вагомі висновки світоглядного та методологічного характеру стосовно шляхів її розв'язання, однак в практичному сенсі зрушень недостатньо, щоб людство могло заспокоїтись. Відсутні позитивні системні зміни практичного характеру. Поки що не

можна сказати, що людство вже не рухається в бік екологічної катастрофи. Отже, актуальною є розробка сучасної парадигми екологічних практик.

Слід відзначити, що проблема осмислення екологічних практик та пошуку їх оптимальної моделі вже знаходиться в сфері уваги дослідників – роботи Л. Бевзенко, В. Буданова, Т. Гардашук, В. Крисаченка, М. Кисельова та ін. На наш погляд, досліджуючи екологічні практики з метою побудови їх оптимальної моделі, потрібно рухатись від класичного мислення до постнекласичного. Останнє дозволяє визнати нелінійність в "розгортанні" екологічних практик, що може вносити момент випадкового, неврахованого заздалегідь або такого, чого не змогли уникнути.

Отже, необхідно здійснити дослідження екологічних практик з методологічних позицій теорії самоорганізації. Це дозволить осмислити екологічні практики в сенсі їх оптимальності для природи та людини виходячи з урахування особливостей самих екологічних практик.

Говорячи про екологічні практики маємо на увазі види діяльності людини в природі, що базуються на екологічних вимогах та імперативах. Тому, аналізуючи підстави утвердження оптимальних екологічних практик, дослідники звертаються до концептуальних можливостей екологізму. Розглядаючи їх, Л. Бевзенко вводить поняття філософських дискурсивних практик, як таких що утверджують екологізм [Бевзенко Л. Кризис общества потребления и культурные предпосылки экологизации стиля жизни // Практична філософія. – 2007. – № 4. – С. 48]. Вони виявляють себе в західній традиції в міркуваннях та концепціях Г. Йонаса, В. Хесле, К.-М. Маєр-Абіха. В вітчизняній – в дослідженнях Л. Бевзенко, Т. Гардашук, М. Кисельова та ін.

В контексті постнекласичної науки важливо, що екологізм наголошує на складності природних систем як на їх специфіці. На думку Т. Гардашук, представлений різними напрямками та концепціями екологізм обґрунтовує полісистемність цілей – жодна мета в жодному виді діяльності не може бути винятковою [Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. – К.: ПАРАПАН, 2005. – С. 184]. Висновки такого гатунку підтверджують, що дійсно існує потреба в пошуку парадигмальних вимірів екологічних практик саме на засадах синергетики.

Постнекласична наука базується на міждисциплінарності, врахуванні взаємоперетинів природничого та соціо-гуманітарного знання. Тому в контексті сучасних теоретико-соціологічних досліджень дозволяє окреслити сутнісні моменти становлення оптимальних екологічних практик як формування певної "габітуальної настанови" [Бурдье П. Практичний глузд. – К: Український центр духовної культури, 2003. – С. 89], що є певною альтернативою сложивацькій настанові. Отже, досліджуючи проблему пошуку оптимальних екологічних практик, потрібно зважати на момент самоорганізації, який виявляє себе в тому, що практики, які розгортаються на основі, відповідних габітуальних настанов, змінюються не лише під впливом наукових теорій, переконань, а й спонтанним та неусвідомленим чином, як вияв іншої – "екологічно-відповідної" життєдіяльності.

Шукаючи оптимальні моделі, на підставі яких можливі практики, що виводять з ситуації екологічної кризи, потрібно зважати не лише на моменти орга-

нізації (проекти, переконання), а й самоорганізації, які виявляють себе в тому, що габітуси – настанови та стилі життя змінюються не як результат переконань, а як спонтанне, неусвідомлене тяжіння до нових типів діяльності.

О.А. Смоляр, асп., КНУТШ, Київ
yangara@yandex.ru

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ЖИВОГО

Особливістю живого є здатність до розвитку. В змісті поняття розвитку теоретико-біологічний та філософсько-світоглядний аспекти органічно поєднанні, тісно переплетені. Слід зазначити, що серед найважливіших філософських проблем біології проблема розвитку є особливою. Розв'язання названої проблеми потребує побудови філософської теорії. Водночас, поняття розвитку в найзагальнішому сенсі приналежне до сфери природничих наук, зокрема біології.

В античності утвердились перші історичні варіанти філософської теорії розвитку – античної діалектики. З її позицій пояснювався розвиток живого. Філософія Геракліта утверджувала принцип: "все тече, все змінюється". До XVII ст. включно зміни пояснювали в межах "наївного трансформізму", паралельно в XVI – XVII ст. активно накопичувались факти в межах таких біологічних наук, як ботаніка та зоологія. Концептуальним чином фактор розвитку живого осмислювався з позицій преформізму та епігенезу. В подальшому істотні методологічні зміни в поясненні розвитку живого відбулися в XVIII ст. Серед дослідників, що займалися цією проблематикою слід назвати Карла Ліннея, який в "філософії ботаніки" наголошував, що потрібний "природний метод", "природна система", на думку вченого види є незмінними, а різновиди можуть змінюватись, Жоржа Бюффона, який спирався на власне розроблену концепцію трансформізму як обмеженої мінливості видів та Жана-Батиста Ламарка, який зробив найважливіші теоретичні узагальнення цієї доби. На протилежність "природній теології" виникли концепції еволюції власне органічного світу. Підставами для них стали грандіозні теоретичні узагальнення. В той же час Чарльз Дарвін сформулював свою теорію еволюції. Принципове значення для дарвінівського пояснення еволюції живого мали спадковість та мінливість.

Еволюційна ідея та міркування з приводу розвитку живого, що "носилися в повітрі" біологічної науки другої половини XVII – першої половини XIX ст. утвердились в формі теорії, не дивлячись на боротьбу натуралізму та віталізму. Розвиток живого почали розглядати як атрибутивну характеристику, вияв його сутності.

XX ст. це час бурхливого розвитку природничих наук. Відкриття у 1953 році Дж. Уотсоном і Ф. Кріком структури ДНК заклало розвиток науки генетики. З часом стало очевидним, що теоретичні міркування, що ґрунтувались на генетиці, не включали еволюційної теорії, а потребували розгляду в еволюційному контексті. Водночас, еволюційна теорія потребувала генетичних знань. Отже, новий етап еволюціоніського світогляду в біології став можливим на основі синтезу еволюційної теорії і сучасної генетики.

Дослідники вважали, що потрібне створення "синтетичної теорії еволюції", на що були спрямовані роботи С. Четверикова, Р. Фішера, С. Райта, Д. Холдейна. Сутність якої полягала в розумінні еволюційного процесу як складної суперечливої взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів.

Нинішній етап біологічного пізнання живого та людини характеризує широка диференціація, що веде до нагромадження величезної кількості емпіричних даних, що повинні стати базою для досягнення теоретичного синтезу, що вимагає об'єднання різних наук і філософських узагальнень [Гнатик Е.Н. Роль ценностного подхода в антропогенетике и генетической инженерии // Вопросы философии. – 2007. – № 8. – С. 71]. Все більше робіт природничих наук, що звертаються до проблеми еволюції та розвитку з різників боків, кожна галузь науки вбачає свої особливі аспекти, вони описують вплив, механізм і динаміку, та шукають генезу (причину, джерело) еволюційного процесу. Змінюються методологічні погляди на проблему походження і розвитку органічного світу. Переосмислення цієї установки означає нове розуміння людини і природи, укорінення людини в бутті та у міжлюдських комунікаціях [Лекторский В.А. Научное и вненаучное мышление: скользкая граница // Наука: возможности и границы. – М., 2003. – С. 28].

Сьогодні все більше вчених звертаються до синергетичної моделі, щоб вписати свої відкриття у загальну картину світу, об'єднану область знання, що базується на міждисциплінарних дослідженнях проблем самоорганізації у природі та суспільстві.

В умовах зростаючого впливу суспільства, науково-технічного прогресу на природу виникає наступна проблема: як відбувається еволюція живого в цих умовах? Для біологічного пізнання вона є не лише теоретичною, а й світоглядною.

Я.Ю. Угляр, студ., КНУТШ, Київ
Yana111@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ НАУКОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ ТОМАСА КУНА

В своїй роботі "Структура наукових революцій", яка стала базою для формування нової теорії в рамках дискурсу методологів та істориків науки середини ХХ-го сторіччя стосовно актуальних проблем розвитку наукового знання, Томас Кун вперше сформулював нову концепцію розвитку науки і наукового знання, яка призвела до справжнього перевороту у всій філософії науки. На сьогоднішній день ця концепція, котра колись дала привід для широкої полеміки і безлічі філософських дискусій, являється загальноновизнаною і по праву вважається основоположною.

Під парадигмами вчений розуміє "визнані всіма наукові досягнення, котрі на протязі певного періоду дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх рішення". Але приймаючи ту чи іншу парадигму, творці прирікають себе дивитися на світ крізь її призму. Історична еволюція науки, за Куном – це постійний процес протиборства досить різних наукових співтовариств, в якому особливу роль відіграє чергування різних періодів. Термін

"нормальна наука" означає "дослідження, яке спирається на одне або декілька минулих наукових досягнень – досягнень, котрі на протязі певного періоду визнаються певним науковим співтовариством як основа для його подальшої практичної діяльності" [Кун Т. Структура наукових революцій. – М.: ООО Видавництво "АСТ", 2003. – С. 171], точніше коли панівна у науковому співтоваристві модель постановки й вирішення проблем, тобто "парадигма", не викликає ні у кого серйозних заперечень і забезпечує існування наукової традиції (саме на таких засадах пишуться підручники, які базуються на основі пануючої парадигми). Теорія, яка приймається в якості парадигми має бути кращою за інші теорії, адже нова парадигма пропонує більш чітке визначення сфери дослідження, навколо якої угруповується певне наукове товариство, але ті, хто не може пристосуватися до нової парадигми потрапляють в умови ізоляції. Парадигми здобувають свій статус за рахунок того, що їх застосування призводить до успіху швидше за конкуруючі точки зору.

Таким чином, ціль наукових досліджень Т. Куна полягає в тому, щоб розглядати науку в кардинально іншій концепції науки, котра виходить з історичного підходу у дослідженні самої наукової діяльності. Кунівська парадигма мінлива й функціонально залежна від особливостей панівної у дану епоху практики наукового співтовариства. Кожна нова парадигма здійснює демаркацію (тобто розмежування раціональної науки і нерациональних форм інтелектуальної діяльності) по-своєму. Викриваючи метафізичні догми емпірицистського фундаменталізму, Кун обґрунтовує тезу про те, що не існує фактів, які не залежали б від парадигм. Не тільки факти контролюють теорію, а й теорія вирішує, які саме фрагменти осмисленого досвіду можна вважати науковими фактами. З подібного розуміння співвідношення факти – теорія якраз і випливає кунівська теза про несумірність наукових парадигм. За всіх недоліків історіографічна концепція відіграла важливу роль у подоланні антиісторичистських версій логіко-нормативістської методології наук.

Н.Г. Федорова, студ., ТГУ, Томск, Россия
Fedorova-nata@yandex.ru

КОММУНИКАТИВНАЯ ОНТОЛОГИЯ КАК ОСНОВАНИЕ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ НАУКИ

Во второй половине XX века наука претерпевает значительные изменения, которые позволяют по мысли В.С. Степина определить новый период в развитии науки как постнеклассическую.

Постнеклассическая наука формируется в 70-х годах XX века. Этому способствуют интеграционные процессы, происходящие в науке, такие как: научно-техническая революция, процесс компьютеризации, процесс информатизации.

Постнеклассическая наука – это, прежде всего, установка на познание процессов самоорганизации, установка, предполагающая переход к качественно новой междисциплинарной философско-научной парадигме самоор-

ганизирующейся (эволюционирующей) вселенной, познаваемой погруженным в эту вселенную самоорганизующимся (эволюционирующим) субъектом. [Степин В.С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 24].

Постнеклассическая стадия эволюции современной науки, по словам В.С. Степина, отличается изучением сложных эволюционирующих систем. [Там же].

Поэтому не случайно на этапе постнеклассической науки преобладающей становится идея синтеза научных знаний – стремление построить общенаучную картину мира на основе принципа универсального эволюционизма, объединяющего в единое целое идеи системного и эволюционного подходов. Концепция универсального эволюционизма базируется на определенной совокупности знаний, полученных в рамках конкретных научных дисциплин (биологии, геологии и т.д.) и вместе с тем включает в свой состав ряд философско-мировоззренческих установок. То есть одной из кардинальных особенностей постнеклассической науки является феномен междисциплинарности.

Чтобы понять изменения, происходящие с наукой, нужно, в первую очередь, оттолкнуться от ее оснований. В качестве таких оснований может выступать коммуникативная онтология.

Коммуникативная онтология – это одно из оснований постнеклассической науки. Коммуникативная онтология позволяет раскрыть изначальную природу науки, так как природа науки коммуникативна изначально. Но в XX веке коммуникативность науки проявляется наибольшим образом. Во-первых, она проявляется в междисциплинарности. Во-вторых, в расширении контактов между учеными. В-третьих, в поле дисциплинарности научных сообществ и т. п.

Коммуникативная онтология наиболее близка для рассмотрения современной постнеклассической науки, поскольку данная онтология, в отличие классических, метафизических онтологий имеет другой характер строения. Если метафизические онтологии были стабильны, развивались по устоявшимся и свойственным только им объективным законам, требующих знания этих законов для научной деятельности, то коммуникативная онтология – это, прежде всего, самоорганизующаяся, постметафизическая онтология, а именно онтология, которая релевантна состоянию нового знания. Эта онтология выражает процессуальность, реальность, находящуюся в становлении. Ее развитие по характеру не определено, не прогнозируемо, то есть происходит переплетение различных программ, теорий, без указания доминантной. Такой калейдоскоп получается за счет того, что данная онтология имеет конструктивный характер, отсутствует общая субстанция, она не подчиняется общим законам.

Таким образом, можно сделать вывод, что коммуникативная онтология является основанием для исследования постнеклассической науки, то есть специфика постнеклассической науки выявляется на основе коммуникативных онтологий.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ПІДХІД В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У добу глобалізації реальні зрушення охоплюють не тільки соціально-економічну та духовну сфери, а й знаходять своє відображення на методологічному рівні.

Складні ситуації та перетворення цієї доби потребують становлення нових підходів та концепцій серед яких особливу увагу привертає порівняльний підхід.

Загально визнаним порівняльний метод стає в XIX ст., набувши різноманітного застосування в гуманітарній сфері. У цілому порівняльний метод – це такий метод дослідження, який дає можливість виявити загальне й особливе в розвитку явищ і процесів у соціальному контексті, а також причини подібності та відмінностей. Слід зазначити принципове розходження між ставленням до нього з погляду сучасної науки й тим положенням, що займав цей метод в XIX столітті.

Навколишній світ явищ і речей нескінченний з точки зору невичерпності якісного й кількісного їхнього різномайття. Якісна й кількісна оцінки як види відбиття дійсності можливі лише при певному упорядкуванні невичерпного якісного й кількісного різномайття.

Першим етапом такого впорядкування є поділ навколишнього якісного різномайття на якості або властивості й на залежності між властивостями. Отже, всеосяжна проблема відображення розпадається на відображення властивостей або величин і на відображення залежностей між властивостями або величинами.

При порівнянні необхідно виконати дві основні вимоги: порівнювати доцільно лише об'єкти, що об'єктивно володіють загальними однорідними властивостями; порівнювати об'єкти необхідно лише по найбільш істотним їхнім властивостям.

Другим етапом упорядкування якісного різномайття є поділ властивостей залежно від характеру їхнього прояву на три групи, які включають: властивості, що проявляють себе тільки відносно еквівалентності, коли вони можуть бути однаковими або неоднаковими; властивості, що проявляють себе відносно порядку, при чому вони можуть бути в різних об'єктах у більшій або меншій мірі; властивості, що проявляють себе у відношенні аддитивності. При певному об'єднанні об'єктів, які ними володіють, вони підсумовуються.

Порівняння широко використовується при систематизації й класифікації понять, бо воно дозволяє співвіднести невідоме з відомим, виразити нове через наявні поняття й категорії. Однак значення порівняння в пізнанні не можна переоцінювати. Воно, як правило, носить поверхневий характер, відбиваючи лише перші кроки дослідження. У той же час порівняння готує передумови для проведення аналогії, класифікації та систематизації.

У методологічних дослідженнях потенціал порівняльного підходу пов'язується з його різними "втіленнями" – порівняльним методом, крос-культурним

методом та компаративним методом. Теоретико-пізнавальне значення й сфера застосування порівняльного методу істотно змінилася в процесі розвитку наукового знання. Перш за все це пов'язано з його поширенням на природничу сферу.

Однак значення порівняльного методу не слід переоцінювати, бо використання цього методу на емпіричному рівні пізнання, має на увазі деяку його обмеженість. Порівняльний метод не дає можливості безпосереднього одержання узагальнюючих наукових положень і законів, тобто він може приводити до встановлення причинних зв'язків явищ, однак їхнє прогнозування має в більшій мірі гіпотетичний характер. У рамках чисто порівняльного дослідження неможливо послідовне наукове прояснення сутності явищ. Широкі узагальнення й закони природи можуть бути сформульовані на основі знань, отриманих емпіричними методами пізнання, у тому числі й за допомогою порівняльного методу, але надалі обов'язкове застосування різних емпірико-теоретичних і теоретичних методів наукового пізнання.

До останнього часу методологія відносила порівняльний метод, відповідно до масштабів його застосування, до загальнонаукових, за функціональним призначенням й способами застосування – до емпіричних методів.

У сучасних методологічних дослідженнях змінюється значення сукупності ідей та принципів, які пов'язані з порівняльним методом – вони усвідомлюються як цілісний підхід.

Потенціал порівняльного підходу дозволяє розрізнити і підкреслити тенденції, які пов'язані з історичними і соціальними процесами, перш за все в культурі та науці.

Традиційно інструментарій порівняльного підходу включає три види історичних порівнянь: 1) типологічні (вивчають подібність конвергентних явищ); 2) генетичні (досліджують явища, які мають генетичний зв'язок у їхньому розвитку); 3) дифузійні (аналізують явища, які виникають в наслідок запозичень).

У контексті сучасних методологічних досліджень особливо важливими завданнями, на які необхідно спрямувати можливості порівняльного підходу, слід вважати: усвідомлення зв'язку історичних етапів, які притаманні фундаментальним теоріям; обґрунтування ролі альтернативних конструкцій на кожному етапі еволюції наукового знання; розуміння співвідношення рівнів дослідження в історії становлення фундаментальних теорій.

Р.Н. Хайруллин, студ., БашГУ, Уфа, Россия
rimboba@yandex.ru

НАУКА КАК ИСКУССТВО

Является ли наука искусством (например, искусством мыслить, предлагать оригинальные решения проблем), и если да, то каким именно? В данной статье я попытаюсь ответить на эти вопросы.

Как известно, наука, будучи историческим феноменом, возникла в определённое время и при определённых социальных и культурных условиях. Направленная на получение объективных знаний о мире, она формировала та-

кие принципы и ориентиры, которые помогли бы достичь этой цели наиболее эффективным образом. Ориентируясь на опыт, наблюдение, эксперимент, наука создала образы мира, в корне отличные от мифологических представлений. До зарождения науки в представлениях людей о мире были достаточно заметны элементы антропоморфизма, уподобление мира и его явлений множеству живых и разумных существ. Такие элементы мы можем наблюдать на разных этапах развития человека, но, прежде всего, при изучении древнейших человеческих верований. В эпоху становления науки учёные много усилий направили на то, чтобы сделать наше восприятие мира более простым и ясным, т.е. менее антропоморфным, так как на основе антропоморфного восприятия мира не получалось строить последовательное научное исследование, одушевлённый мир казался принципиально непознаваемым.

Стремление науки к простоте и эффективности отразилось во многих философских концепциях, посвящённых её рассмотрению: У. Оккам сформулировал правило не умножать сущности без необходимости, О. Конт – закон о постепенном изменении соотношения воображения и наблюдения. Некоторые исследователи науку связывали с экономным мышлением. В условиях, когда такой подход к действительности имел замечательные результаты, вполне понятным было мнение о том, что наука в основе своей отлична от искусства, ибо она стремится к простоте, а не к выражению всего богатства субъективного восприятия мира. Те же мыслители, кто относился к науке скептически, стремление к простоте считали недостатком науки, которого искусство не имеет.

Практическое использование научных гипотез и теорий приносило больше успеха, чем их неиспользование. Когда наше мышление научилось представлять мир, не уподобляя его себе и отличая свою внутреннюю, субъективную реальность от реальности внешней, т.е. более просто и дифференцированно, стало возможным стремиться к объективной истине. В ходе истории менялись не только методологические ориентиры науки, но и представление о месте в научном познании стремления к простоте. Сейчас, видимо, можно признать, что стремление науки к простоте соотносится с эффективностью в исследованиях. Разные науки, исследуя свои предметы в их специфичности, стремятся к оптимальной простоте, которая бы не теряла специфику изучаемых данной наукой явлений. В этом смысле науки, непосредственно связанные с человеком, такие, как социология и психология, исследуют специфику человека, как части природы, во всей полноте и сложности своего предмета. Научно осмыслить человека по-другому не получается. И олицетворение природы в науках стало неодинаковым именно в соответствии с критерием эффективности познания. В некоторых художественных произведениях, решающих свои задачи, олицетворение осталось прежним.

Современная научная парадигма, опирающаяся на достижения синергетики, содержит такие понятия, как нестабильность, историчность, нелинейность, самоорганизация. Все они могут быть соотнесены с вопросами этики и антропологии: о свободе воли человека, о сущности исторического процесса и т.д. Важно, что в рамках самой науки наши знания об изучаемых объектах становятся более полными, совершенными и точными. Наука не

ухватываєт цілостний мір, а поміщаєт в фокус свого внімання опрелеленніе его фрагменти. Это тоже научный факт, факт исторический и культурный. Данное обстоятельство можно считать её недостатком, и всё-таки трудно представить альтернативу, которая в практическом плане давала бы столько же, сколько даёт нам наука. Стремление увидеть мир во всей его красочности и стремление его научно познать не всегда просто соединить.

Наука орієнтована на об'єктивне содержание міра. Результати научних досліджень мають своїм ідеалом значимість для всіх людей. Но они не исчерпывают всего содержания научного поиска: в выборе средств и подходов каждый исследователь проявляет свою индивидуальность, творчески реализуется. Поэтому науку можно назвать искусством мышления (наряду с другими видами искусства), ориентированным на получение объективного знания. Можно задаться вопросом, как техника связана с реализацией творческого потенциала человека? Это сложный вопрос. Я думаю, что сейчас, в условиях, когда каждый человек может сам многое определять в своей жизни, часто как раз благодаря техническим достижениям, возможности для творчества становятся более благоприятными. По моему мнению, человек, по сути своей, существо творческое. Даже сны в каком-то смысле являются результатами творческого воображения.

Итак, наука и искусство едины в своих основах. Они являются проявлениями человеческого творчества. Поиски единого научного метода, которые велись со времён Ф. Бэкона, показывают, что в науке творчество и вдохновение (которые не могут быть активизированы сознательным усилием) столь же необходимы, как и в других видах искусства. Отсюда можно заключить, что имеется достаточное оснований считать науку искусством мышления, направленным на получение объективных знаний и существующим рядом с другими искусствами, более древними, чем наука.

Я.М. Чайка, студ., КНУТШ, Київ

МІСЦЕ ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Загострення глобальних проблем в наші дні має конкретні причини. Воно відображає глибинну кризу культури, пов'язану з розривом когнітивних і ціннісних орієнтирів людської діяльності. Це актуалізує конфлікт між бурхливим розвитком науки й техніки та соціальними умовами сучасного суспільства. На основі цієї фундаментальної суперечності до зростання глобальних проблем веде безконтрольний, стихійний розвиток науково-технічного прогресу; певна некерованість у взаємодії суспільства і природи; корислива, вузько прагматична гонитва за прибутками в умовах традиційної системи господарювання; відставання свідомості, нерозуміння загально планетного характеру наслідків людської діяльності; недостатність дисциплінарної організації наукового знання і діяльності;

Завдання вирішення глобальних проблем вимагають принципових змін у філософському розумінні людини, її взаємин з природою. Шлях до цього – необхідність побудови нової філософії природи, формування нової пізнавальної парадигми.

Сьогодні все більш усвідомлюється необхідність розробки цілісної концепції життєдіяльності людини в єдності з її соціальною та біологічною сторонами; посилюється розуміння нового місця людини в системі "суспільство-природа". Все чіткіше визначаються можливості перетворюючої діяльності людини в природі та суспільстві, а також межі цих можливостей. Основним орієнтиром в цій діяльності стає відповідність об'єктивним природним законам і закономірностям. Йде процес формування екологічної свідомості людини, усвідомлення власної відповідальності за долі планети. В зв'язку з цим відбувається зміна ціннісних орієнтацій та переваг.

Філософське знання в цій ситуації, висвічуючи і рефлексуючи всі названі проблеми, відповідально за той теоретичний внесок у формування нових пізнавальних і ціннісних орієнтацій, що має великий і важливий практичний сенс у визначенні стратегії людської діяльності на сучасному етапі нашої історії.

В даний час формується нова ціннісно-нормативна парадигма, яка виходить з примату загальнолюдських цінностей, з фундаментальності для людства ідеї ненасильства, з орієнтації на діалог і співпрацю у відносинах між людьми, етносами і суспільствами, на зниження напруженості і агресивності і усередині особи, і в міжособових відносинах. Ідеали мирної співпраці та співжиття народів і людей в умовах різноманіття культур і релігій можуть утілитися в реальність шляхом відмови людства від всіх форм нетерпимості, готовність до плідного діалогу культур, виявлення і реалізації загальнолюдських цінностей і норм.

Критико-рефлексивна робота з осмислення суті названих процесів, аналізу взаємин різних картин природи, їхньої раціоналізація й упорядкування є нагальною вимогою нашого часу. Філософія природи сьогодні стає філософськими міркуваннями про онтологічні передумови, принципи і моделі, що властиві природознавству визначеного періоду, і тим відносинам людини з природою, що специфічні для кожного історичного періоду. Тому одним із основних завдань філософії природи є осмислення зміни пізнавальних моделей, що відбувається в розвитку людської цивілізації, усвідомлення історичності принципів і методів, з якими підходить до природи природознавство.

Секція "ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ"

В.В. Агаджанов, ст. наук. співроб., ВВАДС, Нижній Новгород, Росія
gwfh_vva@mail.ru

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ: ЕТНІЧНА СКЛАДОВА

Соціальний контроль – сукупність процесів у соціальній системі, що забезпечують наслідування певним зразкам діяльності, а також дотримання обмежень у поведінці, порушення котрих негативно впливає на функціонування системи. Норми, детерміновані доцільністю соціального відтворення, втілені у звичаях та уподобаннях, та системно оформлені як *мораль*, протягом сторіч регулювали внутрішньогрупові, внутрішньородові, міжродові відносини, а самі категорії "мораль" та "право" співвідносилися як загальне та часткове. При цьому розчленовувалися два протилежні варіанти подібних регуляторів. У західній (іудейсько-християнській) традиції ним виявляється *Моральне (сумління, совість)*: Бог все одно буде обізнаний у будь-яких, нехай ретельно прихованих від суспільства, порушень заповідей Мойсея (норм божественної моралі), і тому результативна взаємодія з ним потребує від віруючого надконтролю за утриманням нормативної праведності свого способу життя. Але треба зазначити: поза божественно обґрунтованим моральним його онтологічна регуляторна основа зникає. У східних (архаїчних, традиційних) соціумах ні що інше, як *Сором* перед можливими санкціями з боку близького оточення (у першу чергу з боку кровнородинової та сусідської громади) тримає у ефективних "ежових рукавицях" потенційного порушника.

З часом, у ході розвитку соціуму на Заході та Сході, виникають інституції, що покликані здійснювати соціальний контроль в його правовій формі, а сама правова сфера набуває все більше значення, перетворює, обертає *Homo Sapiens* на *Homo Juridicus*. Напевно, можливо говорити про "брунькування" (походження) права від моралі тоді, коли виникає необхідність відповідати за порушення норм перед Владою, яка персоніфікована в суверене: він узурпує право на соціальну сатисфакцію, а ображена, постраждала людина, яка стає простим позивачем, шикується у один соціальний ряд зі своїм кривдником. Отак, право – загальна система обов'язкових соціальних норм, що охороняються Силою держави і виконують функції соціального контролю, а походять від останнього (в його максимально "цивілізованому", тобто західному варіанті). У цій системі стають явними дві тенденції.

Перша – тенденція до розширення сфери права, причому розширення безмежного: створюється враження, що Захід з усіх сил жахається правової пустоти, і тому з усіх сил намагається заповнити найостанніший шматочок вакууму рятувальною юридичною тканиною. Звісно, ця тенденція виникла не

на пустому місці, вона продовжує античну правову традицію (концепція правової держави). Але саме за допомогою сучасного права "стандартне" західне суспільство все більше перетворюється на суспільство правового тоталітаризму, у якому *de facto* затверджується не стільки диктатура закону, скільки диктатура особливого соціального слою – професійних законників, відносний та абсолютний ріст котрих поражає навіть найсміливішу уяву. В оцих екстремальних умовах відбувається парадоксальне поєднання *процесу* і *мети*: з одного боку, право здобуває риси саморепродуктивного феномену, а сам процес права стає самодостатньою цінністю. З іншого боку, право (у першу чергу кримінальне) все більше і більше характеризує неприкритий прагматизм, як деяка мінімізація розумових затрат у правовому процесі, що існує у зворотній залежності від матеріальних затрат, а також від обсягу юридичної волокити. Такій прагматизм, напевне, повинний сприяти більш ефективній праці, що спрямована на кінцевий результат правового захисту *status quo* (читай – суспільно-політичного укладу), а насправді обертається на *абсурдизацію* права, а деякі процедурні новели не витримують раціональної критики и, скоріш за все, мають своєю єдиною ціллю максимально полегшити життя юристам при умові зберіганні гарантій їх професійної зайнятості. Має місце явна *шоу-зація* права – жанр шоу все більше наповнює судочинство: важливим стає не установлення істини по справі, а ефективність самого процесу шоу, в "сухій різниці" якого – чиї саме аргументи (захисту або обвинувачення) виявляться переконливішими для журі присяжних.

Друга тенденція у сучасному праві – тенденція морально-правової контрардикторності. Право и мораль сучасності все частіш "працюють" протипо-направлено: не все моральне може бути правовим, и не все правове може бути моральним. Зрозуміло, у цій соціальной колізії моральна сила права все більше змінюється на право сили, и мораль потерпає повну поразку на усіх напрямках. Як зазначає *Марк Шугуров*, "в культурі, где быстрыми темпами идет гиперпююризация, тесно связанная с релятивизацией норм и ценностей, возникает и укрепляет свои позиции маргинальная идентичность, сознание и поведение которой пучкообразно, ризомно и не ведет к единой цели" (2005). Дійсно, коли західне суспільство стає суспільством загального потурання (в них "дозволено усе, що не заборонено"), а норма вважається лише вчасним випадком патології, то персона має певне *право на аморальну поведінку*. До того ж, те що моральні норми, які іще існують, але не здійснюють свою регульовальну функцію, є наслідком демонтажу механізму їх реалізації: основні канали впливу на окремого (атомізованого и емансипованого) індивіду з боку *мікро-рівня* суспільного погляду загального укладу життя "цивілізованих" країн – досить ефективно обмежуються. Все частіш навіть сама спроба морального впливу на порушника норм розглядається не тільки ним, алей усім суспільством, як волауче порушене права з усіма випливаючими з цього юридичними наслідками.

Згідно з вищевикладеним, мораль сучасного суспільства набуває все більше рис шагренової шкіри, істинно моральним стає судові рішення, а допитлива крихітка з повчального дитячого віршика, задай вона зараз своє сакраментальне питання про справжні критерії доброго та поганого, негайно отримала б безапеляційну відповідь: "Добре то, що юридично коректно".

ПАРАДИГМА ДІАЛОГІЧНОСТІ В НАУКОВОМУ МИСЛЕННІ

Діалог є загальноцивілізаційною цінністю і важливим фактором вдосконалення людства. Але на даний час ще немає чіткої відповіді на питання: що є результатом діалогу? Заради кого чи чого він відбувається? Оскільки діалог це спосіб або засіб досягнення результату, то його цінність полягає у тому до чого ми прийдемо у кінцевому результаті. У цьому полягає відмінність між діалогом та звичним спілкуванням. Комунікація здійснюється заради самого факту спілкування, а діалог має певну мету, а успішність його визначається рівнем її реалізації.

У сфері наукового пізнання такою метою є досягнення наукової істини. Проблема істинності наукового знання постала водночас зі становленням науки в умовах гострої боротьби з теологією. У сфері пізнавальної діяльності людини світ трансформувался у її свідомості відповідно до культурних традицій епохи. Наприклад, для культури античності характерним є зв'язок природи та гармонії, як складових єдиного космосу. Людина в античності спостерігає світ не "ззовні", а "зсередини" цим самим ототожнюючи себе з ним. У культурі середньовіччя онтологічний статус світу дещо змінюється. Пізнання людиною світу здійснюється через залучення до істини одкровення, яка була точкою опори середньовічної людини у світі. Процес пізнання зосереджується на побудові власного світу, а не в дослідженні емпіричними та раціональними методами усього невідомого. Для середньовіччя характерним є символізм, який слугує поєднувальним містком між навколишньою діяльністю та божественним світом. Символічна картина світу трактує реальний світ як вияв божественної волі. Одкровення надає людині місце, де вона твердо стоїть і лише піднісшись над рівнем безпосереднього буття може розглядати світ як ціле. Але поступово окреслюється нова картина світу і на зміну символізму приходить каузальність. Сприйняття світу "духовними очима" замінюється емпіричним ідеалом пояснення природи і світ починають досліджувати на його власній основі. Проте за всіх відмінностей, від середньовічної, нова картина увібрала в себе багато рис телеологічного світобачення. Наука запозичила у теології ідею раціонального устрою світу, хоча вклала в неї зовсім інший зміст. У теології світ постає як певна система взаємоузгоджених символів, а наука розуміє раціональність світу як причинно-наслідкову узгодженість. Згодом наука витіснила теологію, з метою позбавити людину від сліпої віри в Бога, наділивши знанням дійсності. Середньовічна думка, звернувшись до пізнання природи, зіткнулась з ситуацією коли науки і припущення почали суперечити телеологічним догматам. Компромісу досягли започаткувавши вчення про подвійну істину. Цим самим місце під сонцем мало отримати знання, витіснивши віру. Але церква засудила це вчення, адже воно принижувало теологію. У зв'язку з відмовою перед наукою постала складна проблема у пошуку абсолютності та достовірності наукових істин. Раціоналізм та емпіризм намагалися вирішити проблему, але різними шляхами. Поступово релігійне обґрунтування людської здатності до пізнання

слабшає і зовсім зникає з гносеології Нового часу. Класична наука спирається на постулат досягнення істини, формулюючи при цьому різні концепції істини. Істина як незмінна і абсолютна властивість ідеальних об'єктів (Платон), як узгодження мислення з самим собою або з апріорними принципами, або ж як відповідність знань пізнавальному об'єкту. Метою суб'єкта є знаходження наперед заданої істини. Специфіка сучасної гносеологічної ситуації полягає у формуванні нового розуміння істинності знання на основі діалогічного характеру. З появою постмодернізму панує думка, що наукове знання не може претендувати на об'єктивність та істинність, оскільки наука не чіпає проблеми істини, а займається лише продукуванням нових текстів. Думки про можливість опинитися у такому світі де винищуються усі орієнтири життєдіяльності людини, перетворюють світ на міраж. Саме розчарування у постмодернізмі спонукає до перегляду його основних принципів, а саме тези про світ як хаос, на зміну якому прийде бідний світ, але важливий для людини. Постмодернізм зайшов у глухий кут, проголосивши кінець усього і непотрібність істини.

В межах парадигми діалогічності у науковому пізнанні поняття істини значно розширюється порівняно з парадигмою монологічності. Учений у сучасному світі спрямовує свою діяльність не лише на пошук істини, але й на можливу похибку. Наука знаходиться у складній ситуації, говорити про свободу пізнання, нічим не обмежуючись, може призвести до конфлікту між ідеалом науки та моральними цінностями. Подолання конфлікту можливе за умов коли наукове відношення до світу буде абсолютно автономним, але при цьому базується на моральних цінностях, адже межі наукового пізнання невіддільні від моральних норм.

Науковий розвиток має обрати шлях пошуку і розробки таких варіантів, котрі залишають можливість виправлення помилок. Відмова від монологічності та спрямування зусиль на пошуки в діалозі нових засад пізнання світу окреслюють саме такий шлях.

П.Д. Біленчук, проф., КНУВС, Київ
petro@bilenchuk.kiev.ua

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Філософія права-це наука, яка ґрунтується на теорії природного права. Дана наука як навчальна дисципліна була попередницею загальної теорії держави і права. Першими дослідниками, які ввели термін філософія права в освіту, науку і практику були Гуго Гроцій (1798 р.) та Георг Гегель (1820 р.). Значний внесок в формування філософії права зроблений відомим німецьким філософом Фрідріхом Шеллінгом (1803 р.).

Термін філософія права був змінений на термін теорія права А. Меркелем у 70-х рр. XIX ст., причому не у значенні ідеальних першооснов права (такий підхід властивий теорії природного права, що була покладена в основу філософії права), а у значенні діючої системи правових норм. Це сприяло тому, що на базі філософії права поступово почала формуватися загальна теорія права, яка на сьогоднішній день охопила як філософське осмислення

правової дійсності, так і найзагальніші уявлення про всю систему проблем які є об'єктом дослідження юридичних наук, які стосуються держави і права.

Філософія права базується на знаннях які накопичені багатьма суспільними науками.

Центральне місце серед всіх інших наук належить філософії.

Філософія (від гр. *φιλοσοφία* – любов до мудрості) – це наука про загальні закони розвитку природи і суспільства. Вона виробляє узагальнену систему поглядів на світ, місце в ньому людини, загальні принципи буття і пізнання, досліджує пізнавальне, ціннісне, соціально-політичне, морально-етичне та естетичне ставлення людини до світу. Філософія не залишає поза своєю увагою державу і право, однак визначає лише їх сутність, природу, призначення і місце в системі соціальних явищ, цим і обмежуючись. Що ж стосується теорії держави і права, то вона вивчає їх, досліджуючи крізь призму передових досягнень філософії і використовуючи при цьому філософські категорії. Філософія виробляє засоби світоглядної орієнтації людини, дає ключ до розгадки державно-правових явищ. Теорія держави і права, в свою чергу, озброює філософію матеріалом, який дозволяє робити узагальнення і формулювати загальні принципи соціального прогресу, свободи, а також виробляти загальнометодологічні принципи дослідження в галузі всіх окремих наук, у тому числі в царині держави і права. Не випадковим є те, що філософія права як частина загальної філософії започаткувала теорію держави і права як таку, перетворилася на методологічне підґрунтя юриспруденції завдяки дослідженню глобальних державно-правових явищ і процесів [Теліпко В.Е. Універсальна теорія держави і права : Підр. – К.: БІНОВАТОР, 2007. – С. 19].

О.В. Блацишина, студ., КНУТШ, Київ

ОСНОВНІ ПРОГНОСТИЧНІ ОБРАЗИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Головним викликом, що постав перед людством у сучасну добу, є нагальна потреба принципової зміни стосунків людини і природи. Світ зіштовхнувся із проблемою незворотного виснаження природних ресурсів та деградації екологічних систем, від яких залежить подальше існування людства. Сучасна індустріальна цивілізація почала вичерпувати існуючу ресурсно-екологічну нішу. Вона спричинила планетарну кризу, яка охоплює різноманітні аспекти людського життя. Недопущення поглиблення цієї кризи є головним завданням людської цивілізації у ХХІ столітті. Про це наголошується у більшості доповідях Римського клубу, який від початку своєї діяльності займається вивченням глобальних проблем сучасності. Для розуміння наслідків порушення рівноваги в системі "природа – суспільство" необхідно визначити провідний прогностичний алгоритм, оскільки прогноз має велике значення для науки та суспільної практики тому, що пов'язує в єдину органічну цілісність майбутнє та минуле через сьогоднішнє. Будь-яке явище майбутнього прогнозується з врахуванням того, що це явище іманентно притаманне сьогоднішню і, найголовніше, – закономірно впливає з нього.

Багатоцільова зверненість прогнозу до майбутнього має стрижневе, стратегічне завдання–відтворити інваріант історично виправданих типів со-

ціальності, раціональності та гуманності в органічній цілісності. Тому будь-який прогноз – позитивний чи негативний, чи такий, що збувся або не збувся – несе в собі гуманітарну мету. Проте прогноз у певному відношенні реалізується як міф, де на технологічно обґрунтованому рівні формується у різних сакралізованих формах концепція виживання.

На основі всебічного аналізу сучасних прогнозів щодо образів майбутнього людства у світлі теперішнього стану і перспектив розвитку людської цивілізації можна змодельювати основні прогностичні сценарії. Зокрема, футурологи спрогнозували вірогідний сценарій розвитку досягнень у майбутньому сторіччі. Це – закінчення "нафтової ери" й використання замість неї "низькотемпературної" ядерної реакції; клонування живих організмів; наближення рівня розвитку штучного інтелекту до рівня "біологічного"; висадка людей на планети Сонячної системи, створення космічних апаратів із близькими до світлових швидкостями та ін. Усе це майбутні досягнення природничих наук і техніки, що вражають уяву. Очевидний висновок: вік прийдешній – це вік науки, техніки, технології. Однак існує загроза знищення всього живого на планеті. Для суттєвого зняження ймовірності такої загрози необхідні кардинальні зміни в суспільстві, в якому панує стан глибокої невизначеності, занепад культури і духовності.

Роблячи висновок з усього зазначеного вище, слід припустити, що людство у XXI столітті, скоріш за все, очікує зовсім не благополучний кінець історії, а напружена боротьба за її продовження.

Н.В. Буруковська, доц., Академія адвокатури України, Київ
bn@i-c.com.ua

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ В СФЕРІ ГУМАНІТАРНОГО ПІЗНАННЯ

В умовах міждисциплінарності досліджень в межах сучасної наук досить гостро постає проблема формування та розвитку методології в сфері гуманітарного пізнання, яка в останні роки стала традиційною в галузі філософського аналізу. Разом з тим усвідомлення пріоритетів інформаційного суспільства, як нового етапу духовного розвитку людства, вимагає пошуку нових рішень і підходів для оптимального розв'язання цих традиційних завдань. Радикальні зрушення в сфері природничо-наукового знання суттєво впливають на процеси, які відбуваються в гуманітаристиці. Бурхливий розвиток досліджень в гуманітарній сфері ставить питання про еволюцію методологій гуманітарних досліджень. Загальна тенденція, яку можна простежити у різних ситуаціях, пов'язана з усвідомленням зростання ролі аксіологічних чинників у виборі та організації досліджень.

Представники баденської школи неокантіанства В. Віндельбанд та Г. Ріккерт першими в історії науки поставили питання про розмежування природничих та соціальних наук, а також зробили спробу виявити роль цінностей в процесі цієї демаркації.

В. Віндельбанд запропонував покласти в основу класифікації наук розходження між науками не за предметом, а за методом. Розробляючи мето-

логію наук, філософ вважав, що на противагу природничим наукам, що мають справу із загальним, повторюваним, закономірним у явищах, історичні науки вивчають одиничні явища в їхній неповторності й винятковості. Закономірність як найголовніший принцип Віндельбанд виключає з історичного пізнання і замінює його так званим віднесенням до "цінностей". Віндельбанд відмовляється від розподілу знання на науки про природу та науки про дух (принципу, що є провідним у німецькій класичній філософії). Він вважає, що принципом розподілу повинний служити "формальний характер пізнавальних цілей наук" [Віндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи. – СПб., 1904. – С. 320]. Перші науки відшукують загальні закони, другі – окремі історичні факти; одні з них – науки про закони, інші – науки про події; перші вчать тому, що завжди має місце, другі – тому, що якимось було. Перший тип наук філософ називає "номотетичним" (таким, на якому засновані закони), другий – "ідіографічним" (таким, що описує особливе). Ця методологічна протилежність двох основних, за Віндельбандом, методів характеризує та класифікує тільки прийоми пізнання, але не його зміст.

Принципи класифікації наука Г. Ріккерта надзвичайно близькі до принципів В. Віндельбанда, але набагато ретельніше розвинуті. Як і Віндельбанд, Ріккерт зводить відмінність між науками до розрізнення їхніх методів, і також вважає, що існує два основних методи. Услід за Віндельбандом, який вважав основними логічними формами свідомості номотетичний та ідеографічний методи, Ріккерт стверджує, що метод, який генералізує, призводить до створення природознавства як науки, а метод, що індивідуалізує, – до створення науки про культуру. У рамках гносеологічного суб'єктивізму Ріккерт намагається провести розходження між пізнанням і дійсністю. Це означає, що розходження між суб'єктивним і об'єктивним (також як розходження між психічним і фізичним) розглядається як існуюче лише в межах свідомості: по суті все зводиться до розмежування раціонального (наука, логічні форми) та ірраціонального (переживання). Звідси випливає парадоксальний висновок, зроблений Г. Ріккертом: "...чим більшу досконалість ми надаємо нашим природничонауковим теоріям, тим більше ми віддаляємося від дійсності..." [Ріккерт Г. Границы естественно-научного образования понятий. – СПб., 1903. – С. 209]. Науки про культуру, ґрунтуючи свої дослідження на ціннісних орієнтаціях, знаходяться набагато ближче до дійсності, в якій не існує загального, ніж природничі науки, які співвідносять аналізовані явища із загальними природними законами.

Обидва філософа, і В. Віндельбанд, і Г. Ріккерт, в своїх намаганнях розмежувати сферу наукового пізнання за основу взяли методологічний принцип, в основу якого поклали поняття "цінність", але так до кінця його й не обґрунтували.

Філософська думка знайшла інший шлях. Він полягав у тому, що виділялися та поєднувалися методологічні здобутки різних наукових шкіл та напрямків навколо певних узагальнюючих ідей. Тому при розгляді методологічних засад науки в цілому дослідники звертаються до таких відомих методологічних концепцій, як індуктивізм, конвенціоналізм та історизм.

Згідно з методологією індуктивізму, тільки ті судження можуть бути прийнятими як наукові, які або описують чітко встановлені факти, або є їх неспростовними індуктивними узагальненнями. Коли індуктивізм приймає нау-

кове положення, тоді він приймає його як достовірно істинне, а якщо воно не є таким, то індуктивізм його відкидає. На сьогоднішній день настанови методології індуктивізму використовуються не тільки в рамках природничих наук. За допомогою вчення "логічного емпіризму" будь-яка система знання як інформаційна система може стати предметом емпіричного дослідження.

Конвенціоналізм припускає можливість побудови будь-якої системи класифікацій, яка поєднує факти в логічно самонесуперечливе пов'язане ціле. Сферу безпосереднього застосування цієї методології складають процеси математизації науки. Виникаючи у якості методології математизації фізики (Дюгем, Пуанкаре) та перетворення теоретичної фізики на самостійну складову фізичної науки, конвенціоналізм поширився у сферу гуманітарних наук (мовознавство, політологія, логіка).

Відкриття методу "історизму" належить Томасу Семюелу Куну [Кун Т. Логика открытия или психология исследования? // Философия науки. – Вып. 3: Проблемы анализа знания. – М., 1997. – С. 26]. Сферою застосування методології історизму здебільшого визнають процеси свідомого формування наук, що спочатку почали відбуватися у зв'язку з мілітаризацією фундаментальних досліджень, а зараз – загальним розповсюдженням конкретних видів науково-пізнавальної діяльності від традиційних сфер життєдіяльності людства до нових, від одних груп людей або країн до інших: виникнення наукових спільнот, поєднаних парадигмою, науково-дослідницькими програмами, концептуальними змінами.

Чимало років триває дискусія з приводу еволюції методології природничих наук, а в той же час майже не змінюється критичне відношення до проблеми методології гуманітарних наук, як окремої сфери досліджень. Наявність у гуманітарних наук чітких методів дослідження усвідомлюється як в межах сучасної герменевтики (Г.-Г. Гадамер [Гадамер Х.Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М., 1988. – С. 44]), так і в роботах представників постструктуралізму, зокрема, у М. Фуко [Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., 1994. – С. 436].

Взагалі у процесі дослідження еволюції методології гуманітарних наук та порівняння її з процесами, які відбуваються в методологічних концепціях в сфері природничих знань, можливо дійти висновку про те, що демаркація між ними проходить через усвідомлення й використання гуманітарною сферою знання аксіологічних чинників.

В.П. Волковський, студ., НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ
maravelim@rambler.ru

Т.Г. ШЕВЧЕНКО **В АЛЬТЕРНАТИВНІЙ ТА КОНТРАКУЛЬТУРНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ**

"Шевченка ми розуміємо настільки, наскільки ми розуміємо себе"
[Дзюба І. У всякого своя доля: Епізод зі стосунків Шевченка
зі слов'янофілами : Літ.-крит. нарис. – К.: Рад. письменник, 1989. – С. 3].

Шевченкознавство як тема гуманітарних наук має тривалу історію розвитку і на перший погляд постає абсолютно вичерпаною. Воно є не лише наукова, а й певно світоглядно-культурна галузь, що виходить за епістемні межі

і є предметом суспільної свідомості. Шевченкознавство в історії перетворилося у "боротьбу за Шевченка" (В. Коряк, 1925), міфологізацію, ідеологізацію та сакралізацію цієї теми. Шевченко як феномен перстає бути предметом чистого пізнання і став інструментом становлення української ідеологічної та історичної ситуації, протягом XIX-XX ст. відбувається його "достосування до реалій національно-культурного життя" [Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – К.: 1997. – С. 6], що постало як ставлення до нього як до героя–мученика. Ця історична постать стала символом, міфом, метанаративом національної історичної свідомості.

Здійснюється спроба реконструкції міфу, але водночас і реконструкції героя, позиціонуючи себе не *anti*, що є фактично *ante*, але *post*. Першим проти міфологізації поета, виступив М.П. Драгоманов, хоча він дещо винний у пізнішому сприйнятті поета як "мужицького поета", проте його ідея про "чистоту перцепції" залишилася без належного резонансу в Україні. Хто ж він? Борець за націю, класове визволення, чисто письменник, предмет психоаналітичного дослідження? О. Забужко поряд з Г. Грабовичем ставить ідею про те, що Шевченко тотально експлікується хіба що через із тези, що він є релігійний смислитель, артикулюється у термінах міфу та релігії. Як пише В. Барка, його творчість є зраком найчистішої релігійної поезії, і то не в дусі Романтизму, що болісно рефлектує над знебоженням світу, доводячи Бога через інтелектуальні та містичні образи, а в дусі "автентичних молитов нерелексивно віруючого християнина" [Там само. – С. 12], живої діалектики Божественного та людського. Топологія поета постає як топологія міфу із його дихотоміями та силами, пафос – профетично-полемічний. Можна сказати – він витворив систему священної історії і священної метафізики українського національного буття, створив певний *comprendium nationale*, що одразу резонував у національній інтелігенції як певне "Святе Слово", "побудник дії" (1859 – повстання народовців у Західній Україні). О. Забужко, ґрунтуючись на західних дослідженнях, зображує Шевченка як останнього з великих європейських творців національної неоміфології, поряд з Данте, Сервантесом, Гете, Пушкіним, – як явище розпаду трансєвропейського християнського міфу на подібні міфи національного масштабу, де глобальна ідея партикулюється до національного месіанізму та "релігійності".

Через цей аспект Шевченко постає пророком своєї доби, що виростає з попередників, втілює своє історичне призначення і виливається у наступниках, і звідсіля іде та течія шевченкіанства, що іде аж до 90-х рр. XX ст. Становлення української культурно-національної еліти відбувалося у драмі "екзистенційного вибору між архетипно-субстанційним "своїм" та пануючо-зовнішнім "чужим", у пошукі своєї "тожсамости", що здійснюється за моделлю, вперше запропонованою (і здійсненою!) Шевченком", що є "першим національним інтелігентом" у радикальному сенсі цього слова, свідомим "репрезентативної ролі своєї діяльності щодо окремої і самодостатньої національної спільноти" [Там само. – С. 42–45]. Тут він дійсно є поворотною віхою доби, ланкою історії.

Але на мою думку, історію України радше можна бачити через не шевченкіанство, а антишевченкіанство, Шевченко постає не лише символом доби і членом та гаслом української інтелігенції, а й опозицією відносно більшості –

його ставлення до української еліти, "попри всю пошану – це нищівна критика і заперечення" (Ю. Тевельов).

Він виступає:

а) проти культурницької обмеженості і пасивно-декадентських настроїв, вірнопідданства і "культурництва" національної патріотичної еліти, звинувачуючи її " у відчуженні від автентичної культури" [Там само. – С. 43], елегійно-патетичного замилування естетично-глицеричними акцидентціями національного буття та екзистенції. Він започатковує "нову парадигму співжиття українського індивіда з імперією" виключно на засадах приватно-міжлюдських взаємин [Там само. – С. 45]. Він протестує проти "слабкості волі і духу", виступає за свободу і енергію духу і дії, вільне націо- та соціотворення, звертається до соціополітичної реальності, трагедії і страждань народу. У нього наявне чітке почуття національної гідності, сили, величі – він говорить не як автор "Плачу Єремії", оплакуючи гинучий народ, а наче від імені народу, сильно і владно;

б) проти популярного повстання проти релігії і в той же час проти інституціонального духовенства. Марксистське витлумачення поета через звернення до соціальної дійсності як соціаліста-революціонера нівелюється іманентним релігійно-міфологічним пафосом, неосяжною чутливістю до духовного світу, космічно-тотальним його світовідчуттям. Він дозволяє собі цілком в дусі Романтизму і російської релігійної філософії критичні вислови і еретичні роздуми про Христа і Богородицю, але його пафос не є богоборчим, заперечуючим Бога, а є пафосом віруючого, що вигукує до Бога у афекті страждання за світ. Він критикує тих, що кажуть "немає й Бога, тільки я" ("І мертвим, і живим...") [Шевченко Т. Повне видання творів : у 6 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1964]. У релігійно-філософському аспекті він постає як провісник "нової релігійної свідомості" Д. Мережковського і М. Бердяєва, російського православного реформізму ХХ ст. – в той час, коли російська релігійна думка лише вивільнялася у слов'янофільстві;

в) проти як і малоросійського комплексу меншого брата П. Куліша, М. Костомарова, М. Гоголя, їхніх автономістських ідей, так і вузького сепаратизму, русофобства та націоналізму, чим руйнує перцепцію поета як націоналіста. Він зневажає елегійне вузьке захоплення Україною ("І мертвим, і живим...") і виключно чутливий до страждань інших народів ("Кавказ", "Неофіт", "Єретик") [Там само], недарма бере участь у роботі Кирило-Мефодіївського товариства, де обстоює ідею слов'янофільства, обстоює слов'янську єдність ("Полякам").

Всі ці позиції *contra* ілюструють вищість і чужість Шевченка його сучасній еліті – але водночас він постає таким же стосовно еліти майбутньої шевченкіанської! Обмеження світогляду, вічне озирання, фетишизація героїв, слабкість і кволість волі і духу – це суперечить самим гаслам великого поета! Можна сказати, що Україна так і не дочекалася адекватної рецепції творчості свого найвидатнішого сина (хіба за винятком І.Я. Франка). Рецепція завжди була була "чревата" ухилами, абсолютизаціями, міфологізаціями, відсутністю суто ренесансного творчого і вільного звернення у майбутнє в ім'я Боже та в ім'я України.

Завершити цей стислий виклад можна хіба що словами Г. Грабовича "Шевченко завжди залишиться пророком, бо не можна не враховувати історичної пам'яті і закарбованого в українських серцях тайнопису його слова" [Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. – К.: Рад.

письменник, 1991. – С. 211] та О. Забужко: "будуть великі письменники, але не буде пророків" [*Забужко О. Шевченків міф України. – С. 6*] Залишається лише побажати, щоб цей пророк дійсно став не музейною мумією, призначеною для поклоніння, а живим джерелом діалектики духу, стимулом творчості.

Т.М. Гонтар, доц., ТНПУ ім. В.Гнатюка, Тернопіль
dugon2006@rambler.ru

ВПЛИВ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ НА ПРОЦЕС ТА РЕЗУЛЬТАТ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Спір з приводу науковості історичних знань сьогодні є скоріше елементом професійного спілкування істориків з представниками інших наук, ніж предметом дискусій в публікаціях. Якщо визначати науку як впорядковану систему знань, історія, без сумніву, є такою. Якщо ж включити у це визначення виявлення стійких, повторюваних зв'язків – законів, то таких у минулому людського суспільства, що є об'єктом вивчення історії, не виявлено. Втім, не лише ця особливість історичних знань породжує сумнів у їх науковості. Історичні знання є не лише спробою адекватно відтворити минулі події, але й містять оцінки, міркування з приводу їх впливу на подальший розвиток суспільства і особи. Тобто, історія є не лише аналізом того, що відбулось – минулої дійсності, але й враженнями суб'єкта дослідження від одержаних знань, створені ним асоціативні зв'язки, висновки, не позбавлені політичних, релігійних, національних та інших поза наукових впливів. На результатах дослідження кожного суб'єкта виразно позначається вплив його світогляду. Ця обставина також зумовлює ту різноманітність результатів історичного дослідження, яка породжує сумнів у науковості одержаних знань. Отже, нашою метою є окреслення сфер суб'єктивного впливу на результати історичного дослідження, що є проявом специфіки історичного знання, хоча не маємо, звичайно, ілюзії, що це дасть відповідь на питання – чи є історія наукою.

Вже вибір предмету дослідження є свідомим кроком суб'єкта, хоча й в значній мірі визначеним запитам суспільства. Цей вибір здійснюється при взаємодії трьох основних мотивів – наукової та політичної актуальності, а також професійно-кар'єрних перспектив. Пошук та селекція джерел визначаються рівнем інформації про них, професійною підготовкою дослідника, а також рядом суспільно-політичних факторів, як то доступ до джерел, час, котрий історик може присвятити їх вивченню тощо.

Використання тих чи інших методів роботи з джерелом визначається суспільною традицією, рівнем фахової історичної та методологічної підготовки дослідника, а також рядом особистісних особливостей – схильністю до аналізу чи статистичних методів, наявністю того чи іншого рівня асоціативного мислення, вміння проведення аналогій тощо.

Етап реконструкції лише на перший погляд є глибоко особистісним і таким, що базується на знаннях та уяві суб'єкта. Втім, уява формується попередніми знаннями, також суспільними реаліями, які мимоволі є базовими для дослідника в його уяві про минуле.

Пояснення та теоретичний етап дослідження здійснюються під безпосереднім впливом світоглядних позицій та ідеологічних, політичних, релігійних та інших уподобань та переконань дослідника. Особливої уваги заслуговує національна позиція – національне самоусвідомлення історика. Поширена нині теза про етноцентризм історії є не тільки констатацією того факту, що досліднику, всупереч рекомендаціям Фюстеля де Куланжа, не вдається подолати національні почуття і прихильності в процесі дослідження, а й визнанням того, що науковими можна вважати історичні праці з діаметрально протилежними оцінками та висновками, як, наприклад, праці з історії польсько-українських конфліктів тощо.

Вплив національних, політичних, релігійних поглядів в методології історії прийнято відносити до поза наукових чинників. Це видається не зовсім точним, оскільки це ті погляди, що формують поряд з іншими світогляд дослідника, який не може бути поза дослідницьким процесом. Деформуючий вплив згаданих поглядів здійснюється в процесі самого дослідження і позначається на селекції та аналізі джерел і в подальшому на всіх етапах дослідження. Справа полягає не просто у відсутності методик і рецептів від такої деформації. Дослідник прагне не тільки винести певні моральні і політичні уроки з досліджуваних минулих подій, але й включити їх в результати дослідження, при чому саме ті, що узгоджуються з його світоглядними позиціями. Складність моральних і політичних оцінок полягає у тому, що названі категорії є змінними і залежать від суспільно-політичного становища свого часу. Історик здійснює дослідження в інших історичний час, коли мораль і спектр політичних поглядів вже інші, і часто ця зміна не усвідомлена дослідником.

Здавалось би, відмова від політичних і соціальних висновків вирішила б проблему цього істотного впливу поза наукових чинників на результат дослідження. Насправді це далеко не так, оскільки вони і являють чи не найбільший суспільний інтерес. Суспільство з притаманними йому політичною, національною, релігійною та ін. свідомістю чекає від історика їх обґрунтування минулою практикою. Минуле саме по собі цікавить значно менше, ніж можливість на його основі утвердитись в своїх світоглядних позиціях і сприяти їх поширенню. Так виявляється одна з суспільних функцій історії – специфічної системи знань, що має деякі ознаки науки.

Н.А. Гончаренко, студ., КНУТШ, Київ
Honcharenko_N@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ РОЗУМІННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПАРАДИГМИ

Інтуїтивний розум є священним даром,
а раціональний розум є його вірним слугою.
Але ми створили суспільство,
яке поважає слугу, але забуває про дар
А. Ейнштейн

Чимало сучасних дослідників сходяться на тому, що наша доба є епохою "руйнації символів", постмодерною, постіндустріальною, постінформаційною,

епохою деконструкції або постструктуралізму. Спадають на думку інші назви, котрі окреслюють розуміння даної проблематики, але вони усі мають одну спільну точку дотику, що виражає спільну думку різними словами. Цивілізація XXI ст. є спробою впровадження "нового гуманізму", вираженого не "конфліктами культур", а "творчою взаємодією та переродженням". Традиції не можуть залишатися незмінними, а потребують змін та впровадження в життя якісно нових ідей, проектів, задумів.... Це не "кінець історії", а лише новий погляд і новий підхід у стосунку ЛЮДИНА – СВІТ. На думку американського філософа Фр. Фукуяма, "прагненням кожної людської істоти є визнання її гідності", адже кожна людина воліє, щоб її оцінили відповідно до здібностей та якостей [Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: ООО "Издательство АСТ", ЗАО НПП "Ермак", 2004. – С. 19–20].

Таким чином, постає необхідність з нових позицій поглянути на осмислення особистості у межах системи суспільства. Як наслідок, маємо наступні питання. Чи дійсно модель поведінки людини – "Homo vivus" (Людина жива) відповідає сучасному виміру існування суспільства? Чим виступає для особистості суспільство: сферою, де можлива самореалізація чи обмеженим полем діяльності, чи навіть крахом ідей?

Німецький філософ Г.-Г. Гадамер, основоположник філософської герменевтики, в одному із своїх інтерв'ю висловив думку про закінчення часу існування "великих систем", а французький філософ-постструктураліст М. Фуко проголосив ідею "зникнення автора" (або суб'єкта). У царині мистецтва дедалі більше лунає думка про існування "мистецтва без вартостей", зникнення меж, руйнування канонів, ідеалів розуміння краси та смаку. У питанні щодо визначення ролі особистості маємо подібну ситуацію герменевтичного розуміння і тлумачення. Наука робить акцент на соціальному значенні особистості, а мистецтво зосереджується на принципі індивідуальної обдарованості. Що стосується філософського визначення особистості, то характерним цілісним уявленням про людину як особистість є поєднання таких її ознак як творча активність і моральна відповідальність.

Питання соціокультурної трансформації особистості є актуальним як для сьогодення, так і для минулих століть. Філософські вчення, що включали у контекст своїх досліджень розуміння сутності людини сягають як V ст. до н. е., часів античної Греції, так і стосуються епох Середньовіччя, Відродження та Гуманізму, Просвітництва і Нового часу, Модерну і Сьогодення. Поступово, із закріпленням інститутів держави й церкви, на другий план відходить самоцінність особистості. І лише з сер. XIX – поч.XX ст. розпочинається "золотий" вік розквіту особистості, початок процесу соціального й духовного звільнення: від фізичного рабства, догматичного мислення, ідеологічного зомбування. І перед цивілізацією XXI ст. постає складне завдання – забезпечення адекватних умов існування розвинутої культурної особистості. Це не лише проблема суспільства, держави, але й проблема, яка стосується усіх, кожного з нас. Здається, що на перший план слід віднести фактор свободи: свободи творчості, свободи можливості, свободи розуму, свободи вибору і свободи діяльності. Однак, на ще вищий рівень необхідно вивести культуру, яка не тільки відрізняє людину від тварини. Вона є символічною формою

людського духу, традицією єднання досвіду різних цивілізацій, діалогом між "Я" і "Ти", "особливим горизонтом запитування,... культурорефлексією" [Гатальська С.М. Філософія культури. – К.: Либідь, 2005. – С. 10].

Філософські течії і напрямки ХХ ст. (неотомізм, персоналізм, екзистенціалізм, неофрейдизм, прагматизм, філософська антропологія, аналітична філософія та багато інших) проголошують різні методи і підходи розуміння сутності людини, але для них основними принципами виступають автономність, спонтанність, свобода, які найкраще виражають бачення особистості, яка ще не "є", а перебуває у процесі становлення. Тобто, вираження історичної ідентичності людини у суспільстві стає можливим завдяки позиціонуванню свого "Я", індивідуальному персоніфікуванню власного буття. Відома думка К. Ясперса про те, що людина може знайти себе лише у екзистенції, а екзистенція експлікується через комунікацію. Комунікація як важлива риса самовираження особистості стає провідною у філософській та соціологічній думці ХХ –ХХІ ст. поряд із такими феноменами як свобода, людський капітал, культурний капітал, соціальний капітал, ідеологія, інформаційні технології, інтелектуальні ресурси, гуманістичне право тощо.

У посткласичній філософії набуває значення поняття – дискурс (від лат. Discursus – міркування, аргумент, дискусія) як метод теоретико-наукового аналізу, застосування якого визначає розуміння відносин "Я" –"Інший" (пролюстрований М. Фуко). Даний метод стає одним із провідних, і у зв'язку з цим, для нашого сприйняття стають звичними такі поняття і терміни: інтерсуб'єктивність, інформаційна культура, інтертекстуальність, субкультура, нарративна філософія, мовна гра, комунікативна парадигма тощо.

Отже, приходимо до висновку, що соціокультурна трансформація особистості є наслідком таких індикаторів: зміни структури мислення та характеру практико-технічної діяльності, переоцінки людського фактору, розвитку цивілізації у контексті нового знання. Розробка концепції соціального капіталу як ціннісно-нормативної бази суспільства може бути однією із альтернатив існування системи "Суспільство-Особистість". Книги, як відомо, є азбукою знань людини, а вміння жити є власним вибором кожного....

Е.Ю. Журавлева, доц., СЗАНС, Вологда, Россия
zhuravleva@vologda.ru

ФИЛОСОФСКИЙ СМЫСЛ ПОНЯТИЙ "ИНТЕРНЕТ-ДАННЫЕ", "ИНТЕРНЕТ-ИНФОРМАЦИЯ" И "ИНТЕРНЕТ-ЗНАНИЕ"

По замечанию В.А. Лекторского в настоящее время серьезно расширяется и изменяется понимание знания, его отношения к информации [Лекторский В.А. Эпистемология классическая и неклассическая. – М.: Эдиториал УРСС. – 2001. – С. 5]. Одной из причин подобного пересмотра столь фундаментальных категорий является стремительное приращение цифровой информации, в том числе и в Интернете.

Исследователи Л. Флориди, М. Хейм, А. Биверс, чтобы подчеркнуть особенности данных, информации и знания в Интернете вводят понятия "Интернет-

данные", "Интернет-информация" и "Интернет-знание". Практическое освоение понятий "Интернет-данные", "Интернет-информация" и "Интернет-знание" происходит в контексте создания семантического Веба, поисковых систем, интеллектуальных агентов. Данный вопрос опосредованно рассматривается в разделах эпистемологии: социальной, эволюционной, кибернетической и т. д.

Интернет-данные (internet-date, e-date) информация, представленная в формализованном виде, пригодном для автоматизированной обработки. Особое значение приобретают базы данных и хранилища данных (data warehouse) – собрания данных, отличающихся предметной ориентированностью, интегрированностью, поддержкой хронологии, неизменяемостью, и предназначенных для последующей аналитической обработки. Как замечает З.А. Сокулер обобщение таких массивов данных в реальное время, отслеживание происходящих процессов – в экономике, погоде, эпидемиях и т. п., создает возможность некоторых типов исследований [Сокулер З.А. Детрансцендентализированный субъект в обществе знаний. – <http://kosilova.textdriven.com/sokuler/print>].

Интернет-информация (internet-information, e-information) – это совокупность фактов, явлений, событий, представляющих интерес, подлежащих регистрации и обработке. Наиболее прагматичным определением оперирует вычислительная техника, в которой информация есть содержание, присваиваемое данным. По данным исследовательской компании IDC, совокупный объем цифровой информации в 2006 г. составил 161 миллионов гигабайт (161 экзабайт). Многие научные работы посвящены формам представления информации в сети, условиям ее размещения, критериям достоверности, актуальности и целостности Интернет-информации. Например, вопросами эпистемического значения дезинформации в Интернете занимается А. Веддер [Vedder A. Misinformation through the Internet: Epistemology and Ethics // Ethics and the Internet / Ed. By Anton Vedder. – Antwerpen; Groningen; Oxford: Intersentia, 2001. – P. 125–132].

Интернет-знание (internet-knowledge, e-knowledge) относится к формализованным (явным) видам знания. Дюк В. А. определяет знание в контексте современного развития информационно–коммуникационных технологий как интеллектуально-информационный ресурс (ИИР) [Дюк В.А. Осколки знаний. – <http://www.inftech.webservis.ru/it/database/datamining/ar4.html>]. Знания – вид информации, хранимой в базах знаний. Выделяют три стратегии получения знаний – приобретение знаний, извлечение знаний и обнаружение знаний в базах данных. Под приобретением знаний понимают способ автоматизированного наполнения базы знаний посредством диалога эксперта и специальной программы. Извлечением знаний называют процедуру взаимодействия инженера (менеджера) по знаниям с источником знаний (экспертом, специальной литературой и др.) без использования вычислительной техники. Обнаружение знаний в базах данных (knowledge discovery in databases) это процесс получения из неструктурированных данных новой, потенциально полезной информации о предметной области.

Вопросом непосредственно связанным с понятием "Интернет-знание" является выявление стратегий и путей познания (в) сети Интернет. Работ по данной тематике мало, но в качестве примера можно привести статьи А.Ю. Лавренова

[Лавренюк А.Ю. Схема познання сети Интернет. – http://vio.fio.ru/vio_18/cd_site/Articles/art_1_7.htm] и К.В. Шапиро [Шапиро К.В. Взаимодействие личности с информационным пространством Интернета, его познание и освоение. – http://vio.fio.ru/vio_20/resource/Print/art_1_2.htm].

Особым предметом изучения является рассмотрение понятия "связь" как компонента знания [Kutlusoy Z. Towards redefining knowledge. – http://www.wcp2003.org/epistemology/Knowledge/Zekiye_Kutlusoy.doc]. Е. Ольсон изучает понятие "связность" как категорию Интернет-эпистемологии [Olsson Erik J. The Place of Coherence in Epistemology. To appear in New Waves in Epistemology / Ed. by Vincent F. Hendricks and Duncan Pritchard. – Lund University: Ashgate Publishing. – <http://www.fil.lu.se/publicationfiles/pp81.pdf>].

С философских позиций приоритетное значение приобретает проблема соотношения и разграничения данных, информации, знаний в Интернете.

Нужно заметить, что данные, информация, знания в Интернете имеют значения только в системе, состоящей из пользователя и компьютера, соединенного с сетью Интернет, следовательно, в данном контексте приобретают значение технологические, антропологические и этические направления исследования.

Решение выше перечисленных вопросов позволит выйти на решение серьезной проблемы "эпистемологическое содержание Интернет", открыть новые грани сложных и неоднозначных категорий "знание" и "информация", смысл которых постигался практически на протяжении всей истории философской мысли.

М.Ю. Зелінський, доц., УДУФМТ, Київ

ІНТЕРНЕТ: СУТНІСТЬ І ОСНОВНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФУНКЦІЇ

В останній чверті ХХ століття збіглися в часі три незалежні процеси: потреби економіки в гнучкості менеджменту та в глобалізації капіталу, виробництва та торгівлі; потреби суспільства, в якому найвищими цінностями стали індивідуальна свобода та відкрита комунікація; через революцію в мікроелектроніці стали можливими надзвичайні переваги в комп'ютеризації та телекомунікації. Наприкінці 1995 року – першого року якнайширшого використання "всесвітньої павутини" у світі нараховувалося близько 16 мільйонів користувачів комп'ютерних комунікаційних мереж. На початку 2001 року їх було близько 400 мільйонів, вірогідні прогнози вказували на 1 мільярд користувачів у 2007 році і 2 мільярди до 2010 року. Вплив мереж, базованих в Інтернеті, не обмежується кількістю користувачів. Ключова економічна, соціальна, політична та культурна діяльність по всій планеті структурована довкола Інтернету та інших комп'ютерних мереж.

Створення та розвиток Інтернету є особливим епізодом історії людства. Він висвітлює здатність людини долати бюрократичні бар'єри та відмовлятися від укорінених цінностей. Він також допомагає переконатися, що співробітництво та свобода інформації можуть більш сприяти інноваціям, ніж конкуренція та права власності. Історія виникнення і поширення Інтернету дозво-

ляє зрозуміти шляхи і напрямки його подальшого впливу на хід історичного розвитку людства.

Існує нерозривний взаємозв'язок між Інтернетом, економікою та суспільством. Уряди дедалі більше опиняються під тиском Глобальних потоків капіталу та інформації, їх тримають у шорах своєрідні "контролери" свободи руху цих потоків (такі, як Міжнародний Валютний Фонд) та обмежують наднаціональні організації, створені ними як захисні засоби для виживання у процесі глобалізації. Здатність Інтернет-економіки та Інтернет-інформаційної системи об'єднувати в мережі сегменти суспільств по всьому світу визначає ключові вузли в динамічній планетарній системі.

Аналіз основних векторів розвитку сучасного суспільства показав, що його динаміку визначає основне протиріччя, яке проявляється у боротьбі двох тенденцій: потреби реалізації індивідуальності й нівелювання її в умовах глобалізації. З одного боку, нові інформаційні технології надають небачені раніше можливості для розкриття індивідуальності, дозволяють урахувувати своєрідність людини у всіх видах контактів: економічних (орієнтація на конкретного споживача), політичних (можливість представляти свою думку в досить широкій аудиторії й тим самим змусити зважати на неї), естетичних (створення художніх творів, орієнтованих не на масове споживання, а на окремих шанувальників) і т.д. З іншого боку, стирання часових і просторових меж, об'єктивна потреба в єдиних стандартах у світовому масштабі створюють сприятливі умови для маніпулювання свідомістю людей, використання технічних пріоритетів для експлуатації менш оснащених в інформаційному плані суспільств.

Дослідження соціокультурних передумов виникнення Інтернет і законмірностей його трансформації дозволило зробити висновок про те, що відбувається містифікація можливостей нових інформаційних технологій, онтологізація віртуальної реальності, нав'язування визначення сутнісних особливостей Інтернету з погляду постмодерністської парадигми. Це пов'язано з домінуванням на даний момент американської моделі глобалізації, яка не є єдино можливою. Нові інформаційні технології в цілому (і Інтернет, зокрема), є інструментом, що може використовуватися згідно поставлених цілей, національних моделей входження в інформаційне суспільство. При визначенні сутності Інтернету найбільш адекватним є інструменталістський підхід, що інтерпретує Інтернет як технічний засіб, що транслює інформаційні потоки, але не здатен змінити суть суспільних відносин. Здійснення найважливіших соціокультурних функцій Інтернету, таких як інтегруюча, трансляційна, творчо-інноваційна та ін. може бути задане відповідно до цільової програми культурного розвитку, обумовленого особливостями соціальної й культурної політики конкретного регіону.

Особливістю Інтернету як технічного засобу, що реалізує інформаційні технології нового типу, є його здатність до цілісного моделювання людської діяльності. Реалізація даного завдання здійснюється на основі інтегруючої функції, яка має великі перспективи. Особливість інтеграції визначають її базові властивості: мережевий характер обміну інформації, інтерактивність, віртуальність. Трансляційна функція Інтернету набуває важливого значення в національних моделях входження до інформаційного суспільства. Вона

сприяє збереженню традиційної культури, допомагає обробляти й засвоювати накопичене знання, а також одержувати нове.

Творчо-інноваційна функція Інтернету реалізується завдяки здійсненню нових можливостей для стимуляції мислительних процесів, інтелектуальних тренінгів, проєктів колективної творчості.

М.В. Злочевська, асп., КНУТШ, Київ
zlochevska@list.ru

НАПРЯМКИ ДІАЛОГІЧНИХ ВІДНОСИН В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Діалог – в античній філософії формується як метод знаходження істини за допомогою певних питань і методичного знаходження відповідей на них (Сократ, Платон). У сучасній філософії діалог – розглядається як універсальна форма відношення "Я – Ти", як спосіб дослідження сутності людини та визначення її реального призначення в житті. Філософія діалогу, започаткована у ХІХ ст. працями Фоєрбаха та Гумбольдта, сучасного рівня розвитку досягає у працях Бубера, Бахтіна, Левінаса та ін. [Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002].

Розвиток діалогу в античності виділив три напрямки діалогічних відносин: 1) учена бесіда, метою якої є розвиток знання поза будь-яким практичним інтересом – діалектика; 2) суперечка з метою відстоювання практичного інтересу або придбання благ – еристика; 3) диспут, у якому учений суджень здобуває практичну спрямованість, а мудрість присутня заради вигоди – софістика.

Еристика. Неправда часто більше схожа на істину, ніж сама істина. Цей факт був оцінений уже в античності. Виникла еристика (від грец. – той, що сперечається), логіка того, що вбачається, якою користувалися еристи – професійні словесні дуелянти, готові за платню відстоювати в публічній суперечці будь-яку вигідну замовникові тезу. Ерист нечесний і це його дефінітивна ознака. Але його нечесність – особливого роду. Він виступає привселюдно. Кожне його твердження перебуває під пильною увагою публіки, щиро зацікавленої в правильному вирішенні питання, що знає писані правила суперечки й пильно стежить за їхнім дотриманням. Він може збрехати, тільки якщо публіка не відрізнити неправду від правди. Мистецтво ериста те саме, що мистецтво фокусника: воно дає результат, поки публіка не зрозуміла, "як це було зроблено".

Діалектика. Етимологічно "діалектика" (від грец.– веду бесіду, суперечку) майже тотожна "еристиці". Підозра в тотожності з еристикою перейшло навіть на діалектику Маркса, яку деякі автори трактують як теоретичну основу демагогії. Якщо софісти називали діалектикою мистецтво видавати хибне й сумнівне за істинне, то Сократ вважав діалектику таким способом ведення вченої розмови, який дає змогу віднайти істинне через зіткнення протилежних думок. "Діалектика, і причому діалектика в її позитивному сенсі, в її постійному пошуку об'єктивної істини, – от те нове, чим Сократ різко відрізняється і від старої філософії, і від софістів" – констатує відомий дослідник античної філософії О. Лосєв.

Діалог, який перебігає між двома свідомостями у формі запитування, відбувається за умови рівності, що надає розуму можливість відкривати істини, про які він навіть не здогадувався перед початком діалогу. Сократівський діалог являє собою своєрідну інтелектуальну боротьбу, результатом якої є усунення непослідовних і суперечливих думок.

З часом за терміном "діалектика" усталились два основні значення:

1) діалектика як логічний метод, який приводить до пізнання суцього шляхом роздвоєння на протилежності;

2) діалектика як діалогіка, тобто як певна форма, як мистецтво ведення бесіди, метою якої є істина.

Щоб розкрити глибинну суть діалектики, Платон обирає особливу форму викладу своїх ідей – діалог, надаючи йому як філософському жанрові довершеності й визначеності. Немає сумніву в тому, що діалог у нього є саме філософським жанром, оскільки, на відміну від діалогів у античних трагедіях і комедіях, він спрямований на віднайдення істини.

Софістика. Конфронтація діалектики й еристики тривала недовго. З падінням Риму словесні дуелі, результат яких залежав від таланту, професійних знань і нечистої совісті учасників, були витіснені монологами. Мистецтво еристики виявилось непотрібним, поступово забулося й слово, яке його позначало. Діалектика як мистецтво чесної полеміки повністю розділила долю свого ворога: вони разом виникли в епоху демократії й разом загинули в еру тоталітарних режимів. Не забулося, щоправда, власне слово "діалектика", але лише слово, його зміст став іншим. На відміну від термінів "еристика" і "діалектика", термін "софістика" благополучно пережив століття й відомий нині кожному практично у своєму первісному змісті. Цьому також є історичне пояснення.

Аристотель так розрізняв еристику й софістику: "Той самий довід буде й еристичним, і софістичним, але не для одного й того ж: еристичний для уявної перемоги, софістичний – для уявної мудрості". Ерист – словесний бретер. Він добуває свій хліб у відкритому й гласному зіткненні з опонентом, рівним йому по ерудиції, талантові та правам. Як і всякий професійний дуелянт, він може розраховувати на успіх, тільки постійно вдосконалюючи свою майстерність. Софіст у зовсім іншому положенні. Спочатку – це ерист на спокої, що передає учням, що благоговіють, реальний досвід своїх словесних битв. От чому доводи ериста й софіста – ті самі. Але якщо ціль ериста – перемогти рівного йому опонента, то ціль софіста – уразити уяву некомпетентної аудиторії. Саме ця зміна мети й привела до деградації софістики. Уже в часи Платона й Аристотеля над неуцтвом і амбіціями софістів потішалися. По уїдливім зауваженням Платона, софіст говорить, "начебто все знає й начебто міг би за недорогого плату в короткий термін і іншого цьому навчити". Аристотель свідчить: "Софістика – це мистецтво наживи за допомогою уявної мудрості".

Якщо еристика – це мистецтво діалогу, то софістика – мистецтво одностороннього, безмовного переконуючого впливу – монологу. В такому розумінні ерист – бретер, а софіст – це кат. У такій якості софістика виявилася надзвичайно корисною в епоху тоталітарних режимів. Об'єкти тоталітарної пропаганди, часто позбавлені доступу до фактів, альтернативних точок зору, можливість обмінюватися інформацією, удосконалювати свою полемічну культуру, ста-

вали легким здобутком софіста. Причому безпомічними перед ним можуть бути не тільки учні, що заплатили гроші за обіцяну мудрість, але й консиліум фахівців, позбавлений права не тільки заперечувати, але й ставити запитання [Левин Г.Д. Диалог: гносеологический механизм и гуманитарная функция // Наука глазами гуманитария / Отв. ред. В.А.Лекторский. – М., 2005].

В.В. Колотило, асист., КНУТШ, Київ

СПЕЦИФІКА ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ІДЕОЛОГІЇ

Життєво-практичний рівень соціальне буття не існує поза механізмами співвіднесення, ототожнення особою чи спільнотою себе до інших суб'єктів. Відповідний процес фіксується як прагнення до ідентифікації. Стратифіковане суспільство, окрім соціальної, культурної, релігійної тощо, містить і рівень ідеологічної ідентифікації, що розгортається з одного боку на особистісному рівні як відчуття себе частиною спільноти (політична партія, громадський рух) та з іншого боку, на груповому рівні як декларація і реалізація соціально-політичної практики на основі відповідних цінностей, ідей, ідеалів тощо. Власне ідентифікація як одна із основних функцій ідеології має зовнішню і внутрішню спрямованість своєї реалізації. Зовнішня спрямованість пов'язана із відповідями на запитання: "Хто ми є?", "Чого ми прагнемо?", "Як ми хочемо цього досягти?" та із з'ясуванням, фіксацією свого місцезнаходження в системі соціальних, політичних, економічних відносин, ставлення до минулого, теперішнього, майбутнього. Внутрішня спрямованість відображає позицію ідейної послідовності, безперервності та відчуття своєї інтегрованості та консолідованості в єдину соціальну цілісність.

Зокрема, цю функцію виокремлював К. Мангейм, на думку якого, ми належимо до групи не лише від народження, не тільки тому, що декларуємо свою приналежність до неї, і не тому, що даруємо їй свою лояльність і вірність, а передусім тому, що дивимось на світ і на ряд явищ у світі також, як і вона (тобто відповідно зі смисловими значеннями, прийнятими відповідною групою) [Мангейм К. Идеология и утопия // Диагноз нашего времени : Пер. с нем. и англ. – М.: Юрист, 1994. – С. 24–25].

Сучасна багатоманітність партійної системи і одночасно деяка схожість програмно-ідеологічних матеріалів певним чином нівелює ідентифікаційну функцію. Досліджуючи сучасні партійні ідеології, дуже важко виокремлювати із формалізованих текстів, які насичені штампами і банальностями, "родзинки", щоб визначити їх обличчя. З одного боку, українські політики не перестають стверджувати про своє сповідування прав людини, соціальної справедливості, патріотизму та інших респектабельних цінностей. "Основний набір" таких цінностей можна знайти майже в будь-якій програмі, відмінності стосуються лише аспектів, пов'язаних із їх інтерпретацією. З іншого боку, для багатьох партій та громадських організацій розробка ідеологічної програми є рутинним завданням, адже соціальне визнання пов'язане із зусиллями не стільки ідеологів, скільки політтехнологів. Не секрет, що делікатна справа написання ідеологічних програм нерідко доручається спеціалістам, які працюють "на замовлення".

Відповідні документи в українському контексті сьогодення сприймаються як неминучий антураж, а не як атрибут і результат колективних творчих зусиль. У результаті, програмні документи, які затверджуються на з'їздах, виходять сірими і безликими, адже важливим є сам факт їх наявності. Таке ставлення є наслідком цілком об'єктивних обставин. В українських партій дуже мало шансів зреалізувати окреслені цілі декларованої ідеологічної програми, тому що фактично цього можна досягти лише в стінах Верховної Ради, де "творчість" є результатом міжфракційної боротьби чи домовленостей.

Комунікативний аспект, в умовах домінування аудіовізуальних ЗМІ, функціонування ідеологічних програм не є найефективнішим засобом соціально-політичної взаємодії. Робота з ними – справа кропітка і невдячна, а успіх соціального визнання (зокрема, на виборах), як показує досвід, можливий і за відсутності виразної програми. Разом з тим, не зважаючи на формальний характер і удавану "факультативність", ідеологічні програми залишаються головним засобом ідейної самоідентифікації і самопрезентації соціальних груп, класів, партій, рухів, громад тощо. Навіть, якщо вони не представлені теоретичними інноваціями, то все ж такі соціально-політичні об'єднання розглядають їх в якості своїх офіційних "візитних карток". Але потрібно усвідомлювати, що традиційний аналіз змісту буде не продуктивним, оскільки частіше має вагу не те, що там міститься, а як це подається. З цього приводу російська дослідниця О. Малинова зазначає: "... ідеологія партії може розглядатися не тільки як сукупність цілей і завдань, які витікають з певної системи цінностей і принципів (якою вона є по формі), але і як схема самопрезентації, яка покликана позиціонувати дане об'єднання щодо інших політичних акторів і забезпечити його потенційних прихильників маркерами, які полегшують їх ідентифікацію (що більш точніше відображає її основну функцію)" [Малинова О. Программы как средство самопрезентации политических партий // http://inocenter.w-m.ru/publications/psychologi_shestopal_9.html]. Іншими словами, офіційні ідеологічні документи можуть бути прочитані як тексти, що не лише повідомляють про цілі і завдання організації, але й несуть пряму і непряму інформацію про різні якості і характеристики, які притаманні "нам" і "їм". При цьому зашифровані між рядками повідомлення про те, "хто є ми" і "хто є вони" психологічно можуть бути більш значимими для індивідуальної ідентифікації, ніж формально декларовані цілі і завдання.

Загалом, конструктивний прояв ідентифікаційної функції ідеології постає як соціальний механізм, що спонукає до об'єднання, впорядкування, структурування, тобто до інтеграції і консолідації соціальних груп (політичні ідеології) та суспільства в цілому (суспільна ідея, національна мрія).

Ю.О. Маньковська, студ., КНУТШ, Київ

ХРИСТИЯНСЬКЕ ПРИРОДНЕ ПРАВО В ДОБУ РЕФОРМАЦІЇ (М. ЛЮТЕР): СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ

XVI століття стало для християнської церкви неабияким випробуванням. Мається на увазі здійснена німецьким народом на чолі з Мартіном Лютером релі-

гійна реформація, що згодом переросла у національну, а ще пізніше номінувалася "революцією духу". Німецький народ став першим, хто знайшов силу волі протиставити сліпій покорі і вірі в церковний авторитет – принцип свободи.

П'ятнадцять століть існування дало церкві статус сильною політичної організації римсько-католицької теократії та найбільшої землевласниці в Європі (в її володіння входило близько половини земельних площ Німеччини та Франції). Проте ні до чого доброго це не призвело. Гасло "відпущення гріхів" було підкріплене явним хабарництвом і підкупництвом, а зіпсування і неморальність покорило майже всі сфери церковного життя. Цікавим було й те, що кризу бачили усі, у тому числі церковнослужителі, котрі робили спроби дещо змінити, за рахунок Вселенських соборів, але по суті це нічого не дало.

Дана проблема зачепила Мартіна Лютера. Причин тому може бути безліч, однією з яких є, наприклад, тисячолітня боротьба німецького народу проти панування мертвої латини в найважливіших сферах людського життя (мова богослужіння, право та освіта). Реформація стала точкою кипіння цієї боротьби, і засвідчувала про кінець Середньовіччя і початок Нового світу вільних народів, що самі обирають і спрямовують свою долю. Після перетворення продажу індульгенцій на відпущення гріхів Лютер рішуче виступив проти...

Традиційно вважають, що 31 жовтня 1517 року в День Всіх Святих він особисто розпочав добу "Реформації". Доказом чого є прикріплені до воріт Віттенберзької церкви відомі "95" тез спрямованих проти ідеї будь – якого зв'язку між грошовою платою та відпущенням гріхів чи звільнення від покарань. Ці 95 положень були особистим зверненням до Йогана Тетцеля, з приводу продажу індульгенцій. Головна мета тез: доведення до християн, що душу неможливо врятувати без розкаяття і страждання, а тим більше джерелом матеріальних цінностей – індульгенцій, а також як і за допомогою чого можливе дійсне примирення людини з Богом. Взагалі терміном "індульгенція" позначається дароване церквою звільнення від покарання за гріхи. Ті, хто отримав звільнення розраховувався по жертвуванням по встановленому тарифу.

У зверненні "До християнського дворянства німецької нації" Лютера існує заклик до світських правителів, включаючи імператора, реформувати церкву. Існує також новий погляд на людську працю, що постає як "Робота, а не милостиня". Нове розуміння праці принесло нове розуміння бідності та злиденності, які завдяки ж ньому перетворилися з церковних на соціальні проблеми.

Для свого народу Лютер шукав ідеал політичного устрою. Він також вважав, що релігія і основа держави одне і те саме: вони тотожні в собі і для себе. Залежить від того як поняття свободи реалізується в державі, але до цього воно має бути усвідомлене народом. Тому що народ, що не знає, що людина живе в собі і для себе, живе на стадії отупіння як з точки зору державного устрою, так і з точки зору релігії. В релігії і держави одне поняття свободи, і народ, що погано знає про Бога має і погану державу, і погане правління, і погані закони. Лютер обмежив компетенцію держави сферою права, а компетенцію Церкви сферою віри. Держава, за Мартіном, має правити країною і людьми, захищаючи і підтримуючи їх. Церква має засвідчувати про живий Святий Дух.

Робота "Про свободу християнина" стала найбільш реформаційною з теологічної точки зору. У ній Лютер пояснює "всю суть християнського вчен-

ня" виправданого вірою. Християнин живе не в собі, а в Христі – вірою та в ближньому – любов'ю. Силу цієї віри слід випробувати, щоб пізнати шляхом боротьби та страху, що саме вона "є істинна, духовна, християнська свобода, та, що звільняє серце від усіх гріхів, законів і заповідей, яка перевищує будь – яку іншу свободу..." [*Мартин Лютер*. 95 тезисов. – СПб.: Роза Мира, 2002. – С. 107].

Головні реформи і вчення Мартіна Лютера можна розглядати як величну спробу повернути християнську Церкву до апостольських часів, до Євангелія, до самого Христа. Народ зустрів його як довгоочікуваного посланця Божественного Провидіння (Саксонський Фрідріх Мудрий, німецькі націоналісти на чолі з Ульріхом фон Гуттенем та гуманісти з Еразмом Роттердамським (згодом поміняє свою позицію на протилежну)), а провів як ворога, виглосивши йому 2 церковних булли. Результатом творчого піднесення Мартіна Лютера у 1522 році став переклад Нового Завіту на німецьку мову з грецького тексту, а у 1534 всієї Біблії.

Природне право з точки зору adeptів Реформації визначається як таке, що існує у всіх державах, воно виникло з природи людини, а тому належить всім від народження. Це неписане право, що складається з сукупності природних і невід'ємних прав людини серед яких: право на життя, честь, гідність. Право пов'язується швидше не з державою, а з природою людини і моральними цінностями – добром, свободою, справедливістю. Джерелом прав людини проголошується природа чи Бог.

М.Ю. Мартынов, доц., ЧГПУ им. И. Я. Яковлева, Чебоксары, Россия
viveg@rambler.ru

НИЦШЕАНСКИЙ ПЕРЕВОРОТ В ПОНИМАНИИ ПРОБЛЕМЫ ВЛАСТИ И МЕТОДОЛОГИЯ СОЦИОГУМАНИТАРНОГО ПОЗНАНИЯ

Наличие властных отношений есть одно из условий существования общества. На это указывал еще Аристотель, отмечая естественную социальность человека как политического существа (зоон politikon). Именно в философии Аристотеля берет начало традиция отождествления власти с государственной властью, традиция сведения всего многообразия властных отношений к политике.

В методологическом аспекте здесь присутствует установка на детерминацию всех сфер общества со стороны политической власти. Объяснение политических властных отношений, предполагающих многообразные связи объекта власти или объекта воздействия и субъекта власти или субъекта действия, является одним из необходимых моментов постижения общества и человека. На сегодняшний день классическая концепция власти объединяет теоретические построения Т. Гоббса, Р. Даля, П. Бэкрэка, М. Бэрэтца, С. Льюкса и др.

Альтернатива такому пониманию власти представлена неклассическими концепциями (Х. Арендт, Н. Луман, М. Фуко и др.), где объектом критики является одностороннее негативное понимание власти. Появление некласси-

ческих концепций власти предвосхитил определенный прорыв в понимании ее сущности, имеющий важное методологическое значение для социогуманитарного познания. Этот прорыв связан с именем Ф. Ницше.

Проблема власти у Ф. Ницше предполагает критику традиционных ценностей. Ницше проблематизирует само понятие ценности, ставя под вопрос не конкретное ее содержание, а ценность как таковую: вопрос заключается не в том, *что* ценно, а *кто* оценивает и *для чего* ("К генеалогии морали"). В своем творчестве Ницше переосмыслил традиционное понимание власти, как способности подчинять, как "власти над кем-то" (воздействие на кого-то, господство над кем-то) и предложил собственное понимание власти как "воли к власти". "Воля к власти" для Ницше есть субстанциональная основа мира, поэтому власть не является только подавлением. Она характеризуется как что-то производящее и утверждающее, как необходимый элемент в конституировании социальной реальности.

В результате ницшеанского прорыва в объяснении проблемы индивида и власти, эта проблема стала ключевой для философии. Мы считаем, что наиболее талантливым последователем Ницше является французский философ Мишель Фуко.

Согласно М. Фуко, власть не следует понимать как определенную институциональную локализацию, т.к. власть не имеет однозначного центра – она "исходит отовсюду", а потому существует везде. Это также означает и некую тотальность власти, ее присутствие на любом уровне общества. Власть у Фуко – процессуальна, т.е. не является завершенной. Фуко стремится исследовать власть на микроуровне человеческих взаимоотношений, т.к. именно там власть обнаруживает свои подлинные намерения, раскрывается во всей полноте социального бытия.

В методологическом аспекте неклассические концепции власти утверждают обратную детерминацию в сравнении с классическими концепциями: власть государства есть некое следствие определенного соотношения сил на микроуровне общества, следствие разнообразных властных отношений, например, между мужчиной и женщиной, ребенком и родителями, учеником и учителем, надзирателем и заключенным, врачом и пациентом и т.д. Очками власти могут быть тюрьма, казарма, фабрика, семья, школа, психиатрическая больница. Значимыми здесь являются следующие аспекты функционирования власти: психоаналитический, семиологический, гендерный, дисциплинарный и др.

Таким образом, методологическое значение ницшеанского переворота в понимании проблемы индивида и власти для социогуманитарного познания заключается в создании принципиально нового концептуального подхода к рассмотрению власти, поднимающего исследование общества на качественно новый уровень. Очевидно, что без понимания логики настоящего невозможно осознать перспективы развития общества, например, перспективы построения гражданского общества. Генеалогическая методология Ф. Ницше и его последователей позволяет раскрыть внутреннюю логику существующих социальных практик, выявить скрытые механизмы власти, не сводимые к одному только политическому уровню ("фоновые практики").

Генеалогия индивида и власти открывает и новые перспективы в исследовании социального бытия современного человека. Такие понятия, как "извне-ориентированный человек", "человек реакции", *ressentiment*, характеризующие статус индивида в современном дисциплинарном обществе, его зависимость от дискурсивных очагов власти, обнаруживают свою значимость только в генеалогической перспективе. Теоретические положения генеалогического подхода позволяют увидеть дискурсивную обусловленность поведения индивида, зависимость структур его сознания от паноптически функционирующих идеологических структур, способствуют выявлению относительной завершенности проекта под названием "Человек" и связанных с ним ценностных констант в контексте всей европейской культуры.

С.П. Незнамова, канд. филос. наук, ВГУ, Воронеж, Россия
neznamovasp@mail.ru

ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ КАТЕГОРИЙ ТЕКСТ/ПРОИЗВЕДЕНИЕ В ПОСТМОДЕРНИЗМЕ

Понятием "постмодернизм" принято обозначать новые тенденции в литературе и архитектуре, появившиеся в начале 1970-х годов. Постмодернизм есть новая культурная формация, исторический период, совокупность теоретических и художественных движений, которым свойственен принципиальный эклектизм и фрагментарность. В постмодернизме мир мыслится как текст, как игра знаков, за которыми нельзя выявить означаемые, "вещи" как они есть, "истину саму по себе". Сам Текст есть "интертекст", т.е. смесь осознанных и бессознательных заимствований, цитат и клише. В этой связи, на наш взгляд приобретает новое звучание проблема понимания. Если в XIX веке художественный текст претендовал на правдоподобие, максимальное приближение к действительности (метод реализма), если в эпоху модернизма подлинная реальность как платоновские идеи недостижима, но она есть (означаемое скрыто за символом, знаком), то в постмодернизме все условно, нет ничего, что требовало бы глубокого познания и понимания. Процесс прочтения и восприятия – это плавное скольжение по поверхности художественного текста. Само художественное произведение не содержит какой-либо авторской идеи, которая бы связывала все нити повествования. Здесь нет фабулы, эпизоды часто не связаны между собой. Автор играет с читателем, разыгрывая пустую карту. Игра – вот основной ключ к пониманию постмодернистской прозы. Постмодернизм – это игра, правила которой устанавливает каждый игрок для себя самостоятельно. Произведение становится формой для художественного текста. На первый план выходит текст произведения. Само произведение превращается в условность. Художественное произведение может иметь несколько концовок, несколько вариантов развития судьбы героя. Примером может служить роман Джона Фаулза "Женщина французского лейтенанта". Читатель выступает как соавтор художественного текста.

та, поскольку данный художественный текст можно назвать гипертекстом, т.е. основанном на многократном и нелинейном прочтении.

Другой пример литературной игры – это игра стереотипами, т.е. повседневным пониманием (представлением) чего-либо, например, эпохи Средневековья. Такими штампами являются балы, рыцарские турниры, средневековые монастыри, богословские споры, куртуазная любовь и др. Изменение такого повседневного понимания было успешно совершено У. Эко в романе "Имя розы". "Имя розы" – стилизация под исторический роман. Главный герой – Уильям Баскервильский и его ученик – Адсон напрямую перекликаются с образами Шерлока Холмса и Доктора Ватсона и представляют собой не что иное, как клише. И если вчитаться в текст, то весь роман – есть не что иное, как одно большое клише повседневного понимания или представления. Еще один пример игры – игра цитатами, не скрытыми, не завуалированными, а представленными такими, как они есть. Если литература постмодернистского толка (Т. Манн, М. Булгаков, Кортасар, Борхес) старалась спрятать цитату, создавая загадку для исследователя, то постмодернистское высказывание сознательно оголяет цитату и тем самым обесмысливает ее. Пример – роман С. Соколова "Школа для дураков". В этом произведении целые блоки высказываний построены на совершенно прозрачных цитатах из советских стихов и песен, русской классики и детского фольклора. Происходит узнавание знакомых фраз, не нуждающихся в понимании, давно превратившихся в клише.

Таким образом, постмодернистскую литературу следует понимать как игру, правила которой каждый придумывает сам. Существует великое множество различных игр, не подпадающих под какую бы то ни было систематизацию. Большую роль в формировании постмодернистского искусства и литературы играют средства массовой информации. Информационный поток, обрушивающийся на человека, приводит к своего рода травме, поскольку избыточное количество информации также вредно, как и ее недостаток. Отсюда характерный эклектизм постмодернистского искусства, которое лишено как апологетической, так и критической направленности, а просто равномерно рассеивает значения по всему текстовому полю. В постмодернистской литературе происходит отказ от смысла. Это является естественной реакцией на информационный взрыв. Отсутствие смысла (означаемого) ведет изменению роли означающего (понимания). Отсюда – явление постмодернистской прозы и поэзии, схожее с опьянением: легкость, радость, расслабленность, ни к чему не обязывающая игра, флирт с читателем. Все понятия относительны, поскольку они а priori условны.

В постмодернизме текст превалирует над произведением, предполагающим какую-либо авторскую идею. Постмодернистский текст представляет собой смесь различных цитат и клише, игру знаков. Вместо реальности читатель получает ее симулакр. Понимание художественного текста осуществляется на уровне "следов", оставленных различными цитациями. Таким образом, проблема понимания художественного произведения подменяется простым восприятием художественного текста и узнаванием знакомых образов.

ПЕРФОМАНСНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТИЧНОГО ДИСКУРСА

Декламация в Древней Греции и Древнем Риме была образцом правильного произнесения, которое ценилось выше, чем знание права и красноречие. Она была очень распространенным явлением и варьировалась только в зависимости от места ее презентации (форум, суд, театр) и все было направлено лишь к удовольствию публики. Искусство декламации было одним из главных предметов обучения, которое имело свои твердо установленные правила. Сама личность оратора, его аттические фонематические особенности играли большую роль в процессе общения с публикой.

Древние греки и римляне обладали исключительной склонностью к гармонии, даже простой народ отличался тонкостью вкуса в этом отношении. Они были чувствительны к гармонии, поэтому свою манеру декламации стремились довести до уровня совершенной (идеальной). Причем степень последней определялась именно благозвучием языков. Если сравнить греческий язык и латынь, то более певучей интонация была, безусловно, у греков, поскольку их язык имел большее количество вариативных ударений, что приближало его в большей степени к пению.

Принято считать, что идеальная интонация, обладая гармонией, пригодна для выражения всякого рода характера перфоманса. Гармония базируется на трех составляющих: тембр, интервал, через которые звуки следуют один за другим, и ритм.

Декламация греков и римлян была предметом тщательной подготовки и часто требовала специального обучения из-за своих фонематических особенностей, среди которых было и четкое соблюдение ритма.

Мы знаем, что ритм является основой стихотворных форм, поэтому интересно определить, являлась ли декламация древних одним из видов стихотворных форм. Очень противоречивые доводы мы находим у Цицерона. Он указывает, что ораторский ритм "не только не должен быть стихотворным, но, напротив, всячески уклоняться от него, избегая сходства с ним...", что "речь должна быть связана ритмом, но чуждаться стихов" [*Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве / Под ред. М.Л. Гаспарова. – М., 1972. – С. 227*].

Но с другой стороны, Цицерон отмечает, что нет ритмов, кроме стихотворных и что все стопы, создающие ритм, встречаются в прозе, неминуемо создают ритм. Из всех ритмов наиболее приближен к прозе ямб: "наша речь в значительной части состоит из ямбов" [Там же. – С.188], который часто встречается в речах, которые излагаются скромным и простым языком. Остальные ритмы, как указывает Цицерон, используются в других видах речей: пеан в более возвышенных, дактиль и в простых и возвышенных одновременно. "Поэтому в разнообразной и продолжительной речи эти размеры должны смешиваться и умерять друг друга" [Там же. – С. 197].

Цицерон пишет, что разница между прозой и стихом невелика и некоторая связь имеется. Но ритм в стихах и прозе "не одинаков, и то, что в прозе называется ритмичным, не всегда создается ритмом, но иногда также созвучием и построением слов" [Там же. – С. 202]. "В ораторской речи ритмичностью считается не то, что целиком состоит из ритмов, а то, что более всего приближается к ритмам, – пишет Цицерон. – Поэтому проза даже труднее стихов, ибо там есть известный твердо определенный закон, которому необходимо следовать, в речи же ничто не установлено наперед, кроме того, что она не должна быть ни чуждой мерности, ни слишком стесненной, ни беспорядочной, ни расплывчатой. Поэтому здесь не приходится отбивать такт, как при игре на флейте, но весь период в целом и самая форма речи закончены и замкнуты, и распознается это по наслаждению, ощущаемому слухом" [Там же. – С. 198].

Иначе говоря, декламация у древних людей не была представлена в форме стихов. Нечаянный переход на стих, по мнению Цицерона, – это большая погрешность, поскольку мы не прислушиваемся к себе и не обращаем внимания на свою речь. А ведь искусство декламации требует "усердного упражнения, иначе мы рискуем уподобиться тем, кто посягнул на этот образ речи, но не овладел с ним" [Там же. – С. 229].

Интересен тот факт, что декламация древних не была создана искусственно, то, что мы зачастую наблюдаем в наши дни: заученную декламацию актеров в театре. Речь идет об исторически сложившейся декламации в результате естественного развития двух языков. Публичный дискурс не был эксклюзивным феноменом, а всего лишь привычным явлением для населения Древней Греции и Рима.

А.Ф. Поручевская, ЮФУ, Ростов-на-Дону, Россия

КЛАССИЧЕСКАЯ РИТОРИЧЕСКАЯ ДИСЦИПЛИНА В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ГУМАНИТАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Возрождение интереса к некоторым научным (и ненаучным, впрочем, тоже) дисциплинам в начале 90-х годов прошлого века носило объективно "однодневный" характер, и было обусловлено снятием флёра запретности, идеологической неадекватности и ощущением интеллектуальной новизны. Время "рассортировало" вновь возникшие гуманитарные изыскания, одним определив место в системе народного образования, другим – в альтернативных формах духовного бытия. Теория красноречия, изъятая из архивов и запасников библиотек, прочно утвердилась в нашей жизни. Риторическая наука – на сегодняшний день – явление многообразное. Множество подходов к ее изучению породило множественность риторик, рассматривать которые можно в контексте различных наук – истории, философии, педагогики, мифологии и др. Кроме того, возможности риторики таковы, что ее допустимо вовлечь в поле исследования относительно молодых наук: семантики, лингвистики, семиотики, НЛП и др.

Исторически риторика возникла в Древней Греции, около V в. до н.э. Ее становление протекало в русле развития ораторского мастерства. Усилиями

Платона и, в основном, Аристотеля, риторика вошла в поле философских наук, обрела необходимый теоретический статус. В дальнейшем риторические изыскания распространялись на анализ литературных и философских текстов. Ее расцвет – и как науки, и как искусства – пришелся на времена Античности, подъема культуры Древней Греции и Древнего Рима. Именно здесь риторика приобрела законченный, сформированный вид, в каком и просуществовала вплоть до конца XIX века. Выросшая (теоретически) из трудов Аристотеля и Платона, риторика в качестве философской дисциплины очень тесно переплелась с античной поэтикой. И эта предпосылка с течением веков была развита настолько, что постепенно увела теорию красноречия из поля зрения философии, сделав, большей частью, наукой филологической, склонной к догматизации и схоластике. Развившаяся специализация риторики (риторика судебная, политическая, лекторская и т.д.) лишь усилила теоретическую диссимилиацию науки о красноречии. И постепенно привела к истощению самого предмета исследования риторики. Пышно расцвели лишь филологические изыскания, имевшие узкопрофессиональные рамки: составлялись длинные каталоги троп, фигур, развивался понятийный аппарат. Риторика утратила свою общекультурную привлекательность, переродившись из части классического образования в литературоведческую специальность. Вместе с тем, внешнее мутирование риторики не отразилось, по сути, на ее философском статусе. То значение, которое имела риторика во времена расцвета древнегреческого полиса, ту теоретическую наполненность, которую ей придал Аристотель, риторика, отнюдь, не потеряла. Просто ее роль и ее достижения стали приписывать другим наукам. А исследования, суть риторические, называть другими терминами. Что, в принципе, вполне закономерно, учитывая степень теоретической девальвации, которой подверглась риторика усилиями догматиков от педагогики и религии. Сегодня те или иные грани риторической дисциплины можно выветить и в психологии, и в лингвистике, и еще в добром десятке наук и научных направлений, не говоря уже о практическом применении риторики, столь свойственном политикам и религиозным деятелям различного толка.

Особенно прочные позиции риторика заняла в системе образования, преимущественно среднего и средне-специального (педагогического, библиотечного и т.д.) Написано огромное количество учебников и методических пособий по преподаванию теории красноречия. Различные авторы с той или иной степенью таланта и осведомленности излагают теорию и практику риторической дисциплины, почерпнутую почти дословно из... трёх книг Аристотеля "Риторика". Колоссальная исследовательская и аналитическая работа античного философа пережила двухтысячелетнюю историю, не потеряв не только своей актуальности, но и некоторой новизны. Вообще, умение чётко и доказательно излагать свою позицию, тщательно готовить текст для публичного выступления выгодно отличается не только древнего ратора от рядового гражданина полиса. Это "видовой" признак работника интеллектуального труда, мощное оружие духовного воздействия, инструмент социального управления – в широком смысле.

Риторика – одна из многих наук, переживающих в последнее время свое возрождение. Долгое время риторика ассоциировалась – как в обыденном

сознании, так и в научной парадигме – с теорией красноречия, и только. Эта традиция берет свое начало в Древней Греции, где красноречие было одним из неотъемлемых достоинств философов и государственных мужей. И риторика была наукой, достойной изучения и освоения. Такое отношение к риторике теоретически закреплено в трудах Аристотеля ("Риторика", "Топика", "О софистических опровержениях", "Аналитика" и др.). На протяжении веков status quo риторики как теории красноречия практически не изменялся, и риторика была наукой, обязательной в рамках классического образования. В XX веке возникают различные философские школы, трактующие предмет философии в логико-семантическом смысле, и редуцирующие философию вообще к лингвистическому анализу (Рассел, Поппер, Витгенштейн и пр.). В рамках этих новых традиций возрождается и интерес к риторике как к теории, имеющей прикладное лингвистическое значение. Риторика рассматривается в контексте многих, вновь возникающих наук: поэтики, теории метафоры, структурной и прикладной лингвистики, семантики текста и пр. (труды Сопера "Основы искусства речи", Дюбуа и Мэнье "Общая риторика" и др.).

Большое внимание уделяет риторике и теория аргументации. Прикладной, практический аспект которой выводит риторику на новый круг проблем: – взаимодействие оратора с аудиторией; – влияние речи и ее структурного построения на ретрансляцию знаний; – проблема диалога философа и не-философа в научном общении и т.д. Риторика становится, постепенно, не столько лингвистической дисциплиной, сколько наукой, изучающей способы воздействия на аудиторию (будь то научное сообщество, студенческая или школьная среда, группа избирателей, участвующих в выборах и пр.). В этом смысле риторика становится достоянием группы социально-психологических наук (в частности, школы когнитивистов), некоторых политологических дисциплин.

Превращение риторики в теорию и практику социального менеджмента требует философского осмысления ее основ, анализа ее становления в качестве самостоятельной философской дисциплины, имеющей множество феноменов, но единые сущностные характеристики. Совершенствование общей риторической культуры, языковых норм, овладение стилистикой деловой сферы общения, способов воздействия на адресата, формирование навыков публичного выступления, умения выстраивать процесс устного делового общения относятся к числу актуальных проблем современного делового человека. Реальный механизм производственных отношений действует через общение, и сегодня к специалисту в области и гуманитарного знания, и экономического, финансового, кадрового управления предъявляются требования высокой речевой ответственности. От того, насколько умело выстраивается процесс устного делового общения: ведение беседы, переговоров, руководство совещанием, разговор по телефону, владение приемами полемического мастерства, этическими формами общения, во многом зависит успех любого рода профессиональной деятельности.

Следовательно, в настоящее время существует насущная потребность учета в подготовке специалистов, способных выстраивать коммуникативную стратегию, тактику и сам процесс делового общения.

В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ ЯК ЗАСНОВНИК СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ НАУКИ

Ще наприкінці XIX ст. В.І. Вернадський визначав історію науки як самостійну галузь наукового знання зі своїми спеціальними методами, завданнями і проблемами, вважав, що дослідження в цій області складаються з аналізу шляхів розвитку науки, закономірностей розвитку наукових знань у зв'язку з історією суспільства, що потребує спеціальної підготовки. Таким чином, В.І. Вернадський вважав, що історія науки – це важлива ланка між природознавством і філософією, яка має неабияке значення для формування наукової свідомості. Отже, саме розкриття минулого, розвитку історії та трансформації наукової свідомості, допомагає вченому краще зрозуміти теперішнє, зрозуміти роль науки та місце науки в суспільстві. "Історія науки розглядається ним як невід'ємна частина соціальної історії; основи і керуючі сили наукового пізнання знаходяться у перетворюючій практичній діяльності людства, праці багатьох пересічних людей, ремісників, мореплавців та ін., їх досвід та спостереження, їх відношення до оточуючого світу створили ґрунт на якому розвивалась наука; остання у своїх джерелах пов'язана з технікою; наукова свідомість складається і трансформується разом зі змінами в житті суспільства; розвиток науки відбувається в тісній взаємодії з філософією та іншими формами духовної культури; все це не виключає ролі обдарованих особистостей в прогресі науки, навпаки, він здійснюється через їх діяльність, вони є ніби його сходами" [*Вернадский В.И. Труды по всеобщей истории науки. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988. – С. 27.*]

Розвиток науки – складний непрямолінійний процес, який включає в себе протиріччя; підйоми; злами; повернення до старих поглядів на новому рівні; боротьбу різних думок, теорій та інше. Його не можливо звести до чисто логічної схеми. Життя науки складніше будь-якої схеми, писав В.І.Вернадський. Отже, розвиток науки визначається не лише логікою руху наукових ідей, але й життям, потребами і вимогами, а такі домінуючі у певний історичний період чинники, як релігія, філософія, ідеологічні течії та інше ускладнюють працю історика науки. Історик має справу з тим, чого вже не існує в реальному житті, зі старими матеріалами, документами, які збереглися. Але для перевірки достовірності фактів не достатньо лише документально зафіксованих матеріалів тому, що це лише часткове зображення, а не сама дійсність. Процес пізнання постійно рухається вперед, кожне наукове покоління розкриває в минулому нові риси.

В.І. Вернадський розглядав як важливі завдання історії науки наступні: дослідження історії науки окремих країн; історії методів наукового дослідження, творчості окремих вчених і наукових шкіл; історії окремих відкриттів та їх технічних викладень; еволюції форм організації наукової діяльності; вивчення та публікацію джерел з історії науки й техніки. "Історія науки не може бути нецікавою для дослідника, – писав В.І. Вернадський. Натураліст і математик завжди повинен знати минуле своєї науки, щоб зрозуміти її теперішнє. Лише цим шляхом можлива вірна і повна оцінка досягнень сучасної науки та розуміння істинного і корисного для неї" [Там же]. Отже, головним критерієм для оцінки наяв-

них знань і прискорення розвитку науки є перевірка наукових теорій за допомогою експерименту та практики. А історія науки, як підкреслював В.І. Вернадський, є засобом досягнення нового, тобто допомагає виявити, наскільки суцільне уявлення відповідають нагромадженню історичному досвіду.

Саме історик науки повинен розуміти, що картина світу, яку він дає, є обмеженою тому, що між тими фактами, які він вивчає залишаються не поміченими зародки майбутніх узагальнень і глибинних явищ, які можуть бути не зрозумілі йому. В матеріалі, який він залишає осторонь можуть бути найважливіші зародки великих ідей, які він не помічає, залишаючи їх нерозвиненими. Але це зрозуміло тому, що історик науки має справу з нескінченим процесом розвитку. З огляду на це, історик науки повинен досліджувати лише ті факти, які вже відображені в часі, він виступає як суворий спостерігач процесів, що відбуваються. Наприклад, "будова зіркового світу чи світів є набагато важливішим питанням, ніж закони нашої планетної системи. Але в історії суспільної думки розвиток ідей про внутрішню будову планетної системи відіграв важливу роль, здійснив могутній вплив на хід робіт у всіх галузях знання; в той час, як ідеї про внутрішню структуру зіркових систем досі не отримали чіткого виразу, їх історія вважається нам синтезом безплідних зусиль і сміливих фантазій" [Там же. – С. 45]. Таким чином, явища, які вивчаються, повинні проявити себе певним чином в період, в якому вони вивчаються, розгорнутися, відіграти певну роль в розвитку історії людства.

Звідси, як слушно вважає С.Р. Мікулінський, В.І. Вернадський робить два висновки: по-перше, "історія наукової думки ... ніколи не може дати закінчену незмінну картину, що реально зображує дійсний хід подій і тому повинна вивчатися кожним поколінням знову" [Там же. – С. 39]; по-друге, "Історик, – писав він, – сам створює, якщо можливо так зазначити, матеріал свого дослідження, залишаючись весь час у межах чіткого наукового спостереження" [Там же]. Отже, історик завжди повертається до старих подій, переглядає історію проблеми, починаючи знову будувати і перетворювати, враховуючи своє бачення. Це говорить про те, що історики не лише переглядають и перетворюють вже отримані результати попередніх досліджень, а й вивчають такі проблеми і аспекти, які до цього часу були не досліджені. Таким чином, розширюється коло проблем, що досліджуються, відбувається виникнення нових теорій, концепцій, виникають нові запитання й відповіді на них тощо.

В результаті цього не лише розширюються межі розвитку науки, а й відбувається перетворення і формулювання нових рис та нових інтерпретацій. Історик виступає в ролі дослідника, який створює предмет свого дослідження, формулює запитання, проблеми та знову під новим кутом зору переглядає старі матеріали про минуле, мобілізує їх і вирішує поставлені завдання. Але все це не гарантує повну достовірність фактів і дійсності, оскільки дослідження дає лише певну картину дійсності, на жаль, не передаючи всю складність реального процесу, а будь-яке історичне дослідження це лише етап в пізнанні дійсного руху розвитку науки. "Нова методологічна установка, навіть при тому самому матеріалі веде до нових результатів. Вона викликає нову організацію матеріалу, по-новому зіштовхує факти і отримує з них нове знання" [Там же].

РОЛЬ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Ефективній політиці має передувати якісний політичний аналіз та прогноз, бо за його відсутності може бути нанесена шкода загальнонаціональним інтересам, зниження довіри з боку населення як до діяльності політичних інститутів так і до державних органів влади, і як наслідок нехтування політичного аналізу призводить до так званого феномену "неефективної" політики. У високорозвинених країнах перед тим як приймати рішення стратегічного характеру аналітичні центри, які обслуговують владу займаються консалтинговою діяльністю, озброюють політичні сили відповідною інформацією. Це є раціональною практикою, яка дозволяє уникнути значних прорахунків у своїй діяльності.

Світовий та вітчизняний досвід переконливо свідчать, що особливе значення для прийняття виважених управлінських рішень має система інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення. Здобування інформації та її аналіз має науковий аспект, оскільки вона є важливим елементом соціального управління. Громадська думка може бути використана в регулюванні багатьох сфер життєдіяльності суспільства. Ефективне використання громадської думки передбачає вироблення спеціальних технологій. Крім цього, в сучасну епоху зросла економічна, соціальна, екологічна, політична та інформаційна цінність прогнозів.

Аналітичні центри (англ. Think Tanks, мозкові центри, фабрики думки, сховища думки, третій сектор, четверта гілка влади) є невід'ємним атрибутом усіх сучасних суспільних процесів: економічних, політичних, духовних. В розвинутих країнах аналітичні центри та політичні експерти розглядаються як повноправні учасники публічної політики, бо в лавах аналітичної установи сконцентрований значний науковий потенціал, можуть надавати владним структурам професійні консультації у процесі вироблення державної політики. Вона підкреслює соціальну функцію цієї структури: виробництво та просування ідей у проектній формі, які можуть бути сприйняті публічною політикою та інтегровані у соціальну практику. Вони є однією з ланок у системі прийняття рішень у державі.

Політичні рішення приймаються не на основі даних аналітичних досліджень, а з їх більшим або меншим врахуванням. У політиці панують саме інтереси, а знання застосовують для обслуговування цих інтересів. При цьому часто виникає ситуація, коли інтереси формуються та реалізуються не завдяки експертному знанню та політичній аналітиці, а іноді навіть й всупереч їм. Слід констатувати, що аналітичні структури залишаються сьогодні найбільшого своєрідними "центрами впливу", точніше, центрами формування громадської думки.

В Україні діє величезна кількість іноземних фондів, громадських організацій, добродійних і просвітительських місій. Їхні інтереси, як правило, прикриті безневинними академічними формулюваннями, але при більш ретельному розгляді стає очевидно, що реальна ціль цих організацій – збір інформації. Водночас, загальновідомим є факт існування на Заході сотень потужних

аналітичних центрів (типу американської RAND Corporation), які не просто постачають "інформацію до роздумів", а ефективно напрацьовують для замовників концептуальні схеми вірогідних управлінських рішень, у тому числі у військовій сфері. Йдеться про управлінські консенсусні технології, пов'язані з необхідністю вибору серед конкуруючих альтернатив найоптимальніших. Труднощі, з цим пов'язані, зумовлені тими основними чинниками, які, зазвичай, не задіяні у прикінцеве прийняття рішення, але мають істинне значення на етапах збору та опрацювання висхідної інформації, її структурування.

Завдяки коштам благодійних фондів Фабрики думки посідають чільне місце як одна з ключових інституцій громадянського суспільства. Вони відіграють роль посередника між владою і суспільством, акумулюють та узагальнюють нагальні соціальні проблеми, сприяють демократизації різних сфер суспільного життя країни, виступають генератором нових ідей та підходів для влади, пропонуючи інноваційні рішення, механізми їх реалізації, здійснюють постійний моніторинг дій влади, а головне ознайомлення з результатами широкої громадськості, формують суспільну свідомість громадян, головний їх принцип – виходити з інтересів суспільства, стояти на варті цінностей демократії.

Слід визнати, аналітичні центри перебувають у стадії становлення і стали одним із суб'єктів суспільно-політичного процесу в Україні. Є всі підстави стверджувати, що суспільна потреба в неурядових аналітичних центрах існує. Прогнозування є на сьогодні одним із принципів узгодження інтересів і дій громадськості під час трансформації і модернізації суспільства в цілому та його сфер зокрема. Більше того, ті центри, що мають кредит громадянської довіри можуть служити своєрідним "інтелектуальним мостом" над прірвою між владою та суспільством, забезпечуючи якість і мобільність досліджень, а публічна діяльність аналітиків має на меті впливати на формування громадської думки.

Д.А. Товмаш, асист., КНУТШ, Київ
tovmash_d@ukr.net

ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ ЯК ГУМАНІТАРНА ДИСЦИПЛІНА

Управління – це багатогранний процес, спрямований на досягнення цілей суб'єкту за допомогою перетворення вихідних субстанцій або ресурсів у необхідні результати. Філософія управління – молода дисципліна, що стала предметом академічних досліджень тільки в 20-му столітті. Філософію управління можна характеризувати як акумульовані й за певними правилами логічно впорядковані знання, що представляють собою систему принципів, методів і технологій управління, розроблених на основі інформації, отриманої як емпіричним шляхом, так і в результаті досліджень у різних галузях науки. Філософія управління має міждисциплінарний характер і орієнтована на вирішення практичних завдань. Уявлення та сучасне бачення про управління часто розділяють на два рівні знань. Перший представлений теоріями соціального управління, що є частиною більш загальних політико-економічних і соціально-філософських концепцій, що пояснюють механізм функціонування суспільства на різних історичних етапах. Другий з'являється як прикладна дисципліна, що

має комплексний характер, що поєднує в собі, з одного боку, фрагменти фундаментальних наукових теорій, – у першу чергу математики, логіки, психології й т.п. – і, з іншої, сукупність практичних знань і навичок, об'єднаних загальним завданням управління досить різномірними об'єктами. Звідси часто виникають суперечки із приводу статусу самої філософії управління: чи є вона наукою, або її варто віднести до розряду мистецтва?

Для більшості академічних дисциплін існує коло питань, які відносять до їх теоретико-методологічних, світоглядних і духовних основ і традиційно позначають як філософію відповідної науки. Саме тому в цій дисципліні виокремлено коло найбільш загальних управлінських проблем та здійснено теоретичний аналіз передумов управлінської діяльності, визначено систему філософських категорій і концепцій, які здатні функціонувати у якості загальних методологічних принципів, тобто постати таким навчально-дисциплінарним явищем як філософія управління.

Філософія управління є методологічною основою і невід'ємним елементом професійної підготовки і виховання майбутнього керівника-лідера. В той же час ситуація у сфері управлінської освіти ускладнює відсутність цілісної системи теоретичних досліджень не тільки з філософії управління, а й самої філософії освіти, що зумовлює відсутність певної її завершеності як самостійних наукових дисциплін та як методологічних основ соціального управління та цілеспрямованої підготовки професійних управлінських кадрів.

На сьогодні не існує загальноприйнятого однозначного визначення філософії управління, об'єкта і предмета її дослідження, основного понятійного та категоріального апарату. Це зумовлено тим, що потреба у філософському осмисленні поняття управління та сутності цього соціального феномену виникла порівняно недавно і виступає відображенням кризи управління. Вона пов'язана з неможливістю використання традиційних світоглядних і методологічних підходів до розуміння сутності феномену управління і його практичної реалізації. Проте, загальні контури філософії управління вже можна уявити з аналізу численних досліджень проблем управління з єдиних методологічних позицій.

Сьогодні надзвичайно складна структура суспільного організму та безліч процесів його функціонування і розвитку зумовили ситуацію, коли управління стало поширеним видом діяльності. Різний обсяг управлінських функцій на різних рівнях ієрархії здійснюють мільйони людей. Існують детально розроблені теорії соціального управління, накопичено, осмислено й узагальнено величезний практичний досвід керівної діяльності. В економічно розвинених країнах склалася розгалужена система управлінської освіти. Розвивається і система професійної підготовки керівників-управлінців у вищих закладах освіти України.

Кардинальні соціально-економічні перетворення зумовили кризу управління. Нові виробничі відносини, що починають формуватися, нові цілі й характер ділових стосунків істотно відрізняються від тих, що були відомі з попереднього управлінського досвіду. Виникає необхідність у принципово новій парадигмі управління і новій системі підготовки управлінських кадрів. Це вимагає глибокого філософського аналізу сутності феномену управління. На його основі можна узагальнити існуючі підходи до визначення його природи і перспективних напрямків розвитку. Без цього практично неможливо проектувати ефективні

педагогічні системи якісної управлінської підготовки майбутніх фахівців. Україна ж потребує фахівців з управління, яким притаманні висока духовність, чіткі морально-етичні принципи, інноваційний творчий тип мислення і системний підхід до аналізу складних суспільних явищ. Їм необхідні високий рівень професійної і психологічної мобільності, висока загальна, професійна та управлінська культура, що сприятиме соціально-економічному і духовному відродженню України та її подальшому інтенсивному розвитку.

Л.В. Шилкова, асист., УрГУ, Екатеринбург, Россия
shilkov@k66.ru

ПОНИМАНИЕ ПРАВА В ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ МУЛЬТИРАЦИОНАЛЬНОСТИ

Типы рациональности, преобладающие в ту или иную эпоху в истории европейского человечества, становятся парадигмальными установками также и в изучении всех правовых феноменов общества. Современные ученые обосновывают факт существование трех основных типов миропонимания и, соответственно, типов рациональности: классический, неклассический, постнеклассический [См.: *Степин В.С., Горохов В.Г., Розов М.А.* Философия науки и техники. – М., 1999. – С. 45–50; *Кохановский В.П.* Философия и методология науки. – Ростов н/Д, 1999. – С. 41–42; *Лешкевич Т.Г.* Философия науки: традиции и новации. – М., 2001. – С. 133–142]. В соответствии с ними мы называем также и три основных типа рациональности в понимании права: классический, неклассический и постнеклассический типы правопонимания.

Зарождение **постнеклассической науки** и, соответственно, постнеклассической рациональности как совершенно нового типа мышления произошло во второй половине XX века. Предпосылками возникновения постнеклассического мышления (также и в понимании права) стали многочисленные достижения естественных наук, появление синергетики, расцвет постмодернизма, а также объективно протекающие процессы глобализации человечества. Эвристические выводы синергетики кардинально изменили представление человечества о сущности мира в целом. Оказалось, что важнейшую роль в природном и социальном мирах играют необратимые процессы и флуктуации. Любая система действует спонтанно и непредсказуемо, фактически забывая о своих прошлых состояниях. К концу второго тысячелетия в мировосприятии современного нам общества также формируется новый образ реальности – постмодернистский, который категорически отказывается от стремления охватить все разнообразие многомерного мира одной мировоззренческой концепцией. "Ризома" Делеза и Гваттари становится символом нового типа мировосприятия, нового типа науки и культуры, нового стиля жизни и поведения.

Признание ценности и равной значимости за каждой позицией (мировоззренческой, личностной, познавательной, политической, правовой и т.п.) формирует в современном мире глобальную тенденцию к универсализации прав и свобод человека в целом. Как предрассудки и предубеждения расцениваются возрастные, половые, национальные, расовые, религиозные и

иные различия. Ни одно из этих и иных различий не дает возможности кому бы то ни было доминировать, принуждать и осуществлять дискриминацию.

Изложенные выше основания дают нам право говорить о формировании постнеклассической мультирациональности как новым типе миропонимания в целом, как новым типе научной рациональности, как новым типе понимания права. Постнеклассический тип миропонимания в первую очередь меняет в корне представление о познаваемых объектах: не существует стабильной сущности познаваемого объекта, поскольку не существует центра его структуры, который определял бы его неизменные свойства; структура объекта всегда задается сознанием познающего субъекта, сформировавшемся в данный момент, в данном пространстве и в данной культуре; все языки описания реальности (в том числе и правовой) являются равноправными; на смену рациональности (как определенному типу миропонимания) приходит мультирациональность (как равноправие всех возможных парадигм и дискурсов).

Понимание права также строится на указанных выше принципах познания. Современные правоведческие тенденции ведут к отказу от создания целостной теоретической модели права, обладающей неизменной внутренней сущностью. Отход от сущности права приводит к его децентрации. Следовательно, понимание права концентрируется на познании его внешних сторон, его феноменов. Проявление и развитие права случайно, нелинейно и не прогнозируемо. Его понимание возможно лишь с позиции определенного дискурса, который и является вариантом задания сущности. Все теории права являются локальными, ограниченными, поскольку отбирают для формируемой модели только те феномены, которые заданы ими как существенные. В постнеклассической мультирациональности право предстает перед его исследователями в образе так называемой "ризомы", то есть некоей разветвленной сети, случайно и локально разрастающейся во все стороны, состоящей из множества феноменов абсолютно различной природы.

Изучение права в контексте постнеклассической мультирациональности приводит современных исследователей к изучению именно слоев права, к его осмыслению в категориях иных предметностей. Западному правоведению уже известны варианты осмысления права как искусства представления, как ритуала, как литературы, как технологии, как музыки [См.: *Воротилина Т.Л.* Постнеклассические тенденции в западной и российской традициях правопонимания: Дис. ... канд. юрид. наук. – М.: РГБ, 2003 (Из фондов Российской Государственной библиотеки)]. Очевидно, подобный интерес в скором времени возникнет и среди нового поколения российских правоведов.

ЗМІСТ

Секція "ЛОГІКА ТА ДИСЦИПЛІНИ ЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ"

Алексюк І.А. Паратактичний аналіз непрямих контекстів	3
Бойко А.П. К вопросу об основаниях классификации вопросно-ответных процедур в рамках аргументации	4
Гудима К.А. Розуміння повідомлення у аргументації	6
Денисова В.Г. Проблема классификации вопросов в эротетической логике	7
Джалілова О.М. Нечітка логіка в концепції Латфі Заде	8
Заремба О.М. Види рекламної аргументації	10
Капустіна К.М. Проблема впливу в рекламному дискурсі	12
Ковальчук І.А. Модальні поняття в епістемічній логіці	13
Колотілова Н.А. Напрями сучасної риторики	14
Комаха Л.Г. Поняття "дискурс" в структурі трьох конценцій	16
Кондратюк В.В. Поняття норми права та її логічна структура	18
Коротун О.О. Особливості візуальної аргументації	20

Коханенко О.В. Принцип достатньої підстави в космологічному аргументі Г. Ляйбніца	21
Ломачинська Л.В. Проблема інтерпретації висловлювань у деонтичній логіці (за Врігтом)	22
Луканець І.М. Пошук нових методологічних засад у вивченні проблеми знання (логіко-когнітивний підхід)	24
Мамедова Т.Е. Два підходи до побудови феноменологічної логіки (історично-концептуальний аспект)	25
Орлов А.І. Практичні прийоми техніки переконання	27
Орлова А.Г. Логико-философские проблемы в романе У. Эко "Имя розы"	29
Плахтій М.П. Напрями розвитку логіки наприкінці ХІХ століття за П. Лейкфельдом	30
Синиця А.С. Вплив теорії "мовленневих актів" на розвиток логічної прагматики	32
Сулятицька Т.В. Моральний ідеал – одна із проблем етичної науки	34
Супрун Н.Т. Правила ведення суперечки	35
Титов А.В. "Воображаемая логика" Н.А. Васильева и математические структуры	37
Ущатовська Г.В. Критичне мислення в процесі прийняття рішення	39
Хоменко І.В. Неформальний підхід в теорії аргументації: класифікація напрямків розвитку	40

Шапіро О.О. Діалог в ігровій моделі конфлікту	41
Шенгерій Л.М. Я. Хінтікка: застосування стратегічних правил у логіці	43
Щербина О.Ю. До питання про логічні помилки в юридичних текстах	44
Секція "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"	
Бійовський М.Р. Багатоманітність як необхідна умова існування раціональності	46
Білоус О.М. Економічна наука та цінності	47
Богата Л.М. О сближении гуманитарной и естественнонаучной сфер познания	48
Бойко В.А. Этическая и эпистемическая рациональность в научном познании	50
Бойчук Н.В. Гармонія як спосіб буття краси в науці	51
Владленова И.В. Идея о гармоничной вселенной и современные физические представления	53
Возняк І.М. Досвідне пізнання як суперечність сприйняття та мислення	54
Волик О.Ю. Пізнання людської психіки в контексті різних типів раціональності	56
Волковинський С.О. Коеволюційна стратегія філософії природи	57
Гончарова Н.А. Смена картин мира: к вопросу о современной научной картине мира	59

Горбатюк Т.В. Перспективи становлення людини в контексті розвитку технологій третього тисячоліття	61
Дели-Славов Д.С. Системно-дескрипторний аналіз концепцій філософії науки К. Поппера і Ст. Тулміна в рамках параметричної загальної теорії систем (ОТС)	62
Дмитрієва М.С. Сбывшееся пророчество или интеграция наук через экстраполяцию метода	64
Добровольская Е.В. Феноменологические основания компьютерной онтологии	65
Загледа В.М. Особливості наукової раціональності на межі ХХ–ХХІ століть: необхідність оновлення ідеалів та критеріїв	66
Калинин Э.Ю. Возможные сценарии будущего науки	68
Капитонова Т.А. Категория взаимодействия в многоагентных системах искусственного интеллекта	70
Каплунов Д.В. Релятивные составляющие научного знания	72
Клименко К.В. Загальні та специфічні риси гри як предмету методологічного дослідження	73
Коваленко С.В. Негэнтропийность как принцип онтологического исследования сущности человека	75
Коваль М.Д. Комунікативний аспект сучасного розуміння міждисциплінарності	77
Кравчук А.А. Основні механізми становлення нового знання в геології	78
Матророва Н.К. К онтологическому основанию типологизации	80

Маханьков В.І. Герменевтичні аспекти візуального сприйняття у соціальних науках	81
Мелков Ю.А. Постнекласика как парадигма мировоззрения	83
Нестерова М.А. Этапы развития менеджмента как науки	84
Ніколаєнко Н.В. Нелінійне мислення в методологічному дослідженні біотехнологій	86
Охріменко О.Г. Антропологічні можливості технічного розвитку	87
Перова О.Є. Біоетичне знання як репрезентація діалектичного виміру постнекласичного науково-теоретичного дослідження	88
Пипич А.І. "Пост-марксизм": історична ситуація і філософська позиція (тези до загальної постановки проблеми)	90
Руденко О.В. До питання про статус методології науки	91
Савостьянова М.В. Від поняття парадигми до теорії парадигм	92
Самарський А.Ю. Герменевтика в дзеркалі принципу історизму в філософії	94
Светлов С.В. Философия, история и методология физотехнологии, хемотехнологии, биотехнологии, социотехнологии и ноотехнологии в контексте периодической системы фундаментальных наук и технологий: межсистемный анализ и синтез проблематики	96
Сидоренко С.А. Екологічні практики як предмет постнекласичної науки	97
Смоляр О.А. Філософські аспекти проблеми еволюції живого	99

Угляр Я.Ю. Концепція наукових революцій Томаса Куна	100
Федорова Н.Г. Коммуникативная онтология как основание постнеклассической науки	101
Форкош С.М. Порівняльний підхід в контексті сучасних методологічних досліджень	103
Хайруллин Р.Н. Наука как искусство	104
Чайка Я.М. Місце філософії природи в епоху глобалізації	106
Секція "ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ"	
Агаджанов В.В. Соціальний контроль: етнічна складова	108
Басенко І.Ю. Парадигма діалогічності в науковому мисленні	110
Біленчук П.Д. Філософія права: історіографія проблеми	111
Блащишина О.В. Основні прогностичні образи XXI століття	112
Буруковська Н.В. Еволюція методологічних концепцій в сфері гуманітарного пізнання	113
Волковський В.П. Т.Г. Шевченко в альтернативній та контркультурній ретроспективі	115
Гонтар Т.М. Вплив суспільства та особистості на процес та результат історичного дослідження як методологічна проблема	118
Гончаренко Н.А. Особливості соціокультурної трансформації особистості у контексті розуміння комунікативної парадигми	119

Журавлева Е.Ю. Философский смысл понятий "интернет-данные", "интернет-информация" и "интернет-знание"	121
Зелінський М.Ю. Интернет: сутність і основні соціокультурні функції	123
Злочевська М.В. Напрямки діалогічних відносин в античній філософії	125
Колотило В.В. Специфіка ідентифікаційної функції ідеології	127
Маньковська Ю.О. Християнське природне право в добу Реформації (М. Лютер): соціально-філософське розуміння	128
Мартьянов М.Ю. Ницшеанский переворот в понимании проблемы власти и методология социогуманитарного познания	130
Незнамова С.П. Проблема разграничения категорий текст/произведение в постмодернизме	132
Пантелеева И.А. Перфомансные особенности античного дискурса	134
Поручевская А.Ф. Классическая риторическая дисциплина в системе современного гуманитарного образования	135
Потіщук О.О. В.І. Вернадський як засновник соціальної історії науки	138
Тагірова Г.В. Роль аналітичних центрів у формуванні громадської думки	140
Товмаш Д.А. Філософія управління як гуманітарна дисципліна	141
Шилкова Л.В. Понимание права в постнеклассической мультирациональности	143